

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Karl Nielsen

Vor mand og råd

Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland

1991

Vor mand og råd

Vor mand og råd

Bjørn Andersen til Stenalt, Bjørnsholm og Vår
1532-1583

af Karl Nielsen

Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland

1991

© Karl Nielsen

Omslag: bjørnelabben i slægtsvåbenet, se side 26.

Landsarkivet fot.: Ejvind Rasmussen og Arne Sindberg

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

ISBN 87-89039-12-2

Udgivelsen er støttet af:

Kjems-Fonden

Sparekassen Midtfjord, Ranum

Sparekassen Farsø

Da Bjørn Andersen i 1562 blev udnævnt til landsdommer på Sjælland, omtalte Frederik 2. ham som »Vor mand og tjener«; men fra optagelsen i rigsrådet i 1567 hed det »Vor mand og råd« om ham i de kongelige breve.

Indhold

Forord 7

1. Emne og materiale 9
2. Slægten 11
3. Barndomsårene 18
4. Den unge godsejer 24
5. Landsdommer på Sjælland 29
6. Proviantmester 36
7. Lensmand på København slot 42
8. Sjællandsk rigsråd 55
9. Blandt standsfæller og højlærde 67
10. Arvesagen efter Johan Friis' død 75
11. På Bornholm 81
12. Jysk rigsråd 88
13. Til Jylland 105
14. Lensmand på Århusgård 113
15. Under de store mageskifter 129
16. Bjørn Andersens private mageskifter 137
17. Jysk godsejer 146
18. Lensmand på Aalborghus 154
19. Ved vejs ende 165

Kilder og litteratur 172

Noter 178

Personregister 182

Stedregister 187

Forord

Uden imødekommenhed og hjælp fra mange sider havde det ikke været muligt at gennemføre et arbejde som det foreliggende.

Bibliotekar Vibeke Timling på Ranum seminariums bibliotek har givet mig uforstyrret adgang til seminariets værdifulde kildesamlinger, og bibliotekar N. H. Lindhard i Løgstør og hans medhjælper har beredvilligt skaffet yderligere litteratur hjem fra landsbibliotek og statsbibliotek. Desuden har han stillet læseapparat til rådighed, så jeg har kunnet benytte film, lånt hjem fra Det kongelige Bibliotek og Rigsarkivet.

Arbejdet med at finde stoffet og få det undersøgt og bearbejdet rummer i sig selv en stor belønning; men kommer man til vejs ende og får formuleret et resultat, vil man gerne delagtiggøre andre deri. Her har arkivar Paul G. Ørberg ydet afgørende hjælp. Han fandt udveje for offentliggørelsen og har taget sig af den praktiske side af udgivelsen, som Udgiver-selskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland har påtaget sig, og som Kjems-Fonden har støttet. Også sparekasserne i Ranum og Farsø har givet tilskud til bogens trykning, og min kollega seminarielektor Rudolf Jensen har trukket et stort læs ved udarbejdelsen af registrene.

Jeg vil gerne bringe dem alle min hjerteligste tak.

Ranum, den 4. september 1991

Karl Nielsen

1. Emne og materiale

En halv snes kilometer syd for Løgstør ligger Vitskøl kloster lige ud til Limfjorden. Efter klosterets grundlæggelse i 1150'erne samlede munkene sig en mængde jordegods, og ved middelalderens slutning ejede de store dele af det vestlige Himmerland og havde desuden store besiddelser nord for fjorden, især ved Hals.

Alt godset blev ved reformationen inddraget under kronen. Indtil 1563 blev det administreret af abbed Anders; men da han forlod klosteret, og munkene nok enten var døde eller flyttet, blev det givet som pantelen til Henrik Gyldenstjerne på Ågård i Hanherred for en større sum penge. Syvårskrigen, der var begyndt samme år, betød, at Frederik 2. måtte udnytte alle ressourcer for at skaffe midler til at føre krigen for.

Efter freden 1570 blev kongen imidlertid optaget af at få samling på kronens gods, og blandt de første store mageskifter, hvor kongen afstod

Vitskøl klostrets vestfløj er den senest opførte bygning i det middelalderlige kloster, idet den formentlig er fra 1400-årene; men da sydfløjen er helt fjernet, østfløjen stærkt ændret gennem tiden og den gamle klosterkirke i 1600-tallet erstattet af den nuværende nordfløj, er vestfløjen nok den del af klosteret, der nu giver det bedste indtryk af Bjørn Andersens vesthimmerlandske erhvervelse i 1573.

Foto: Landsarkivet.

klostergods i Nordjylland til gengæld for adelsgods på Sjælland, finder vi mageskiftet med rigsråden Bjørn Andersen i 1573. Han overtog Vitskøls gods i Vesthimmerland, og den gård, han indrettede sig i klosteret, gav han snart navnet Bjørnsholm.

Når man i 30 år næsten daglig har set et glimt af de hvide klosterbygninger og har hørt egnens folk i flæng tale om Vitskøl kloster og Bjørnsholm, har man adskillige gange spurgt sig selv: Hvem var denne Bjørn Andersen, der kunne mageskifte sig til klosteret og give det navn, så både å og bugt stadig minder om ham og hans slægt? Det var først i 1930'erne, at man igen begyndte at kalde bygningerne Vitskøl kloster.

Begynder man at søge svar på spørgsmålet, opdager man snart, at der findes et meget stort materiale, der kan bidrage til svaret. Det skal der ikke redegøres nærmere for her; interesserede henvises til kilder og litteratur samt noter.

Derimod skal det understreges, at materialet er noget ensidigt, mest af administrativ art. Det er især brevene til Bjørn Andersen, vi kender, mens breve, han har skrevet, næsten ikke er overleveret. Der findes endvidere en række regnskabsekstrakter, men ingen fuldstændige regnskaber for de len, han havde.

Det er heller ikke muligt at få nærmere indsigt i, hvad der foregik på rigsrådsmøderne, som Bjørn Andersen deltog i de sidste 16 år, han levede. Man har ikke referat af drøftelserne, og når rådet ytrede sig, var det det samlede kollegiums, ikke de enkelte medlemmers synspunkter, der kom frem.

De ret få breve, vi kender fra Bjørn Andersens hånd, er endelig i tidens stil med mange faste vendinger og høflighedsfraser, og derudover holder de sig til sagen. Også om dem gælder det, at »tidens breve sjældent afspejler sindets rørelser«¹.

Man kan i vidt omfang belyse det ydre livsforløb hos tidens mere fremtrædende mænd; men mulighederne bliver færre og sikkerheden mindre, hvis man vil prøve at danne sig et billede af deres personlighed eller bestemme deres politiske indflydelse.

Den omvurdering, der nu er i gang af Bjørn Andersens samtidige Frederik 2. og Peder Oxe, viser, at selv tidens mest fremtrædende skikkelser har det for historikerne været svært at få et blot nogenlunde sikkert signalement af.

Når man alligevel prøver at danne sig en forestilling om rigsråden, der kom til Vitskøl kloster, sker det i erkendelse af, at skildringen næppe bliver en biografi i traditionel forstand.

I titlen markeres det, at meget i fremstillingen har mere almen gyldighed. Undertitlen angiver, at den er bygget på materialet om Bjørn Andersen. Forhåbentlig kaster den derved lys både over tiden og manden.

2. Slægten

Bjørn Andersen var af den for længst uddøde adelige slægt Bjørn. I senmiddelalderen blev det almindeligt, at adelsslægterne tillagde sig våbenskjolde og antog særlige slægtsnavne. Tit blev skjoldet valgt før navnet. Det tyder i hvert fald Frederik 1.s forordning af 1526 på¹. Den fastslog, at adelsmænd nu skulle tage faste tilnavne, hvis de ikke allerede havde gjort det. Man skulle følge det princip, »at de, som fører ens skjold og hjelm, skal have ens tilnavn«.

Navnets afledning af våbenet viser sig helt klart hos slægten Rosenkrantz. Kransen af roser på hjælmen møder vi allerede 1433 på et segl hos en fra slægten, mens navnet formentlig først blev taget i brug i 1524².

Også hos slægten Bjørn er der tydelig forbindelse mellem våben og navn, idet slægtens våbenskjold havde »en sølvbjørnelab i blåt felt«³. Men sammenhængen mellem våben og navn er måske her en anden.

*Oluf Bjørnsens segl med bjørnelabben, som det kendes fra 1360.
(Da S I nr. 531).*

Seglet med bjørnelabben støder vi på så tidligt som i 1360. Da medbe-segledede Oluf Bjørnsen nemlig fredstraktaten mellem Valdemar Atterdag og hertug Albrecht af Mecklenburg⁴.

Navnet Bjørn er imidlertid endnu ældre i familien, da Olufs fader jo bar det, som man ser. Men det er også bemærkelsesværdigt, at det er et fornavn og ikke et slægtsnavn, der har forbindelse med skjoldmærket.

Et blik ned over slægtstavlen vil vise, at navnet er så dominerende i slægten, at der gennem en halv snes generationer var mindst én Bjørn eller Bjørnsen/Bjørnsdatter i hvert eneste slægtled.

Da navnetraditionen er så gammel i slægten, kan man ikke afvise, at våbenmærket kan være valgt på baggrund af navnet.

Det er også påfaldende, at slægten aldrig konsekvent benyttede Bjørn som slægtsnavn, heller ikke efter Frederik 1.s forordning.

Johan Bjørnsen til Nielstrup (d. 1534) og Anders Bjørnsen til Stenalt kaldes i årene 1527-32 afvekslende Bjørn og Bjørnsen⁵. Derimod omtales Bjørn Andersen i de hundreder af breve, der er udgået til ham, vist altid med patronymikonet Andersen. Hans to sønner Truid og Jakob omtales derimod igen skiftevis Bjørn og Bjørnsen⁶. Der bliver altså vaklen i bru-gen af navn, når en generation hedder Bjørnsen.

Johan Bjørnsens (d. 1475) sønner kaldes i øvrigt undertiden Bjørnsen i stedet for Johansen⁷. Som vi snart skal se, har det medført lidt forvirring omkring slægtstavlen.

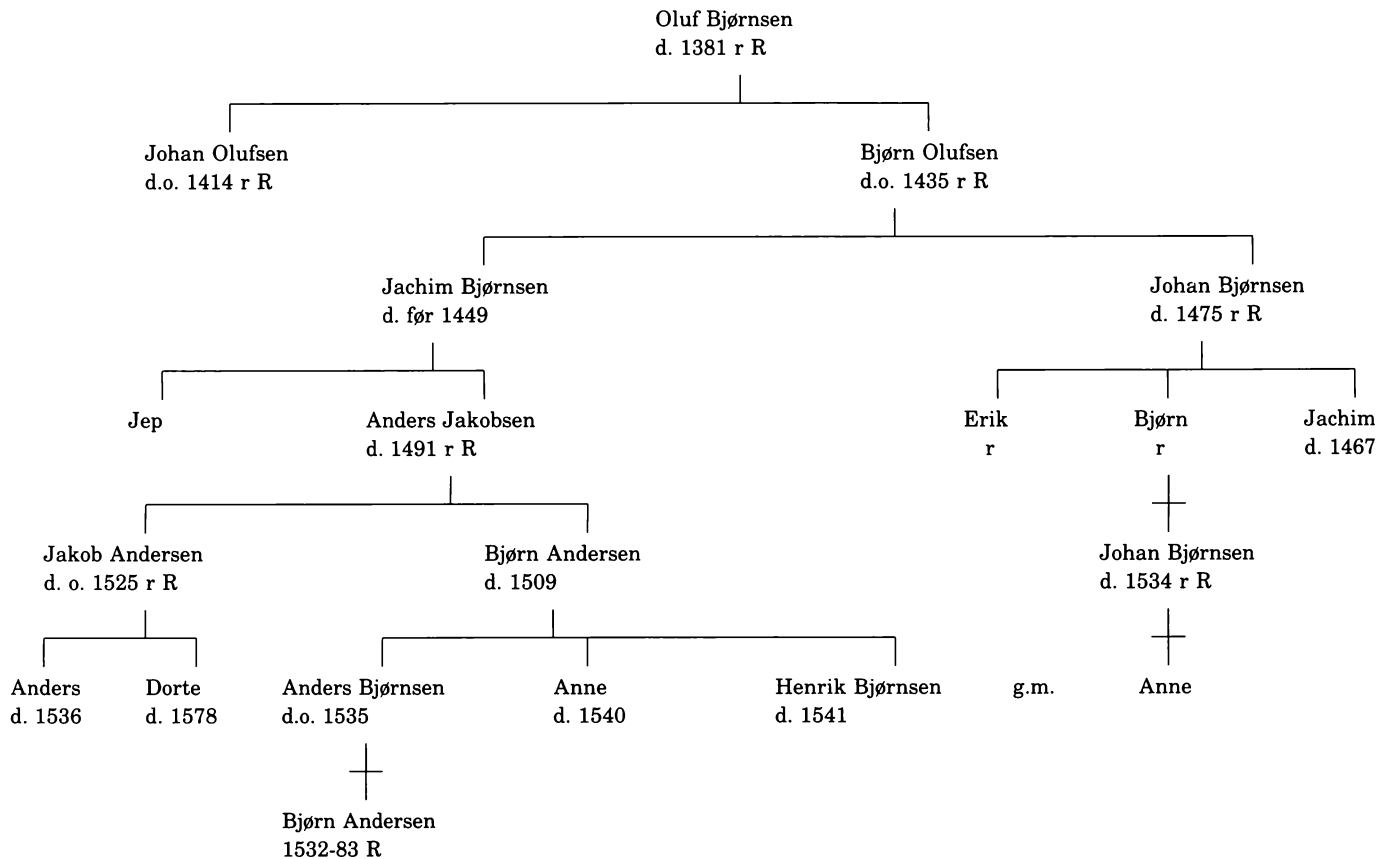
Det er nok et spørgsmål, om slægten opfattede »Bjørn« som slægts-navn, sådan som en sen eftertids genealoger gør det.

Det er derefter værd at undersøge, om slægtens sociale placering kan bestemmes nøjere.

Ikke mindst i de sidste årtier er danske historikere⁸ blevet opmærk-somme på, at den verdslige overklasse i Danmark i tiden op mod refor-mationen var en meget uhomogen gruppe. Af- og tilgangen, op- og ned-stigningen har været ganske betydelig og standen ikke alt for fast af-grænset.

Slægternes og de enkelte medlemmers status var ikke mindst afhæn-gig af deres godsrigdom. Hvad den enkelte arvede og/eller giftede sig til, spillede her en væsentlig rolle, også som grundlag for den fortsatte gods-samling. Hørte man til de fornemste (rigeste) slægter, fik man lettere gode forleninger, blev evt. ridder, kom måske i rigsrådet, ja fik måske endog et af rigseembederne.

Selv om betegnelsen »adel« først blev lånt fra tysk i begyndelsen af 1500-tallet⁹, plejer man at kalde den kreds, der i 13 og 1400-tallet udgjor-de de øverste lag, for landets højadel. Til denne kreds hørte slægten Bjørn, selv om den i anseelse og indflydelse ikke kom helt frem i første række som f.eks. Gyldenstiernerne og Rosenkrantzterne.

Kilde: DAÅ, DbL

Oversigten medtager kun mænd, der har betydning i vor sammenhæng, og ganske enkelte kvinder.
g.m. = gift med, d. = død, o. = omkring, r = ridder, R = rigsråd

Op til godt år 1500 var det meget almindeligt, at slægtens mænd fik ridderslaget, ligesom mange af dem havde sæde i rigsrådet (se slægtstavle). De fleste af dem havde også betydelige forleninger; men den besiddelse af jordegods, der plejede at være baggrund herfor, manglede de heller ikke.

Rigsråden Oluf Bjørnsen (d. 1381) er den første, vi har lidt fyldigere oplysninger om. Han er måske den i slægten, der stod kongen nærmest. Han hørte til Valdemar Atterdags betroede mænd. Han var til stede ved kongens dødsleje¹⁰ og nævnes senere i et brev fra Esrum kloster som eksekutor af kongens testamente¹¹.

Oluf Bjørnsens to sønner Johan og Bjørn sad også i rigsrådet. De var med ved mødet i Kalmar 1397 og tillige betydelige godssamlere.

Johan er blevet skildret som »en meget initiativrig og succesfuld mand. Kun på ét punkt svigtede lykken ham; han fik ingen sønner«. Hans sjællandske og fynske gods gik derfor med døtrene over til andre slægter¹².

Bjørns største besiddelser lå på Fyn; men han havde også gods på Sjælland¹³. Det var hans sønner, der førte slægten videre.

Sønnen af andet ægteskab Johan Bjørnsen (d. 1475) skrev sig til Nielstrup ved Svendborg. Hans efterkommere havde især gods på Sjælland og Fyn. Den sidste mand i denne gren af slægten hed også Johan Bjørnsen (d. omkring 1534) og skrev sig til Nielstrup, Stensgård og Østrupgård på Sydfyn. Den ene af hans døtre, Anne, blev i øvrigt gift med Henrik Bjørnsen (d. omkring 1540) til Stenalt, farbroder til Bjørn Andersen.

Bjørn Olufsens søn af første ægteskab, Jachim (Jakob), hører vi derimod næsten intet om. Historikerne anfører blot om ham, at han skal være død i 1467¹⁴; men det er en misforståelse. Den, der døde i 1467, var hans brodersøn Jachim Johansen fra Nielstrup, der som før nævnt også kaldtes Bjørnsen. I adelsårbogen har man brugt brevet om Jachims død som belæg både for farbroderens og nevøens død¹⁵; men den ældre Jachim må i 1467 have været død i mange år. Da der i 1449 blev holdt skifte i Odense efter hans for længst afdøde fader Bjørn Olufsen, mødtes halvbroderen Johan Bjørnsen ikke med Jachim, men med hans to sønner, Anders og Jep¹⁶. Jachim Bjørnsen har allerede været død i 1449.

Med Anders Jakobsen¹⁷ kom slægten til Himmerland. Efter sin moder Margrete Andersdatter Hvide arvede han Kongstedlund og Sdr. Kongerslev, selv købte han Vorgård ved Bælum, og da han giftede sig med Anne Mus, der var eneste barn på Stenalt i Rougsø herred, fik han også gods på Djursland.

Anders Jakobsen var en stor godssamler, der stredes med bønder og nabogodsejere. Ved sin død i 1491 havde han to hovedgårde og ca. 240 bøndergårde.

Vorgård gik ved skiftet til sønnen Jakob Andersen, der senere også fik Støvringgård ved Randers fjord, men da både en søn og en datter var barnløse, førtes slægten ikke videre, og godset gik over til slægten Kaas fra Stårupgård i Fjends herred.

Anders Jakobsens anden hovedgård Stenalt fik sønnen Bjørn Andersen (den ældre). Han gik i faderens fodspor med hensyn til at føre strid om jorden, især med Lage Brok på Gl. Estrup og med bønderne i landsbyen Voer.

Han var nær kommet i alvorlige vanskeligheder, da han i 1502 var på vej hjem fra kong Hans' togt mod Sverige. Han var i selskab med Ebbe Strangesen, der stak rigshofmesteren Povl Laxmand ned på åben gade i København. Det var vist politiske omgrupperinger, der bevirkede, at de to krigskarle slap godt fra den affære. Som både faderen og broderen var han af den noget barske type. Han var næppe nogen gammel mand, da han døde i 1509; men vi kender ikke hans fødselsår. Bjørn Andersen efterlod sig enken Anne Friis (Haraldskær) og tre børn.

Datteren Anne blev gift med Niels Kaas på Stårupgård og fik med ham 10 børn, bl.a. Jens (f. 1516), Bjørn og Niels (f. 1534), den senere kansler. De var altså fætre til Bjørn Andersen, og det var gennem moderen, at sønnerne fra Stårupgård senere arvede Vorgård og Støvringgård¹⁸.

Hvor gamle de to sønner Anders og Henrik var ved faderens død, ved vi ikke. Henrik må imidlertid have været mindreårig, for han førte senere sag mod farbroderen Jakob Andersen på Støvringgård, der havde været værge for ham¹⁹.

Anders Bjørnsen var i hvert fald myndig i 1521, for da var han part i den genoplblussende strid mellem ejerne af Stenalt og bønderne i Voer. Christiern 2. pålagde ham at nedbryde den svinesti, han havde bygget ind på Voer mark, som han i øvrigt skulle holde sig fra²⁰. I 1527 fik han Rougsø herred som pantelen. Pantet var blevet overflyttet fra Hindsgavl len²¹.

Men tiderne var urolige. Det afspejler sig i de få oplysninger, vi har fra Anders Bjørnsens år som lensmand. Frederik 1. følte stillingen usikker, så længe Christiern 2. ude i Europa arbejdede for sin tilbagekomst. Derfor måtte man indskærpe beredskabet, og i 1531 blev Anders Bjørnsen sat til at skulle møde »selvfjerde med glavind«²².

Christiern 2.s angreb kom i øvrigt i 1531 og førte til hans indespærring på Sønderborg slot, men de religiøse og sociale spændinger var stadig store. Året efter fik Anders Bjørnsen sammen med alle andre lensmænd bud om, »at de ikke tilsteder, [at] den ene overfalder eller tager fra den anden i deres len uden dom og ret«²³.

Disse urolige år blev rammen om Bjørn Andersens tidlige barndom.

Vi kan altså konstatere, at Bjørn Andersen var af en gammel, socialt højt placeret slægt. I generationer havde dens førende mænd taget del i rigets styre og lenenes forvaltning. Den gren af slægten, han tilhørte, havde fra oldefaderen Anders Jakobsens tid været knyttet til egnene omkring Mariager og Randers fjorde, hvor den havde samlet sig betydelige godsmængder.

Før vi slutter behandlingen af slægten, er der dog grund til at bemærke, at adelsforskningens traditionelle slægtsopstilling er speciel derved, at man hele tiden følger de rene mandslinjer.

Denne praksis er nok i vidt omfang styret af kildematerialet. Seglene spiller nemlig en stor rolle, når man skal identificere de personer, vi møder i de gamle brevttekster. Opstillingen af slægterne bliver derfor let bestemt af seglene, der jo netop overleveredes efter mandslinjen. Frederik 1.s forordning knyttede også forbindelsen våben: navn.

Det er da også åbenbart, at familienavnene er praktiske for vor tids historieskrivning. 1400-tallet bød på flere Anders Jakobsen'er, så det er praktisk, at man med et vedføjte (Bjørn) kan markere, hvem man taler om, selv om slægten ikke førte navnet på den tid, man behandler.

Slægtstavlernes begrænsning er, at de helt forbigår den mødrene baggrund. Nok var 1500-tallets samfund mandsdomineret; men den rene mandslinje spillede næppe så fremtrædende en rolle i adelens daglige omgang, som man ud fra oversigterne undertiden kunne fristes til at tro. Jordegods var nok lige tillokkende, uanset om det var fædrene eller mødrene arv. Hjælp og støtte fra venner og familie var vist lige kærkommen, uanset om den bundede i fædrene eller mødrene relationer. Det gjaldt, både når man var i nød og betryk, og når man stræbte mod magt og indflydelse.

Når vi nu skal følge Bjørn Andersen, bør vi derfor næppe lægge overdreven vægt på, at han var en Bjørn. Som sådan var han i øvrigt ensom i sin tid. Mere afgørende var det, hvem han havde kontakt til. Her spillede både hans fædrene og mødrene baggrund utvivlsomt en rolle.

Bjørn Andersens anetavle, der her er ført tilbage til tipoldeforældrene, viser, at han havde rod i en lang række af 1400-tallets kendteste adelslægter, og at forfædrene har været placeret i de fleste egne i det gamle danske monarki.

Bjørn Andersen (Bjørn) <i>Stenalt og Vinstrup</i>	Anders Bjørnsen (Bjørn) <i>Stenalt</i>	Bjørn Andersen (Bjørn) <i>Stenalt</i>	Anders Jakobsen (Bjørn) <i>Vorgård</i>	Jachim Bjørnsen (Bjørn)
				Margrete Andersdatter (Hvide) <i>Kongerslev</i>
			Anne Lauritsdatter (Mus) <i>Stenalt</i>	Laurids Jensen (Mus)
		Anne Henriksdatter (Friis) <i>Odden</i>	Henrik Jørgensen (Friis) <i>Stolliggård</i>	Jørgen Andersen (Friis Haraldskær)
				Else Krommer
			Anne Olufsdatter (Lunge) <i>Odden</i>	Oluf Olufsen (Lunge) <i>Odden</i>
	Anne Gjordsdatter (Drefeld) <i>Vinstrup</i>	Gjord Nielsen (Drefeld) <i>Gersnæs</i>	Niels Jensen (Drefeld) <i>Gersnæs</i>	Jens Gjordsen (Drefeld) <i>Gersnæs</i>
				Gidsel Jonsdatter (Gere)
		Kirsten Eriksdatter (Banner) <i>Vinstrup</i>	Ingeborg Holgersdatter (Ulfstand)	Holger Henriksen (Ulfstand) <i>Glimminge</i>
				Sidsel Pedersdatter (Flemming)
		Karen Stensdatter (Gøye)	Erik Andersen (Banner) <i>Vinstrup, Asdal, Kokkedal</i>	Anders Nielsen (Banner) <i>Vinstrup, Asdal</i>
				Kirsten Eriksdatter (Gyldenstjerne) <i>Kokkedal</i>
				Sten Pedersen (Gøye) <i>Ingelstad</i>
				Anne Pedersdatter (Bille)

Slægtsnavn i parentes, godsnavn med kursiv.

3. Barndomsårene

Christiern Nielsen Juel, der var præst i Strandby sogn sydligst i godsområdet omkring Vitskøl kloster, har noteret, at Bjørn Andersen blev født på Stenalt i 1532 »den 30. juli ved 2 slet efter middag«.

Optegnelsen skal Juel have hentet til sin årbog fra en »familiebibel« eller en »samtidig slægtsoptegnelse«, som han fik adgang til, efter at familien Bjørn var kommet til Vesthimmerland¹.

Desværre er det den eneste bemærkning, han har om Bjørn Andersens tidlige tilværelse. Der havde ellers været god brug for flere oplysninger om forholdene i barndomshjemmet på Stenalt, da vi kun ved meget lidt derom. Vi ved f.eks. ikke, hvornår Anders Bjørnsen giftede sig med Anne Gjordsdatter Drefeld, hvis fader var død 1520 som sidste mand i den skånske adelsslægt.

Fra 1533 og 34 savner vi helt underretning om familien på Stenalt. Frederik 1. døde i foråret 1533, og da rigsrådet ikke kunne enes om et kongevalg, men udskød det til året efter, ophørte alt centralt styre, og da grev Christoffer gik i land ved Skovshoved den 22. juni 1534, var Grevens Fejde i fuld gang².

Med Skipper Klements ankomst til Aalborg i september samme år kom oprøret til Nordjylland, og efter slaget ved Svenstrup syd for Aalborg i oktober var bønderne snart herrer ned til Randers fjord og mod vest i Jylland endnu længere sydpå³.

Anders og Henrik Bjørnsens faster Inger Andersdatter Bjørn og hendes mand Jens Tygesen Seefeld måtte opleve, at begge deres gårde Visborggård og Dalsgård lige nord for Mariager fjord gik op i luer⁴.

Den skæbne undgik familien på Stenalt, idet oprøret ikke bredte sig ud over Randers fjord. Erasmus Lætus, der var herredsskriversøn fra Djursland, og som vi senere vil møde, har givet sin forklaring på, hvorfor bønderne i Rougsø herred sad stille. De var roligere og mere beregnende end bønderne nordpå, mente han; men han fandt også, at hans faders »flittige rejser og forestillinger« var med til at lægge en dæmper på almuen⁵.

Men snart vendte krigslykken. Johan Rantzau kom fra hertugdømmerne med sin hær over Varde, Ringkøbing og Viborg til Aalborg, som blev taget den 18. december 1534. Bondeoprøret blev knust, og 8. marts 1535 blev Christian hyldet af Jyllands stænder i Viborg⁶.

Den nye konges kancelli er straks gået i gang, viser de gamle brevbøger, og begge brødrene fra Stenalt fik breve udstedt i perioden 1. februar-16. marts 1535.

Henrik Bjørnsen har berettet, »at han har købt noget gods: kvæg, fæ og andet gods fra vort [kongens] krigsfolk, som de ærligen og redeligen havde taget og vundet fra fjenderne for pris [som bytte]«. Han har givet »penge og fuld værd« for det købte; men nu vil »bønder og andre«, som godset er taget fra, have det igen. Brevet fastslår, at Henrik Bjørnsen må beholde godset, »hvis han kan bevise, at han så redeligen og skelligt har købt af vort krigsfolk, som de tilforn havde vundet for pris«. Vi er midt i opgørets time efter oprøret.

Det er også interessant at se, at brevets relator, der nok havde refereret sagen for den nye konge og derefter givet kancelliet besked på at udstede brevet, var rigsråden Ove Vincentsen Lunge. Han var en af de rigsråder, der efter mødet i Ry 1534 rejste til hertugdømmerne og tilbød hertug Christian tronen, og han var meget aktiv for Christians sag under hele Grevens Fejde. Men han havde også i mindst 20 år været gift med Anders og Henrik Bjørnsens moder Anne Henriksdatter Friis til Odden i det nordlige Vendsyssel. Han var altså stedfader til Henrik Bjørnsen⁷. Familien fra Stenalt var gunstig placeret i forhold til den nye kongemagt.

Brevene til Anders Bjørnsen afspejler ikke på samme måde tidens specielle forhold, men derimod den sædvanlige rutine: Han skal med tre andre adelige undersøge en jordstrid i Rougsø herred, hvor bl.a. Randers by er part, han stævnes af sin fætter Anders Jakobsen på Støvringgård i en sag om noget gods, der ligger til Århus domkirke, og han figurerer på et register over len og lensmænd i Jylland og får udstedt pas til en svend⁸. Derefter hører vi intet til Anders Bjørnsen og hans hustru.

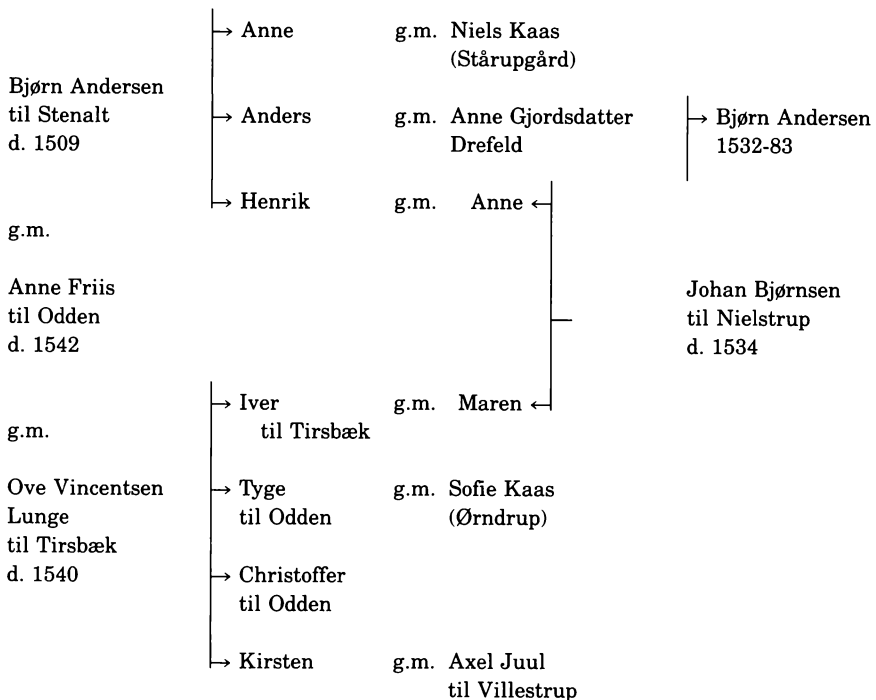
Fra begyndelsen af 1536 er Henrik Bjørnsen lensmand i Rougsø herred. Han skal udrede madskat, stille en mand til togt mod Norge, indkalde til herredag i København i oktober og er medunderskriver på recessen derfra⁹.

Der er grund til at tro, at Anders Bjørnsen og fru Anne begge er døde under Grevens Fejde.

Henrik Bjørnsen begyndte også at forsvare slægtens godsinteresser i forbindelse med inddragelsen af bispe- og klostergodset efter reformationen. I 1537 tilkendte rettertinget ham to gårde i Fuglslev, Sdr. Djurs herred, som hans fader i sin tid havde givet Helligåndshuset i Randers. Begrundelsen for tilbageleveringen af gårdene var, at Henrik Bjørnsen kunne dokumentere, at det var en betingelse for gaven, at der skulle holdes messer derfor, og at det ikke var sket i nogen tid¹⁰.

I en lignende sag mod Helligåndshuset i Aalborg skulle han derimod skaffe yderligere bevis for adkomsten til godset. Kun hvis det var givet »aleneste for messer og tjenester og ikke til de fattige syge folk«, kunne han få godset igen¹¹. Vi kender ikke sagens udfald; men som man ser, gav kronen ikke uden videre det gejstlige gods tilbage til adelen.

Slægterne Bjørn og Lunge

g.m. = gift med

Kilder: DD. I. nr. 121, DAÅ og DbL.

Som flere af sine forfædre førte han sag mod bønder og slægtninge for rettertinget; men vi møder ham også som dommer ved samme ret i Odense¹².

Han optrådte nok på Fyn, da han var gift med Anne, en datter af rigsråden Johan Bjørnsen til Nielstrup, Stensgård og Østrup dér. Henrik Bjørnsens svigerfader var død i 1533 eller 1534. Han efterlod sig ingen sønner, blot døtre, og af dem var endnu kun Anne gift, så Henrik Bjørnsen har haft interesser at varetage på Fyn¹³.

I november 1540 var han endelig sammen med en lang række jyske adelige med til at stille kaution for Christian 3., der optog et lån hos Holstens adel¹⁴.

Alt tydede på, at Henrik Bjørnsen stod ved indledningen til en karriere, der svarede til slægtens traditioner. Selv om vi intet hører derom,

er der nok også grund til at tro, at han var væрге for Bjørn Andersen. Det ville passe med loven og praksis i slægten gennem det sidste par generationer. Alt dette fik imidlertid en brat afslutning.

Det var den jysk-fynske adel, der i 1534 havde henvendt sig til hertug Christian med anmodning om, at han ville modtage valget til konge i Danmark; men det endelige herredømme vandt han med støtte af holstensk kapital og militær. Det medførte, at der i de første år efter omvæltningen i 1536 sad holstenske lensmænd på flere af de danske slotte. De skulle sikre både den militære magt og de økonomiske interesser.

På Hald slot, som kronen havde taget fra Viborgbispen, sad Henrik Rantzau indtil 1540. Da blev han afløst af en anden holstener Henrik Blome. Nogle bevarede breve synes at vise, at Blome nidkært varetog kronens interesser, men måske virkede noget udfordrende. I hvert fald kom han i en voldsom strid med Frans Iversen Dyre på Skovsgård i Tapdrup ved Viborg. Henrik Blome og hans folk på Hald er sikkert blevet udfordrende behandlet af Frans Dyre, men da Henrik Blome valgte at tage sig selv til rette i stedet for at søge rettens vej, havde han tabt sagen på forhånd¹⁵.

Nu blev han anklaget for, at han lod sine folk trænge ind i Frans Dyres gård. De opstødte og ophuggede hans døre og overfaldt ham og hans gæster og folk, hedder det. Blandt gæsterne var Henrik Bjørnsen, og han blev så medtaget, at han senere døde af sine sår¹⁶. Selv om Blome udtalte, at »det var uden hans vilje og minde og ham hårdt imod, at han [Henrik Bjørnsen] havde fanget skade«, hjalp det ham ikke. Snart fortrak Blome til Holsten, og i Danmark blev han dømt fredløs¹⁷.

Henrik Bjørnsen blev offer for de spændinger mellem danske og tyske, der prægede årene nærmest efter omvæltningen i 1536. Han var nu død uden børn.

Bjørn Andersens eneste faster døde netop i de samme år. Det var Anne Bjørnsdatter, der fra omkring 1534 havde været enke efter Niels Kaas til Stårupgård¹⁸.

Drengen var dog ikke uden nærmere pårørende. Hans farmoder Anne Friis til Odden var blevet gift anden gang med Ove Lunge til Tirsbæk, som vi netop hørte. Han døde i 1540 og hun i 1542, men de havde otte børn, og fra en strid, de havde indbyrdes, har vi en rettertingsdom, der kaster lidt lys over Bjørn Andersens forhold omkring 1546¹⁹.

En af sønnerne, Tyge Lunge, havde som arv fået Odden ved Mygdal i Vendsyssel, men døde allerede i 1545. Da han ingen børn havde, men »derimod en stor gæld«, benyttede hans enke, Sofie Kaas, sig af sin ret til at fragå arv og gæld. Så kunne hun komme ud af boet med, hvad »guld, sølv, penge, klæder, klenodier, boskab og andet løssøre« hun havde indført deri, foruden »hendes fæstengave« (gave fra fæstemanden ved troløvelsen).

Tyges søskende var næppe indstillet på at sige farvel til familiegodset, men så måtte de efter tidens lovgivning også vedkende sig gælden. Deres reaktion var, at de anlagde sag mod enken. Den blev ført af Axel Juul til Villestrup, der var gift med den ene af Tyges søstre. Han hævdede, at Sofie ikke lovligt havde frasagt sig arv og gæld og derfor burde »tage sin anpart udi gælden med dem«. Desuden gjorde søskendeflokken krav på en hel del løsøre af enken. Men retten fastslog, at Sofie Kaas fuldt lovligt havde frasagt sig arv og gæld og måtte beholde sit fæstensfæ, og hvad hun havde indført i boet. Resten skulle hun udlevere.

Axel Juul argumenterede imidlertid ikke blot for de mange søskende af Lungeslægten, men også for »deres broders barn, Anders Bjørnsens søn«. Derfor får vi gennem dommen to væsentlige meddelelser om den da 13-årige Bjørn Andersens forhold.

Axel Juul havde svært ved at skjule arvingernes forargelse over gælden, som de nu skulle dække. Han hævdede, at den stund »Tyge Lunge og fru Sofie var tilsammen udi ægteskab, da oppebar de meget tilsammen, både penge af pant og andet og tilmed Anders Bjørnsens barns rente og landgilde med andet mere, som han straks udi rette lagde et register på«.

Adelsårbogen²⁰ anfører, at Tyge Lunge havde Rougsø herred som len i begyndelsen af 1540'erne; men forholdet må have været, at han var værge for Bjørn Andersen efter Henrik Bjørnsens død. Han kom derved til at forvalte både familiegodset Stenalt og Rougsø herred, som Bjørn Andersen havde som pant til 1548²¹.

Tyge Lunge var også nærmest til værgemålet. Han var (halv)farbroder til Bjørn Andersen og sad efter moderens død i 1542 på Odden, den gård, der havde været en del af hendes arvegods og tidligere hendes faders bopæl. Broderen Iver var ganske vist nok ældre, for han havde fået faderen Ove Lunges fædrengård Tirsbæk ved Vejle; men han var endnu i foråret 1546 hofsinde, fremgår det af dommen, og derfor næppe bofast. Først samme år blev han gift, i øvrigt med en søster til Henrik Bjørnsens enke²².

Den anden oplysning om Bjørn Andersen kom frem i forsvaret for Sofie Kaas. Det blev anført, at hun havde givet slip på alt Tyge Lunges gods, men at familien ikke ville modtage det. Selv havde hun »sat sig udi et hus i Randers« (og ikke i ægtefællens hus), og »deres gård Stenalt« ville hun ikke give sig af med. Der var kister og skrin og andet til hobe nu beseglet, som de selv havde beseglet det med flere gode mænd.

Bjørn Andersen har altså ikke opholdt sig på Stenalt midt i 1540'erne. Der var alt da lukket og låset, mens man ventede på, at han skulle blive myndig.

Lungeslægten varetog imidlertid stadig hans interesser. En Randersborger lagde i 1546 sag an mod Iver Lunge til Tirsbæk og Christoffer

Lunge, der nu havde fået Odden. Anledningen var »nogen gæld, som [deres] broder Anders Bjørn var ham skyldig«. Manden fra Randers klagede over, at de to brødre forholdt ham både hans »pendinge« og den gård, der var blevet sat i pant for beløbet²³.

Året efter fik Iver Lunge på Bjørn Andersens vegne besked på efter rigsrådets bevilling at forhøje Rougsø herreds pant 500 daler. Der var altså tale om, at Bjørn Andersen skulle yde kronen et lån, da han havde herredet i pant; men det var hans værge (nu Iver Lunge), der fik besked på at effektuere det²⁴.

Desværre hører vi intet om det, vi måske helst ville vide noget om, nemlig Bjørn Andersens uddannelse.

Det blev frem gennem 1500-tallet mere almindeligt, at unge adelige drog til udlandet. Her kunne de søge en militær uddannelse. Det gjorde fætrene Jens og Bjørn Kaas fra Stårupgård. En yngre broder, Jørgen Kaas, var også med, men vendte ikke hjem. Han blev i 1552 halshugget for drab i Lüneburg²⁵. Den yngste broder, Niels Kaas, søgte derimod senere til udenlandske universiteter, kom hjem og gjorde tjeneste i cancelliet og endte som kongens kansler og leder af formynderregeringen for den unge Christian 4²⁶.

I matriklerne over dansk-norske studerende i udlandet fra 1536-1660 finder vi ikke Bjørn Andersens navn. I 1540'erne, hvor han skulle have været på rejse, var adelens andel i studierejserne endnu »ret ringe«²⁷, og forholdene i Lungefamilien, som vi netop fik et kik ind i, gør det vel ikke sandsynligt, at de kunne samles om at hjælpe det unge menneske af sted. Noget tyder tværtimod på, at han ikke blev skolet i det fremmede. Som rigsråd deltog han næsten ikke i forhandlinger med udlandet. Han kan have manglet den træning i fremmede sprog, som en længerevarende rejse kunne have givet.

Under Syvårskrigen 1563-70 var hans opgaver heller aldrig direkte militære, men altid af administrativ karakter.

Hvor han blev skolet i praktisk jura, og hvordan han udviklede sine administrative evner, som han senere viste i sit offentlige virke, ved vi desværre ikke.

4. Den unge godsejer

I sommeren 1550 var Bjørn Andersen imidlertid rykket ind på Stenalt. Han fyldte 18 det år og blev straks stævnet for rettertinget. En Mads Karlsen klagede over, at Bjørn Andersen havde ladet ham fange og sætte »i stok og jern«, ligesom han var blevet berøvet sit »insigil« (segl), af tvunget et brev på 100 joachimsdaler og frataget sine klæder. Begivenhederne havde udspillet sig i Randers og omegn¹.

Vi kender ikke udgangen på sagen, men Bjørn Andersens godsejerdebut lå i forlængelse af Bjørnslægtens tradition. Uanset hvad der var om sagen, beskyldtes han som både oldefaderen og farfaderen for barsk fremfærd mod folk, der kom ham i vejen.

Inden for det næste par år blev han også gift med Sidsel Truidsdatter Ulfstand. Hun var datter af rigsråden Truid Ulfstand (d. 1545) og hans første hustru Ide Brok, der allerede døde omkring 1531². Sidsel var altså ældre end Bjørn Andersen, men vi ved ikke hvor meget. Hendes broder, Gregers, der bl.a. havde part i Gl. Estrup, havde i 1548 overtaget Rougsø herred som pantelen i stedet for Bjørn Andersen³.

Også i Sidsels slægt var der udtalte godsejerinteresser. Hendes fader er blevet karakteriseret som »en hovedrig mand«, der havde en »stærkt fremtrædende omsorg for sin private formues fremgang«⁴. Hendes morfader var Lage Brok på Estrup, der med iver samlede bøndergods, men hvis energi var parret »med en selv efter tidens forhold ualmindelig brutalitet«⁵. Over for den havde selv Bjørn Andersens oldefader Anders Jakobsen til Vorgård og Stenalt måttet give op⁶.

Vi kender ikke det unge pars nøjagtige godsområder. Fra sin fædrene slægt havde Bjørn Andersen arvet Stenalt. Da farfaderen fik det ved skiftet efter Anders Jakobsen i 1492, bestod det af hovedgården og 48 bøndergårde, der fortrinsvis lå i Rougsø og Sdr. Hald herreder⁷. Efter moderen fik han Vinstrup (Flakkebjerg herred) lige vest for Tystrup sø på Sjælland. Anne Drefelds gods hidrørte mest fra hendes moder Kirsten Eriksdatter Banner. Fru Kirstens fader havde foruden Vinstrup også haft Kokkedal og Asdal nord for Limfjorden, og da hun arvede sit sjællandske gods, havde det allerede været i slægten Banners eje gennem fire generationer⁸.

Sidsels arvegods har vi ikke direkte oplysninger om; men det ældste brev, vi kender fra Bjørn Andersens hånd, kan meget vel angå det⁹. Den 24. marts 1556 skrev han til Mogens Klausen Rosenkrantz til Navntorp i Skåne, da han havde erfaret, at Mogens Klausen havde en trætte med en

af hans bønder i Hammerløv om en hest. Bjørn Andersen understregede, at han boede langt derfra og ikke hver dag kunne komme til Skåne. Han havde derfor ventet, at hans »kære frænde og besynderlig gode ven« snarere havde forsvaret hans bønder »end været dem på halsen«. Nu bad han om, at hans »fattige tjener« (fæster) måtte være i fred, til han selv kom der »udi landet«. Viste det sig så, at bonden var Mogens Klausen noget skyldig, skulle han få sin ret.

Vi kender ikke Mogens Klausens reaktion; ifølge adelsårbogen kunne han »hverken læse eller skrive«¹⁰.

Hammerløv ligger i det sydvestligste Skåne, hvor også Sidsels faders gård Torup lå. Det fæstegods, som Bjørn Andersen drog omsorg for, kan meget vel have været hustruens arvegods.

Men brevet illustrerer også, hvordan godsejerne beskyttede bønderne, der var under deres værn, for at de uforstyrret kunne drive deres fæstegårde og yde deres afgifter. Gjaldt trætten markskel eller brugsrettigheder, var det jo i sidste instans godsejernes ejendom, det angik.

Bjørn Andersen havde således betydelige besiddelser både i Jylland og på Sjælland. Familien har også opholdt sig på begge hovedgårde. Det fremgår ganske pudsigt af børnenes fødsler, som er nøje registreret af Christiern N. Juel:

1. Ide	f. 27. september	1553	på Vinstrup
2. Ingeborg	f. 20. november	1554	på Stenalt
3. Anders	f. 21. marts	1556	på Vinstrup
4. Else	f. 27. marts	1558	på Vinstrup
5. Truid	f. 16. april	1560	på Stenalt
6. Jakob	f. 15. juli	1561	på Stenalt

Men han anfører også, at Anders »var det sidste barn, der blev født på den gamle gård«, og Else »var det første barn, som blev født på det sted, som Vinstrup nu står«¹¹.

Vinstrup hovedgård eksisterer ikke mere. I dag findes der tre voldsteder ved landsbyen af samme navn, men det er ikke muligt sikkert at udpege stedet, hvor Bjørn Andersen fornyede sin sjællandske hovedgård mellem 1556 og 1558¹².

I øvrigt var den unge godsejer optaget af at værne sine interesser i jord og skov. Allerede i 1555 havde han en sag mod Oluf Glob på Støvringgård, gift med Dorte Andersdatter Bjørn¹³; men snart kom der en stor sag op. Det var striden med bønderne i Voer.

Som tidligere nævnt var den af gammel dato. Den var begyndt i 1467, hvor fem selvejerbønder i Voer gjorde krav på nogle enge, som Bjørn Andersens oldefader Anders Jakobsen hævdede hørte til Stenalts enemærke. Efter en halv snes år så det endelig ud, som om han havde fået lukket munden på bønderne i Voer. Men i næste generation blussede

Bjørnslægtens tilknytning til Stenalt gods gennem et par århundreder har sat sig adskillige spor i sognekirken i Ørsted. Blandt andet finder vi på prædikestolen fra 1570'erne Bjørn Andersens våben med både »skjold og hjelm«. Foto: Landsarkivet.

striden op igen mellem Bjørn Andersen (den ældre) og en ny generation bønder, og som vi hørte, havde også Anders Bjørnsen trætte med bønderne om markskellet. Hele denne forhistorie kender vi fra den dom, Bjørn Andersen fik ved kongens retterting på Koldinghus i 1558¹⁴. Under sagen her fremlagde både bønderne og godsejeren alle deres breve og lovhævd, der så blev refereret i dommen.

Bjørn Andersen må være kommet i strid med kronens bønder i Voer kort efter, at han selv havde overtaget driften af Stenalt. Allerede i 1555 gik han i hvert fald til landstinget i Viborg med en sag mod bønderne. De havde taget lovhævd på deres jord; men Bjørn Andersen påstod, at de herved havde fået »jord, ejendom og fællede fra hans hovedgård Stenalt«, da de havde førtiet »hans og hans forældres gamle adkomst og låsebrev«. Landstinget havde så fastslået, at hvor lovhævden var »gjort og svoret« mod det låsebrev, som Bjørn Andersen fremlagde, var den gjort med urette og skulle ingen magt have. Et låsebrev afgjorde ejendomsforholdet endeligt. I tidens sprog hed det, at »lås er lovens ende«.

Brevet, som Bjørn Andersen fremlagde, var i øvrigt fra Erik af Pommerns tid og udstedt til hans tipoldefader Laurids Mus i 1433.

Bønderne havde imidlertid ikke villet bøje sig. I 1556 gik Bjørn Andersen så til Rougsø herredsting, hvor syv ransnævninge svor, at bønderne var skyldige i ran (d.v.s. åbenlys tilegnelse af en andens gods). Den ottende nævning var part i sagen og ville fritage både sig selv og de andre for anklagen. Landstinget i Viborg havde derefter allerede samme år fastslået, at de syv nævninges ed burde »bestandig og ved magt at blive«, mens den ottende handlede »med uret«.

Bjørn Andersen var imidlertid ikke tilfreds med det hidtil opnåede. Han begyndte i hvert fald den langstrakte proces, der hed »forfølgning til lås« for hovedgården Stenalt. Han har måske ikke ønsket fortsat at skulle møde med alle de gamle dokumenter, der havde hobet sig op gennem hundrede år, for at forsvare det gamle låsebrev. Et nyt kunne formentlig feje flere generationers processer til side én gang for alle og skabe ro i sagen.

Men bønderne i Voer tog genbrev, og dermed standsede de forfølgningen. Deres indvendinger drejede sig igen om skellet ned mod Randers fjord mellem deres eng, fædrift og ejendom og Stenalts enemærke.

For at komme videre med sagen indbragte Bjørn Andersen den så for rettertinget. Der blev den behandlet den 1. november 1558 på Koldinghus med bl.a. Johan Friis, Otte Krumpen, Eiler Hardenberg og Herluf Trolle i dommersædet. Bjørn Andersen førte selv sin sag, mens Las Persen og Jep Andersen fra Voer forsvarede bønderne og fremlagde deres gamle breve. Dommen gik igen bønderne imod, og Bjørn Andersen kunne beholde den omtvistede jord.

Vigtigst var det måske, at han nu kunne fortsætte sagen, hvor den var standset, og at det blev fastslået, at bønderne i Voer ikke oftere kunne tage genbrev i denne sag. To breve, som Bjørn Andersen fik i 1559 og 1560, må angå dens fortsættelse.

I september 1559 fik han nogle forfølgningebreve tilbage fra kongen¹⁵. Han havde fremsendt dem gennem Eiler Hardenberg, men fik dem nu retur gennem svogeren Gregers Ulfstand, da retsforfølgningen ikke var ført til ende. Det skulle han gøre »i sit navn ... med rigens ret«. Forfølgning »med rigens ret« brugtes netop under forfølgning til lås, så det drejer sig nok om den fortsatte procedure hermed.

Manglerne må være blevet klaret og dokumenterne sendt tilbage gennem Gregers Ulfstand som påbudt, for hen på foråret 1560 kom der nyt brev¹⁶. Heraf kan vi se, at forfølgningen nu var ført til ende, og at Bjørn Andersen havde givet kongen det faldsmål (den bøde), som bønderne var idømt. Men han fik nu besked om, at bønderne havde været hos kongen og ved overenskomst fået nedsat bøden. Bjørn Andersen »må derfor ikke tiltale dem mere«.

Brevet er udstedt i Århus den 28. marts. En uges tid før havde Frederik 2. indledt et ophold i Jylland, der kom til at strække sig over det

meste af et år. Bønderne har straks benyttet sig af den lette adgang til kongen. Sagen er nok sluttet her. Både bønder og godsejer havde fået besked på at standse striden; men Bjørn Andersen havde opnået, hvad han ville.

Måske gjorde hans optræden for rettertinget et vist indtryk på dommerne, der alle fire var medlemmer af rigsrådet. I hvert fald fik han snart sine første offentlige opgaver. I december 1560 blev han udpeget til at besigtige gods til mageskifte¹⁷. Vi vil efter Syvårskrigen møde ham i rollen igen, for da fik mageskifterne deres store tid.

En anden sag var mere delikat. Sammen med fem standsfæller skulle han med det allerførste begive sig til Clausholm, hvor der var trætte mellem Albert Gøyes enke Anne Rosenkrantz og Ellen Gøye. Da rigshofmesteren Mogens Gøye var død i 1544 som måske datidens største private ejendomsbesidder i Danmark¹⁸, havde børnene Albert og Ellen delt Clausholm; men efter Alberts død i 1558 sad de to svigerinder nu dør om dør i trætte »om bygning, gårdsted, volde og grave på Clausholm, jordsmon i skov og mark og anden gårdens tilliggelse«. Derfor skulle de seks adelsmænd »med det allerførste samles på Clausholm, stævne begge parter for sig, undersøge sagen og afsige en endelig dom«¹⁹.

I udvalget sad Bjørn Andersen bl.a. sammen med den gamle marsk, lensmanden på Hald Otte Krumpen, med Erik Axelsen Rosenkrantz til Landting, der netop var aftrådt som lensmand på Silkeborg, og med landsdommeren i Nørrejylland Peder Kruse. Sådanne møder med mænd på fremtrædende poster gav den unge erfaring og indsigt i, hvordan man løste den slags spørgsmål. Men det var også vigtigt for ham, om han ved sin fremtræden og dømmekraft fik lejlighed til at gøre sig fordelagtigt bemærket. Det kunne medføre, at han en dag fik betroet større opgaver.

Før Bjørn Andersen begyndte, hvad man kan kalde en karriere i rigets tjeneste, indtraf der imidlertid en begivenhed, der må have berørt familien dybt. Som vi hørte, fødte Sidsel Ulfstand sønnen Jakob den 15. juli 1561. Hun døde den 7. august samme år og blev begravet i Ørsted kirke ved Stenalt. Den tre uger gamle Jakob skal være blevet anbragt i huset hos den barnløse Dorte Bjørn på Støvringgård lige på den anden side af Randers fjord²⁰. Vi hører intet om, hvem der tog sig af de andre børn, men i de tider var det almindeligt, at selv små børn fra adelige kredse blev anbragt uden for hjemmet.

Vi har næsten kun vidnesbyrd om den unge Bjørn Andersens virke som godsejer i Jylland. Det kan bunde i overleveringens tilfældighed. Men når han fra 1562 begynder at træde stærkere frem i det billede, vi kan danne os af tiden, er det tydeligt, at han først og fremmest har sit virke på Sjælland.

5. Landsdommer på Sjælland

Første gang, hvor vi møder Bjørn Andersen i en slags offentligt hverv på øerne, gjaldt det en trætte om markskel ved Krenkerup på Lolland. Anne Rosenkrantz, som vi lige mødte i striden på Clausholm, havde nu problemer ved sit lollandske gods. Det skulle en kommission af seks adelige og 13 »oldinge« søge at finde en løsning på.

Kongen udpegede Otte Krumpen og to andre rigsråder til kommissionen, mens Anne, der også måtte vælge tre adelige, bl.a. ønskede Bjørn Andersen og hans fætter Bjørn Kaas, som da var lensmand på Vordingborg¹. Hun må have fattet tillid til Bjørn Andersen under sagen om Clausholm.

Men han må også have været værdsat i regeringskredse, for kort tid efter blev han udnævnt til landsdommer på Sjælland. I det åbne brev til »alle indbyggere på Sjælland« om udnævnelsen omtales han som »Bjørn Andersen til Vinstrup«. Vi plejer at regne Bjørn Andersen til den jyske adel, men kancelliet har nok ønsket at understrege hans tilknytning til Sjælland². Som landsdommer fik han forleningsbrev på »Fredsgård med tilliggende gods«³.

I 1562 lå der næppe en hovedgård Fredsgård i Sneslev sogn sydøst for Ringsted⁴; men det var heller ikke så vigtigt for den nye landsdommer. Hans egen hovedgård lå kun et par mil sydvest for Ringsted, hvor landstinget holdtes. For ham betød det mere, hvor meget gods der lå til lenet, og på hvilke vilkår han fik det.

Om betingelserne siges det, at han fik lenet »fri uden afgift«. Den eneste begrænsning var, at han »ej sælger eller afhænder vornede sønner«. Vi er i vornedskabets område, og det beløb, bønderne evt. betalte for at blive løst fra bindingen til godset, ønskede kongen selv at beholde. Men ellers måtte Bjørn Andersen nyde »årlig landgilde, sagefald, ægt og arbejde og al anden rente og rettighed« af godset. Til gengæld skulle han holde bønderne »ved lov, skel og ret og ingen af [dem] tilstede at uforrettes imod loven i nogen måde«⁵. Indtægten af godset var hans løn som landsdommer.

Godsets omfang oplyses ikke i forleningsbrevet. En del af det gods, der plejede at høre til lenet, var imidlertid pantsat eller mageskiftet bort i 1562. Bjørn Andersen fik derfor udlagt gods til erstatning herfor ved breve af 15. april og 22. august 1563⁶, og da han ophørte med at være landsdommer i juni 1566, beholdt han Fredsgård len indtil 1575 som

Fredsgård len

herred	lokalitet	sgn	gårde 1566	udlagt * 15/4 63 ¹ ** 22/8 63 ¹
Ringsted	Fredsgård	Sneslev	4	
	Hjelmsømagle	Sneslev	6	
	Teestrup	Teestrup	4	
	Skuderløse	Teestrup	2	
	Bjerget	Kværkeby	1	
	Freerslev	Freerslev	6	** 4gd 1 mølle
Tybjerg	Kagstrup	Skelby	1	*
Hammer	Blangslev	Hammer	6	**
	Nørre Tvede	Toksværd	1	**
Bårse	Smidstrup	Skibinge	4	
	Egebjerggård	Skibinge	1	
	Udby	Udby	2	**
Slagelse	Frølunde	Tårnborg	1 ²	
Flakkebjerg	Tystrup	Tystrup	3	**
	Haldagerlille	Haldagerlille	3	**
	Fuglebjerg	Fuglebjerg	4	*
	Kastrup	Fuglebjerg	–	* 1 gd ²
	Arløse	Førslev	2	*
Tune	Jersie	Jersie	4	**

1. Hvor ingen bemærkninger er gjort, svarer udlægget til antallet af gårde i 1566.

2. Gården i Kastrup udgik af forleningen i 1565 og blev Bjørn Andersens personlige gods. Han afstod til gengæld gården i Frølunde, der indgik i lenet. (Mageskifte, KS 8/8 65).

pant for lån, han havde ydet kongen under Syvårskrigen. Pantebrevet⁷, der blev udstedt ved den lejlighed, viser os godsets omfang.

Som man vil se, omfattede lenet 55 gårde og 1 mølle. Til sammenligning kan tjene, at Bjørn Andersens eget gods Vinstrup i 1573 havde 41 gårde og 2 møller foruden hovedgården, og hans fædrene gods Stenalt havde 48 fæstegårde, da bedstefaderen arvede det i 1492. Landsdommerembedet betød altså, at Bjørn Andersen groft taget fik forøget sin godsmængde i et omfang, der svarede til det ene af hans egne godser.

Naturligt nok lå hovedparten af landsdommerens forlening i Ringsted herred; men det er påfaldende, at så meget af det senere udlagte gods blev fundet i Flakkebjerg herred, hvor Bjørn Andersen havde sin egen hovedgård. Det lettede jo administrationen af lenet, at så mange af fæstegårdene lå nær ved hans eget gods.

Hvor meget godset har indbragt årligt, er det derimod umuligt at afgøre. Kun brevet fra august 1563 giver oplysninger om den årlige

landgilde, og her varierer ydelserne stærkt fra den ene lokalitet til den anden. I Blangslev gav de seks gårde tilsammen 11 pd. byg (44 td. a 6 skp.) og 1 pd. rug (3 td. 2 skp.) samt 3 lam, 3 gæs og 12 høns; desuden 19 mark og 7 skilling i penge. I Freerslev gav de fire gårde derimod slet ikke korn, uden at de øvrige ydelser dog er påfaldende større her, idet de i alt udgjorde: 1½ lam, 2 gæs, 3 høns og 16½ mark og 11 ½ skilling for de fire gårde.

De uvisse indtægter som indfæstning og sagefald kender vi ikke.

Derimod er det værd at mærke sig, at store dele af tidens afgifter blev betalt i naturalier. I Udby, Tystrup, Haldager og Jersie, som Bjørn Andersen også fik i august 1563, spillede landgildekornet således en væsentlig rolle. Optræningen af afgifterne var selvfølgelig mere besværlig ved naturalieydelsen, end hvis de var blevet betalt i penge. Til gengæld nød godsejerne den fordel, der fulgte med prisstigningerne, der satte ind netop fra midten af 1500-tallet⁸.

Bjørn Andersen overtog selv sine godser og begyndte at få betydelige forleninger som løn i offentlig tjeneste, netop som den måske længste og mest gyldne periode i den danske adels historie tog sin begyndelse.

Landsdommeren var altså beskikket af kongen. Det var hans opgave at fungere som leder af landstinget i Ringsted, der efter reformationen holdtes hver 14. dag. Endnu i 1500-tallet dømte landsdommerne ofte sammen med andre, mest adelige; men der var en tendens til, at landsdommeren begyndte ene at afsige dommene⁹.

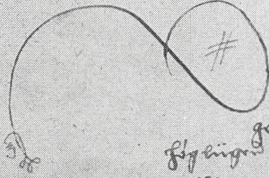
Den nye landsdommer fik straks forelagt et par sager, der må have været lidt ømtålelige. De blev nemlig rejst af to af Bjørn Andersens nabogodsejere, og de angik begge herredsfogeden i Flakkebjerg herred, hvor han selv boede. Godsejerne var svogrene Jesper Krafse (g.m. Kirsten Bølle), der sad på Basnæs, og Christoffer Gøye (g.m. Birgitte Bølle), der i 1560 havde arvet Gunderslevholm efter sin broder Eskild Gøye.

Krafses sag¹⁰ blev rejst allerede før jul 1562. Han var utilfreds med herredsfogedens dom i en sag »om nogle køer og kalve«. Kancelliets brevbøger viser, at Krafse som lensmand i Ribe 1550-54 flere gange havde fået skrappe rykkere fra kancelliet angående de forsyninger, han skulle levere fra lenet. Han fik da heller ikke nyt len efter 1554¹¹, men havde derimod en række stridigheder, bl.a. med kansleren Johan Friis på Borreby i nabosognet¹². En anden trætte, Krafse var part i, kaldte man i kancelliet »den langsommelige trætte«¹³, så Krafse kan godt have været en lidt kantet herre. Desværre foreligger der vist ikke noget om, hvordan Bjørn Andersen »i forening med nogle andre gode mænd« fik afgjort, om herredsfogedens dom var »så tilbørlig, som den burde være«.

Christoffer Gøyes sag kom regulært for landstinget. I januar 1563 sendte Bjørn Andersen sin »kære nabo og synderlig gode ven« en stævning, som han havde bedt om, samtidig med at han returnerede den dom,

1563.
23. 92.

17

Vennliig kierliig hellsen nu och altiid forssendndt med wor herre, Kiere Christophers gode synderliig gode wen haffuer ieg tiig for megin ære oc gode gans[ke] høgliigen at betacke, huis att forskyldt ieg altid wil finds willig, Kiere Christoph[er] Sender Ieg tiig effth[er] thin begering then steffning thu sk[ri]ffuer om, Sambled[es] thiin dom med her indelugt bedind[es] gierne at thu icki forwreker [forvrager, forkaster] mig for ieg s[kre]ff thiig til om domen forti ieg hagde formeent at ssamme dom hagde werid ssaa endeliig at mand skulle haffe fornøden at drage nogen artickler aff domen och y steffningen Kiere Christopher wttj alle the maade ieg kand nogid giøre thu kunde haffue ære och thienste aff skaltu haffue at raade och biude off[ue]r mig ssom offuer thin gode hulde wen thu inth[et] twill paa oc wil ieg her med haffue tiig med thin kiere hørstrue g[u]d almegt[ig]ste euinde-
lii[en] befalid. Aff Winstrup 1563

Vltime die Januarij

Biørnn anderssen
egenn handdt

Kiere Christophers wilsen haffue steffningen anderled[es] ssaa lad skr[i]ffuen oc
ssendndt migen Szaa wil ieg beseglen

Vennliig kierliig hellsen nu och altiid forssendndt med wor herre, Kiere Christoph[er] Gjøde synderliig gode wen haffuer ieg tiig for megin ære oc gode gans[ke] høgliigen at betacke, huis att forskyldt ieg altid wil finds willig, Kiere Ch[ri]stoph[er] Sender Ieg tiig effth[er] thin begering then steffning thu sk[ri]ffuer om, Sambled[es] thiin dom med her indelugt bedind[es] gierne at thu icki forwreker [forvrager, forkaster] mig for ieg s[kre]ff thiig til om domen forti ieg hagde formeent at ssamme dom hagde werid ssaa endeliig at mand skulle haffe fornøden at drage nogen artickler aff domen och y steffningen Kiere Christopher wttj alle the maade ieg kand nogid giøre thu kunde haffue ære och thienste aff skaltu haffue at raade och biude off[ue]r mig ssom offuer thin gode hulde wen thu inth[et] twill paa oc wil ieg her med haffue tiig med thin kiere hørstrue g[u]d almegt[ig]ste euinde-
lii[en] befalid. Aff Winstrup 1563

Vltime die Januarij

Biørnn anderssen
egenn handdt

Kiere Ch[ri]stoph[er] wiltu haffue steffningen anderled[es] ssaa lad skr[i]ffuen oc
ssendndt migen Szaa vil ieg beseglen.

Blandt de ret få breve, vi kender fra Bjørn Andersens hånd, er brevet til Christoffer Gøye, sendt sidst i januar 1563 og underskrevet med »egen hånd«. (RA pr 5516).

Gøye ville stævne herredsfogeden for¹⁴. Den angik retten til et overdrev.

Da Bjørn Andersens dom faldt midt i februar samme år, var man dog lige vidt. Herredsfogeden havde nemlig blot udtalt, at parterne skulle beholde, hvad de havde ret til. Derfor »kan jeg ikke på denne tid finde årsag at fælde [underkende] herredsfogedens dom«, blev Bjørn Andersens konklusion¹⁵.

Det var næppe ualmindeligt, at dommerne var forsigtige, når det gjaldt de store godsejeres økonomiske interesser. Det er også påfaldende, så ofte den slags spørgsmål endte for en kommission, som vi allerede har set det et par gange. Der kunne man måske tale sig til rette og var flere om at dele ansvaret.

Bjørn Andersens tid som landsdommer blev i øvrigt præget af, at han virkede i begyndelsen af Syvårskrigen. Den begyndte i august 1563; men allerede året før var det klart, at man bevægede sig frem mod et opgør med svenskerne¹⁶. Kongens iver efter at være forberedt herpå skinner således igennem i en ordre fra januar 1563 til Bjørn Andersen og landstingsskriveren om at forkynde på landstinget, »at alle i Sjælland, der har frit jordegods, [skal] møde med deres rustning i Roskilde Vor Frue dag kyndelmisse [2. febr.], da kongen selv formedelst de store forsømmelser med rustningen vil holde mønstring dér«¹⁷. Landsdommeren skulle altså gøre regeringsforanstaltningerne kendt for tingfolket.

Krigen var imidlertid ikke mange uger gammel, før det viste sig, at vanskelighederne med at skaffe forsyninger frem til hæren i de skånske provinser var uhyre. Det kan meget vel være disse bitre erfaringer, der ligger bag, når landsdommeren i efteråret 1563 straks skulle lade kundgøre »for bønderne i Sjælland, at de herefter skal holde alle alfarveje fra by til by i stand efter recessens lydelse, hvilket de hidtil trods mange kongelige befalinger har forsømt«. Den pressede situation afspejler sig i slutbemærkningen, at »forsømmelser vil blive straffede«¹⁸.

Endelig må krigen have ændret fremmødet på landstinget. Normalt kom der sikkert relativt mange adelige på tinge. De havde ofte interesser, de skulle varetage, men mange af dem var nu i felten eller bundet på anden vis. Det skinner igennem brevstoffet et par steder.

I november 1563 fik Bjørn Andersen anmodning fra kongen om at hjælpe Holger Rosenkrantz' fuldmægtig »så meget, som ret er«. Rosenkrantz var nemlig forhindret i selv at være til stede og forsvare det gods, som han på kronens og egne vegne havde i værge¹⁹. Han havde både Bygholm (ved Horsens) og Skanderborg som len med tilsammen 14 underliggende herreder og havde desuden lige fået Tryggevælde på Sjæl-

land²⁰, så han havde noget at se til, helt bortset fra de private godser. Han opholdt sig imidlertid under krigen ofte hos kongen eller var på rejse for ham. I september 1563 skulle han til Frederik 2.s svoger kurfyrst August i Sachsen for at arbejde for et kongeligt frieri til en af den tyske kejsers døtre, og næste forår måtte han af sted igen, bl.a. for at rejse lån til krigens fortsættelse²¹. Der kunne måske nok være grund til at støtte den travle mands fuldmægtig »så meget, som ret er«.

På den anden side måtte denne form for støtte heller ikke misbruges. I foråret 1565 måtte kongen fra Lund anmode om hjælp til statholderen i København, Mogens Gyldenstjerne²². Han havde en trætte; men modparten havde erhvervet »kongeligt forbud mod at dele på [føre sag om] hans gods, fordi han skulle på rigens rejse«. Nu viste det sig imidlertid, at han var hjemme, men alligevel dækkede sig under det kongelige påbud. Kongen bad derfor Bjørn Andersen hjælpe Mogens Gyldenstjerne.

Endelig pålagde en ordre fra februar 1566 Bjørn Andersen at hjælpe fru Ide Munk, hr. Oluf Rosenkrantz' enke, »så meget, som ret er«, i en sag mod rentemester Eiler Grubbe²³.

Fru Ide havde siddet enke siden 1545. Hun havde ingen sønner; men hendes to døtre var begge gift med rigsråder: Birgitte Rosenkrantz med Peder Bille og Mette Rosenkrantz med Steen Rosensparre, så hun manglede ikke pårørende, der kunne støtte hende. Sagen var blot, at de to svigersønner siden juli 1564 havde haft det vanskelige hverv som krigskommissærer at følge hæren i Skåne og søge at effektivisere lejetropperne krigsførelse. I oktober 1565 var Rosensparre i øvrigt faldet i slaget ved Axtorna²⁴. Fru Ide kunne altså ikke vente hjælp, hvor det ellers var naturligt at hente den. Sådan greb krigen ind i så mange forhold.

Vi har set, at en landsdommer var med i behandlingen af striden på Clausholm. Bjørn Andersen blev i april 1564 sat på en sag af lidt anden type sammen med lensmanden på Roskilddegård, Peder Bille, der endnu ikke var draget i felten.

Kronens, kapitlets og kirkernes gårde i Roskilde var meget forfaldne, og lejerne havde klaget over, at de ikke evnede at sætte dem i stand. Nogle gårde var endog så forfaldne eller helt øde, så lejerne kun ville opbygge dem, hvis de måtte få dem til ejendom. De to adelsmænd skulle med det første mødes med borgmester, råd og byfoged og finde en rimelig løsning både for lejerne og for dem, der skulle have ejendomsbrev, og derefter meddele kancelliet resultatet.

Regeringen var interesseret i, at byens ejendomme holdtes i stand, og var villig til at opgive ejendomsretten, »så at gårdene kunne blive opbygget og der kunne gives kronen og byen tynde og besværing [bl.a. skat] deraf«. Den slags forretninger kunne en landsdommer også blive sat på²⁵.

Inden krigen her kom til at præge tiden, nåede Bjørn Andersen at opleve de større repræsentative pligter, som udnævnelsen til landsdommer også medførte. I foråret 1563 døde rigsråden Korfitz Ulfeldt, og Bjørn Andersen blev sammen med 25 andre adelige tilsagt til at møde i hovedstaden, da kongen ville lade den afdøde begrave i Vor Frue kirke i København. Følget skulle møde en lørdag og ledsage afdøde »til hans lejersted om søndagen«. Begravelsen fandt sted »under udfoldelse af stort ceremoniel«, bl.a. fulgte Frederik 2. selv båret²⁶.

Men snart satte krigen sine spor overalt i landets administration, og for Bjørn Andersen medførte det nye opgaver.

6. Proviantmester

Før Danmark i august 1563 gik til angreb på Sverige, havde Frederik 2. sikret sig en lejevær på ca. 25.000 mand, og kongen og hans rådgivere satsede på, at krigen skulle kunne afsluttes før vinterens komme. Den gamle Johan Rantzau havde ganske vist ikke megen tiltro til, hvad nogle »junge kriegsleute« forestillede sig. Han anså hæren for alt for stor og mente, at den ville få svære problemer i det svenske terræn¹. Vi ved også, at ledelsen i Sverige fortrøstede sig til, at det ville være umuligt at bringe proviant frem gennem det svenske landskab til så stor en hær².

Men kongen lod sig ikke standse, og midt i maj 1563 blev der udnævnt »øverste proviantmestre« rundt om i landene. De fik en række tilfornede, som skulle »gøre sig al flid for, at fetaljen fremkommer uden forsømmelse«. På Sjælland skulle Herluf Trolle, Steen Rosensparre, Herluf Skave og Bjørn Andersen assistere Jørgen Rantzau³. De fik derfor snart fuldmagter, så de kunne rekvirere de nødvendige heste og vogne, så varerne kunne transporteres til bestemmelsesstederne⁴.

Allerede krigens første togt frem mod Elfsborg afslørede imidlertid, at det svenske terræn var en værre modstander end den svenske hær. Man fik ganske vist taget fæstningen; men forsyningstjenesten brød sammen, og fremrykningen tog længere tid end beregnet⁵. Krigen blev ikke afgjort på et par måneder, men kom til at vare næsten 7½ år.

Bjørn Andersens placering i forsyningstjenesten var tilsyneladende beskeden i det første års tid. Han forhandlede i vinteren 1563/64 sammen med Herluf Skave med borgerskabet i København. Det gjaldt levering af øl til flåden⁶, men ellers hører vi intet om hans indsats.

Fra forsommeren 1564 fik han imidlertid en ganske anderledes central plads. Det havde nok forbindelse med, at de øvrige adelige, der skulle sørge for forsyninger fra Sjælland, fik andre opgaver. Allerede i september 1563 sad Jørgen Rantzau som lensmand på Elfsborg. Herluf Trolle afgik snart til hæren, og i maj 1564 stod han ud med flåden som admiral for at møde svenskerne. Steen Rosensparre blev i sommeren 1564 sammen med flere andre rigsråder sendt som rådgiver til feltobersten i Skåne, og endelig sad Herluf Skave fra september 1564 som lensmand på Stenvigsholm i Norge⁷.

Men det var næppe blot de andres afgang fra Sjælland, der bevirkede, at Bjørn Andersen kom til at spille en stor rolle i forsyningstjenesten. De opgaver, han nu fik, rakte langt ud over Sjælland. De må være blevet betroet ham på baggrund af hans hidtidige indsats.

Til den videre krigsførelse blev der truffet store forberedelser i foråret 1564. Adelen fik bud om at møde med deres svende, og de hjemmевærende af alle stænder fik ordre til at »besøge kirken« på befalede bededage, hvis »de ikke ville lide tilbørlig straf«⁸. Samtidig udgik der besked om, at rigsrådet havde bevilget en madskat.

I Nørrejylland skulle 20 bønder levere 1 levende okse, 1 fjerding smør og 10 sider flæsk, mens samme antal bønder på Lolland-Falster skulle »komme kongen til hjælp« med 20 tønner øl. Hver bonde på Sjælland skulle modtage 5 skp. rug og lade det bage til kavringbrød, og lidt senere fik også fynboerne besked på at brygge øl⁹.

I alle landene var det lensmændene, der skulle iværksætte ordrene og gennemføre opkrævningen. Fetalje og brød samt øllet fra Fyn skulle de derpå levere til proviantmester Bjørn Andersen på København slot og tage kvittering derfor. De første ølleverancer fra Lolland-Falster skulle gå direkte til flåden, men Bjørn Andersen skulle have klare registre over skippernes navne og »det øl, de havde inde«.

Vi kan i øvrigt også følge sommerens forsyningssituation, som den tog sig ud fra flåden, idet admiral Herluf Trolle skrev flittigt til vennen Mogens Gyldenstjerne. Som statholder på København slot havde han det øverste ansvar for flådens udrustning og forsyning.

Allerede et par dage før den første træfning med svenskerne sidst i maj kom Trolle ind på proviantspørgsmålet og bemærkede: »... man kan dog ikke strække det længere, end man kan. Tal med Bjørn Andersen herom«. I juli lå flåden under Bornholm, og Herluf Trolle klagede over stærk varme og sygdom blandt mandskabet. »Sommeren går, fetaljen tæres. ... Kære hr. Mogens, vil du tale med Bjørn Andersen om fisk og gryn, ærter og øl«. Da han rykkede for forsyninger en halv snes dage senere, bemærkede han, at »Bjørn Andersen selv kender besked«, men to dage senere bad han dog Mogens Gyldenstjerne sige Bjørn Andersen, »at her nu må komme fetalje med det første, thi det gøres nu behov«¹⁰.

Det er tydeligt, at forsyningstjenesten var ved at blive kritisk; men det er lige så åbenbart, at Bjørn Andersen var den centrale person i flådens fødevareforsyning.

Sidst i august var genvordighederne imidlertid trængt i baggrunden. Det var nok sket under påvirkning af, at svenskerne efter årets sidste træfning var søgt ind i Kalmarsund med flåden. Nu lød det: »I har forsynet os rettelig vel med god fetalje«, og tre dage efter gentoges takken med den tilføjelse, at havde forsyningen ikke været god, »da skulle man have set og hørt stor jammer på dette arme og syge folk«¹¹.

Det har utvivlsomt været en hektisk sommer for Bjørn Andersen. Han skulle organisere og kontrollere fødevarestrømmen fra landene vest for Øresund og sørge for, at den blev dirigeret videre til flåden. Han må have tilbragt det meste af sin tid i København i de måneder. I oktober 1564 fik

*Sådan kan Bjørn Andersen have oplevet København, når han over Valby bakke var på vej ind mod byen.
(Stik af København 1587 hos Braunius).*

hans nærmeste foresatte, statholderen, dog tilladelse til at give ham et par dage fri. Kongen skrev, at »proviantmester Bjørn Andersen må rejse hjem, hvis han kan undværes«. Hr. Mogens skulle dog træffe aftale med ham om, hvornår han skulle møde igen¹².

Trods store anstrengelser i 1564 havde krigen dog ingen fremgang for Danmark. Den første fremrykning ind i Sverige blev opgivet, da hæren ikke fik øl frem, og da obersten frygtede, at hans soldater ville blive syge, hvis de skulle drikke det stedlige vand¹³. Et senere forsøg strandede også. I et åbent brev siges det, at svenskerne »har indtaget passene, så der ikke kan gøres tilførsel til krigsfolket«¹⁴.

De store vanskeligheder standsede dog ikke krigen. I december 1564 mødtes Frederik 2. med sine råder i Nyborg. Købstæderne blev pålagt store skatter, så man kunne betale af på gælden til lejetropperne. Det blev bestemt, at man skulle udskrive bønder til hæren og lade dem, der fik lov at blive hjemme, betale deres underhold, og endelig blev der bevilget en stor fetaljehjælp, så man kunne have flåden klar straks til foråret. Over hele riget skulle 10 bønder give 1 okse, 1 fjerding smør, 5 sider flæsk, 10 tørre gæs, 5 fårekroppe, 30 skæpper malt, 20 skæpper humle og 10 tomme tønner, hver med 10 bånd. Kun adelens egne ugedagstjenere (hoverigørende fæstere) slap for at bidrage. Som året før skulle lensmændene levere fetaljen i København til proviantmester Bjørn Andersen¹⁵. Det var slut med at sidde hjemme på Vinstrup og passe gods og landsdommerembede.

Til gengæld hørte han til den lille kreds af adelige, der kort efter nytår 1565 fik besked om, at befalingen »om med heste og harnisk at begive sig til de danske ryttere i Skåne« ikke gjaldt dem, da de ikke skulle med på

toget¹⁶. Man kunne ikke give afkald på en proviantmester for at skaffe en adelig rytter.

Fra foråret 1565 ser det ud, som om Bjørn Andersens arbejde som proviantmester for en tid ændrede karakter, og i et brev fra 21. juli siges det direkte, at han nu skulle skaffe forsyninger fra Sjælland til krigslejren i Skåne, mens flådens proviantforsyning skulle klares af en anden¹⁷.

Baggrunden for hans nye virke var, at uro og mytteri plagede de hvervede regimente i Skåne. Desuden var fæstningerne ved Kattogat i vanskeligheder. Det kneb med forsyningerne, og svenskerne nærmede sig. Situationen var nok blevet ekstra anstrengt p.g.a. hård vinter. Frosten havde først sluppet sit tag i elvene over midten af marts 1565¹⁸.

Allerede først i marts var der kommet befaling om, at købstæderne skulle skaffe forsyninger frem til Halmstad og Varberg, og Bjørn Andersen havde fået til opgave at lade ordren forkynde i de sjællandske købstæder, og i maj rejste han rundt og forhandlede med byerne¹⁹.

I begyndelsen af juli var situationen imidlertid kritisk. Daniel Rantzau var nået frem til Elfsborg, og svenskerne havde trukket sig tilbage; men det var umuligt for den danske styrke at blive i området. Hæren var plaget af sygdom og svigtende forsyninger. Desuden var der spændinger mellem obersten og de ledsagende rigsråder. At fortsætte med et angreb ind i Sverige kunne der slet ikke være tale om²⁰.

Modgangen påvirkede kongen stærkt. Hans skuffelse og psykiske ubalance gav sig flere udslag i de kommende uger. Han skrev til Rantzau og råderne, at han havde gjort alt muligt for at skaffe proviant. Der var blevet skrevet til en række af de store jyske lensmænd gentagne gange, og »her i landet [Sjælland] drager Bjørn Andersen om til købstæderne, og Eskild Gøye har fået befaling til at gøre det samme i Fyn, så kongen ikke, hvis det gjaldt hans egen sjæl, for sin person kunne gøre mere; men han kan jo ikke vide, om de, der skal fremføre fetaljen, ikke forsømmer det. Her fra slottet [i København] er sendt en hel del fetalje, men kongen ved ikke, hvorfor den ikke er kommet«²¹.

Det var i de samme dage, at rigshofmesteren Eiler Hardenberg, der nylig havde fået bevilget afsked, i lidt barske vendinger fik besked på »straks« at tilbagelevere lensbrevet på Dragsholm slot²², og da rentemester Joachim Beck fik brev om, at hans søn skulle afløse Bjørn Andersen med hensyn til flådens forsyning, fik rentemesteren at vide, at han »tit undslår sig sin bestilling og viser sig meget rådløs«. Han må derfor trolig hjælpe statholderen Mogens Gyldenstjerne, hvis »han ikke vil have kongens unåde«²³.

Når man har set, hvordan det kongelige temperament kunne spille i sommeren 1565, forbavses man ikke så meget over den opsang, Bjørn Andersen fik sidst i august. »Kongen undrer sig over«, stod der i brevet, »at der endnu kun er kommet en ringe del af den proviant, som han

havde fået ordre til at handle med købstæderne i Sjælland om at føre til lejren, og havde ventet sig større iver af ham i denne vigtige sag. Det befales ham derfor alvorligen igen at begive sig rundt til købstæderne og forhandle med dem om straks at føre proviant til Halmstad og Varberg og sælge det til krigsfolket²⁴.

Baggrunden for kongens voldsomme reaktion var sikkert, at Varberg by netop i de samme dage var voldsomt trængt af svenskerne og i øvrigt faldt et par dage senere.

Kort tid efter, da Bjørn Andersen sammen med en lang række adelige blev rykket for forsyninger til Halmstad, var tonen imidlertid, som den ellers plejede at være. Det var måske ikke uden befriende indvirkning på den kongelige stemning, at han »nu i egen person agter sig til hoben, hvor alt dansk og tysk krigsfolk forsamles«. Det var derfor nødvendigt at sende megen fetalje, hvis man ikke skulle blive nødt til at drage tilbage, lød det nu²⁵. Heller ikke på længere sigt ses det, at den kongelige misbilligelse mod Bjørn Andersen bed sig fast.

Resten af 1565 var han optaget af at skaffe proviant til hæren fra den hjemmeværende adel. Kongen havde allerede fået løfte om støtte fra de adelige, der sammen med ham opholdt sig ved hæren²⁶. Desuden medvirkede Bjørn Andersen ved indkrævningen af en pengeskat, der var blevet udskrevet af købstæderne i oktober 1565²⁷.

Det ser også ud, som om han i 1565 i stigende omfang blev sat på opgaver, hvor der skulle forhandles, dels med det sjællandske borger-skab, men også med standsfællerne i adelen.

I 1566 vendte han en kort tid tilbage til flådens forsyning, idet han skulle modtage en række varer fra Lolland og fik befaling om »udelukkende at anvende den til orlogsskibene oppebårne fetalje til disse«²⁸.

I maj fik han endelig ordre til at modtage en madskat fra provster og præster i hele riget²⁹. Hver af dem skulle levere 5 sider flæsk, 1 fjerding smør, 5 fårekroppe og ½ td. oksekød eller ½ tør oksekrop. Overalt skulle den rige hjælpe den fattige, lød det i det åbne brev, og skatten skulle være inde før sankthansdag.

På det tidspunkt var Bjørn Andersen imidlertid på vej over i nye opgaver. Allerede den 13. april fik han pålæg om, at han kun måtte låne vogne ud til rigsråder, når de var kaldt til kongen, og til »lensmænd på regnskabshusene med deres tjenere, når de kommer hid med deres regnskaber«. Baggrunden for indskærpelsen var, at »bønderne under København slot udtræles over al måde med daglige ægter [kørsler], idet de nu befordre alle«³⁰. Men problemet var jo ikke en proviantmestersag; det hørte under lensmanden. Den 31. maj kaldes han da også lensmand³¹, og den 26. juni udsendes der åbent brev om, at Henrik Nielsen (Arenfeldt) skulle være landsdommer på Sjælland, da Bjørn Andersen nu var blevet beskikket til lensmand på København slot³². Endnu i efteråret

1566 skulle han besørge forsyninger sendt fra Vestsjælland til Bohus slot³³, men derefter ser det ud til, at han helt er overgået til den nye opgave.

Den 19. april 1567 fik Bjørn Andersen kvittering for sine regnskaber fra fastelavn 1564 til fastelavn 1566. Mest illustrerende er det, at der i løbet af de to år er passeret 85.467½ sider flæsk, 3.950 levende øksne, 5.317½ saltede oksekroppe, 2.430½ fårekroppe og 55.589½ gåsekroppe gennem hans administration. Men hertil kom store mængder af smør, fisk af mange arter, gryn, brød, mel, øl, malt, humle, eddike og salt, som det må have været meget svært at holde styr på. De var opgjort i en mængde forskellige og ofte varierende enheder. Det meste af forrådet var blevet sendt til flåden, fæstningerne og feltlejren, mens en mindre del var blevet anvendt på anden vis.

Rentemesteren havde lignet Bjørn Andersens indtægt og oppebørsel mod hans udgift og oplyste, at forskellen endnu var »til stede i proviant-huset«. Regnskabet var derfor »klaret«, og Bjørn Andersen og hans arvinger skulle være »kvit og fri« for »ydermere krav og påtale« fra kongens side³⁴.

Godt en måned før var Bjørn Andersen i øvrigt blevet optaget i rigsrådet. De hastige forfremmelser i 1566-67 virker som en påskønnelse for en stor og energisk indsats i krigens første år. Han er da også for nylig af en dansk historiker blevet omtalt som »en hastigt stigende stjerne« netop i disse år³⁵.

7. Lensmand på København slot

a. Forleningens omfang

Lensmændene rundt om på slottene havde den højeste militære og civile myndighed på stedet; kun i København var det ikke tilfældet. Her var det statholderen, der udøvede funktionen, når kongen ikke var i byen. Som vi har hørt, var det Mogens Gyldenstierne, der var statholder i 1566 og derfor også skulle sørge for hærens og flådens udrustning¹. Han og Bjørn Andersen havde altså arbejdet sammen i det sidste par år på København slot, hvor Bjørn Andersen havde taget imod så store forsyninger.

Men deres forbindelse var også af mere privat karakter. Gyldenstierne havde bl.a. hjulpet Bjørn Andersen med et lån²; men at den gamle statholder værdsatte sin unge medarbejder, viste sig endnu tydeligere, da han i 1564 gjorde testamente. Han skrev da, »at ikke nogen af [hans] sønner [var] af den forstand at kunne stande [hans] bo for, uden det blev [hans] yngste børn til skade«. Derfor skulle brødrene Børge og Herluf Trolle, svogrene Peder Bille og Steen Rosensparre samt Bjørn Andersen ved hans død tage vare på hans gods af hensyn til børnene, »at det ene sker så godt skel som det andet«³. Forud for udnævnelsen til lensmand havde Bjørn Andersen helt åbenbart haft nær kontakt til en række af rigsråderne, i hvis kreds han snart skulle optages.

Men krigen sled på både mennesker og ressourcer. Det kom på forskellig vis til at påvirke hans forhold. Lensmandsstillingen i København var blevet ledig, da svogeren Jens Truidsen Ulfstand blev sendt ud som viceadmiral med flåden i 1566. Han omkom i øvrigt sammen med mange andre ved det store flådeforlis ud for Gotland allerede den 29. juli samme år. Året før var der gået skår i den kreds af rigsråder, vi lige hørte om. Herluf Trolle døde i København sidst i juni af de sår, han havde fået under en træfning med svenskerne i Østersøen, og hen på efteråret faldt Steen Rosensparre i slaget ved Axtorna. Rosensparre havde haft Kalundborg i forlening, og det gik i 1566 til svogeren Peder Bille. Roskildegård, som han hidtil havde siddet på, fik Bjørn Andersen sammen med København slot⁴.

Kongens begrundelse for at lægge de to len sammen var, at den fetalje, der årligt plejede at komme ind på København slot, var blevet formindsket på grund af pantsættelser. Den daglige udspisning (forbruget) var derimod blevet større end tidligere. Begge forhold var en følge af krigen.

Det skraverede viser det store antal herreder, Bjørn Andersens sjællandske forledning snart kom til at omfatte. Møns to herreder havde han dog blot midlertidigt en periode i 1568 (KB 23/10 68). Kilde: L&L. Tegning: Axel Lilleør.

Men også Skjoldenæs len fik Bjørn Andersen. Anne Rosenkrantz, enke efter Albert Gøye, havde hidtil haft det i pant og blev bedt om straks at modtage pantesummen og afstå lenet. Det hjalp ikke, at hun protesterede. Skjoldenæs skulle lægges under Roskildegård, og Bjørn Andersen fik besked på at lade husene nedbryde⁵. Næste forår blev stenene sat i hob og tømmeret lagt sammen for snart efter at spredes til forskellige byggepladser⁶.

Samme forår fik Bjørn Andersen desuden besked om, at han skulle »lade pløje og så til Vor Frue kloster i Roskilde«, som han derefter også skulle have i forlening⁷.

I efteråret 1568 fik han endelig Tryggevælde len efter Holger Rosenkrantz, og en række breve viser, at han administrerede det i det næste par år⁸. En kort periode havde han endog Stege len. Det bestod af Møn, der i de år var udlagt til den øverste admiral. Evert Bild døde i 1567, og enken sad i lenet året ud til 1. maj. Det blev imidlertid hen på efteråret, før den nye admiral Peder Munk overtog lenet. I overgangsperioden havde Bjørn Andersen det. Endelig blev en del af godset under Skt. Agnete kloster i Roskilde ved Børge Trolles død i 1571 lagt til København⁹.

Kongen ønskede under krigen at samle ressourcerne fra de østsjællandske len i hovedstaden, og han havde tillid til Bjørn Andersens administrative evner. Det tyder et brev fra september 1569 på. Peder Oxe og Johan Friis skulle pege på »en forstandig krigsmand«, der kunne sendes til Norge for at undersøge forholdene der. Nu havde Bjørn Andersen, som vi snart skal høre det, året før været deroppe og kunne derfor være en mulighed. Kongen skrev imidlertid, at de ikke måtte »vælge Bjørn Andersen, hvem [han] ikke ville undvære på slottet [i København]«¹⁰.

Den stærke lenskoncentration var imidlertid et krigsfænomen. Med freden normaliseredes forholdene hurtigt. I begyndelsen af 1572 fik Eiler Grubbe Tryggevælde len, »da det ligger så afsides, at lensmanden på København slot ikke godt kan forestå det uden at forsømme kronens bestillinger i Københavns len«¹¹. Grubbe skulle overtage lenet straks. Allerede nogle dage før var Roskilde og Skjoldenæs len blevet givet til landsdommer Lauge Beck¹², og da Bjørn Andersen i april samme år forflyttedes til Århusgård¹³, fik Morten Venstermand København slot¹⁴.

b. Bestyrelsen af krongodset

Med sine folk skulle lensmanden holde krongodset i drift; men den daglige rutine har ikke sat mange spor. Det er de mere specielle sager, der har fundet vej ind i brevbøgerne.

Da Skjoldenæs blev nedbrudt, spurgte Bjørn Andersen, om han måtte fæste gårdens jorder bort til nogle bønder. De »ville bygge gårde derpå og svare landgilde deraf«. Kongen godkendte forslaget og pålagde ham »at ordne alt til kronens bedste«. Samtidig skulle han undersøge, om den jord, kronen havde fået med Vor Frue kloster i Roskilde, men som lå ubelejligt for kronens ladegård der, kunne mageskiftes med noget af den jord, som borgerne i byen havde¹⁵.

Kunne bønderne på krongodset ikke betale deres landgilde, kunne det ende med, at lensmanden lod dem udvise af gårdene¹⁶. Han skulle dog ikke blot fastholde bønderne på deres forpligtelser, men også beskytte dem på tinge. Da fru Ide Munk i 1570 ville hindre nogle af kronens bønder i at sætte gærder mellem deres vang og alminding og samtidig ville forholde dem deres part i en sø, fik han besked om at undersøge sagen og eventuelt forfølge Ide Munk ad rettens vej. Samtidig skulle han undersøge, om Erik Rosenkrantz og Københavns universitet havde gjort overgreb på noget krongods og kirkeskov på Midtsjælland og evt. også forfølge disse sager¹⁷.

Endnu et område, lensmanden skulle drage omsorg for, var kronens skove. Det gjaldt om, at de led så lidt overlast som muligt. Da »kongens tømmersevend« i efteråret 1566 skulle hugge tømmer til orlogsskibene i »kronens skove i Stevns herred«, skulle Bjørn Andersen lade det ske, »hvor der skete mindst skovskade«¹⁸, og i sommeren 1571 kom der forbud mod udførsel af ved. Da der var mangel på ildebrændsel både i købstæderne og landsbyerne, havde man intet at undvære til de nordtyske byer¹⁹.

Desuden prøvede man at beskytte skovene ved at forbyde folk at holde geder både på Sjælland og Lolland-Falster. I efteråret 1570 mistede kongen dog tålmodigheden. En række lensmænd, bl.a. Bjørn Andersen, fik at vide, at mange ikke overholdt forbudet, selv om gederne var »gjort fredløse« for flere år siden. Alle, der endnu havde geder, skulle de derfor straks pålægge at slagte dem inden en bestemt tid, og hvis det ikke skete, skulle de lade gederne stikke ihjel og siden levere ejerne de døde dyr²⁰. Kongen tænkte her mest på sine jagtinteresser, idet gederne ødelagde underskoven og derved forringede vildtets muligheder²¹.

Kongen vogtede i det hele taget nidkært over sin jagt. I foråret 1567 fik Bjørn Andersen at vide, at selv om »han havde lovet at passe vel på, at ingen skyder fugle eller dyr der omkring, skal der dog være nogen, der skyder i søerne omkring København, hvilket det befales ham at have nøje opsigt med, da han vil komme til at stå til ansvar, hvis han forsømmer noget«²². Tonen forekommer lidt barsk, men er nok mest et udslag af Frederik 2.s temperament, der skinner igennem flere steder i brevene fra kancelliet. Om kongelig unåde var der næppe tale; ti dage før var Bjørn Andersen netop blevet optaget i rigsrådet.

I efteråret 1571 blev det ved åbent brev forbudt bønderne i Bjørn Andersens len »at skyde, fange eller ødelægge ræve og mårer«. Han skulle lade det forkynde på alle herredsting og sørge for, at de, der overtrådte forbudet, blev straffet²³.

Forkyndelse af love og påbud, kontrol med, at de blev efterlevet, og retsforfølgning af dem, der overtrådte dem, var også en del af lensmandens opgaver.

c. Forvaltningen af forrådene

Foruden at varetage driften af godset i lenet skulle lensmanden også forvalte udbyttet, ikke mindst de penge og naturalier, der kom ind fra ladegårdsdriften og fæstegodset.

Det daglige forbrug har ikke sat sig mange spor i kildematerialet. Der er ingen regnskaber bevaret fra Bjørn Andersens sjællandske forleninger, blot et par regnskabsekstrakter for Roskildegård fra 1568/69 og de første fem måneder af næste regnskabsår²⁴. Heraf ses det, at han havde lenet i regnskab, og det understreges igen, hvor dominerende naturaløkonomien endnu var; men ekstrakterne oplyser næsten kun samlede indtægter og udgifter. Brevbøgerne belyser de mere specielle spørgsmål, der kom op.

Allerede det første efterår på København slot fik Bjørn Andersen en foderseddel retur fra kongen. Frederik 2. havde gennemgået listen og tilsyneladende begrænset antallet af dem, der kunne få foder til hesten på slottet. Bjørn Andersen skulle også aftale med staldmesteren, hvad kongens egne heste skulle have. Derefter fortsatte brevet, at »kongen ikke tvivler på, at han [Bjørn Andersen] jo holder til råde med foderet, men kan dog ikke forstå, at det ikke kan slå til nu, mens der i kongens faders tid endog blev gammelt foder til overs på ladegården, skønt lenet dengang var ulige mindre og hestenes antal større«²⁵. Sådan kunne man også lade en ny lensmand vide, at der blev holdt øje med, om han økonomiserede med forrådet.

I vinteren 1567 fik en række lensmænd på øerne ordre til, at de skulle holde postklippere, d.v.s. heste til postryttere. Bjørn Andersen skulle holde fire heste i København, der skulle gå til Køge, Roskilde, Frederiksborg og Helsingør, to i Roskilde, der skulle gå til København og Ringsted, og to i Køge, der skulle gå til København og Tryggvælde. Systemet fungerede på den måde, at der var anbragt en posthest ved hvert endepunkt af alle postruterne, altså to heste pr. rute. Foderet til hestene skulle naturligvis leveres fra lensmændenes forråd²⁶.

En række personer, der opholdt sig i København, fik bevilget hjælp eller underhold af kongen, og det måtte Bjørn Andersen så udrede.

Af en lidt særlig karakter var ordren om, at han skulle levere dr. Hans Albertsens enke en læst korn²⁷. Hun var enke efter Sjællands anden protestantiske biskop. Tidligere havde hun fået tilladelse til at oppebære kronens part af tienden fra Gladsaxe sogn uden afgift²⁸, men den var ikke indgået endnu, ja høsten var næppe begyndt. Derfor måtte hun have underhold, til pensionen begyndte at flyde.

I en enkelt situation blev det blot betroet Bjørn Andersen at forrette det grovere arbejde, mens majestæten forbeholdt resten for sig selv. Det var, da han i foråret 1571 skulle afskedige et par guldsmede, der havde arbejdet for kongen på slottet. Redskaberne, der var blevet stillet til rådighed for dem, skulle han også inddrage. Derimod ville kongen selv afregne med dem om det guld og sølv og de ædelstene, han havde leveret dem til forarbejdning, når de kom til ham på Frederiksborg²⁹.

Med krigens slutning skiftede opgaverne i nogen grad karakter. I 1568 skulle han skaffe det kejserlige sendebud fra Wien plads på Roskildegård. Gesandten havde begæret at blive flyttet, da der var udbrudt sygdom i hans herberg i København³⁰. Af hensyn til krigen gjaldt det om at bevare så gode relationer til den tyske kejser som muligt.

Det besøg fra udlandet, man annoncerede kort før jul i 1571, var derimod af en ganske anden karakter. En lang række lensmænd, bl.a. Bjørn Andersen, fik brev om, at kongen sammen med hertug Ulrik af Mecklenburg, dennes gemalinde og kongens følge ville drage til Nørrejylland. Lensmændene skulle modtage »kvittanser af marskalken, køgemesteren og skænken for, hvad de nu eller på en anden tid leverede til udspisning og foder og indsende dem med deres regnskaber«³¹.

Nu havde man fået fred, og det trak op til fest. Kongen ville holde bryllup næste sommer, og i den anledning skulle svigerforældrene have præsenteret datterens nye hjemland. Forberedelserne havde vist været i gang længe. I september 1571 fik Bjørn Andersen i hvert fald at vide, at »vejene mange steder er dybe og onde og broerne så skrøbelige, at man somme steder ikke kan komme frem uden livsfare«. Vejene skulle derfor gøres i stand og forsynes med broer. Man aner, at krigen havde beslaglagt alle kræfter gennem mange år, men nu skulle »de stenbroer, der var forkørte«, fornyes³².

I november skulle der skaffes »fløjl, silke og andet« til hofskrædder Claus Plum, der skulle lave fløjlstapet til kongen. Det skulle med det første sendes til Nykøbing F. Samtidig skulle der sendes damask og dvælg (groft lærred)³³. Gæsterne fra Mecklenburg ville sandsynligvis komme over Falster. I hvert fald skulle vejene mellem Vindbyholt og København »straks gøres i stand«³⁴.

Det var nok også et vidnesbyrd om, at fredens sysler igen var i gang,

når Bjørn Andersen i foråret 1572 skulle lade bryde kalksten til 200 læster kalk på Saltholm. Dem skulle Frederik 2.s farbroder, hertug Adolf på Gottorp, have. Fyrsterne kunne igen begynde at ofre tid og kræfter på deres byggevirksomhed³⁵.

d. Skatteopkrævningen

Krigen, som Danmark siden 1563 havde ført mod Sverige, medførte, at skatteudskrivningen blev af et hidtil ukendt omfang. Skatterne blev bevilget af rigsrådet, hvorefter kongen lod udgå åbent brev om deres art og størrelse. Det var så lensmændenes opgave at forkynde brevet, lade bønderne lægge i læg og få skatterne opkrævet.

Men også i de tider førte kraftig beskatning til, at folk søgte at unddrage sig byrderne. Regeringen måtte derfor stadig søge nye veje for at få beskatningen gjort så effektiv som mulig med det resultat, at lensmændene ofte måtte praktisere nye opkrævningsformer.

I 1566, da Bjørn Andersen kom til København slot, udskrev man først to almindelige skatter af bønderne³⁶. Hver gang skulle der betales:

2 daler af selvejerbønder,

1 daler af fæstebønder, møllere, boelsmænd, skræddere og kæltringe (landstrygere) og

½ daler af kongens ugedagstjenere (hoverigørende bønder).

Kun adelens ugedagstjenere gik fri.

Skatteyderne blev lagt i læg (ofte 10 i hvert), for at den rige kunne hjælpe den fattige, men solidariteten holdt ikke, og da man sidst i 1566 udskrev en tredje almindelig skat, blev den derfor omlagt til en kvægskat³⁷. Dens skala gik fra 4 skilling af en hest, en plovfærdig okse og en ko og ned til 1 skilling pr. kalv, får og ged og af hvert svin over et år. Hensigten med ændringen var, at folk skulle beskattes efter evne.

Endnu den 6. december sad Frederik 2. roligt og kalkulerede med de forventede skatteindtægter. Han skrev bl.a. til Bjørn Andersen på Københavns slot, at han skulle »holde den efter kvægbestanden beregnede skat« samlet hos sig og intet udbetale deraf uden udtrykkelig ordre fra kongen selv³⁸.

Men allerede før jul blev der røre om skatten. Jørgen Lykke, der var lensmand på Mariager kloster, kunne meddele, at bønderne på hans egn slagtede deres svin for at slippe for at betale skat af dem. Han fik derfor ordre til at undersøge, »hvad kvæg bønderne havde den dag, skattebrevene udgik, og oppebære skatterne derefter«³⁹. Tilsvarende breve blev skrevet juledag 1566 på Skanderborg slot til en lang række lensmænd, bl.a. Bjørn Andersen⁴⁰.

Skatteformen blev dog ikke opgivet. Vi møder kvægskatten igen både i august 1567 og i efteråret 1569 og 1570⁴¹; men landet var også hårdt presset. Rigsrådet måtte i foråret 1570 endog indvilge i, at selv adelens ugedagstjenere betalte en »almindelig skat og landehjælp«; men kongen fik den kun mod et løfte om at betragte den »som en gave, der ikke medførte nogen som helst forpligtelse for fremtiden«⁴².

Bjørn Andersen fik desuden flere gange lejlighed til at opkræve madskatter⁴³. Som proviantmester havde han haft til opgave at samle dem i København. Men madskatten tyngede også, og i maj 1568 måtte han til Knardrup mellem Ganløse og Måløv. Bønderne her havde begæret nogen »forskånsel for madskat«. Hvis deres armod var så stor, at de ikke kunne svare den, måtte han eftergive dem halvparten deraf, sagde den kongelige instruktion⁴⁴.

Fra august 1567 og godt to år frem hører vi intet om kvægskat. Forklaringen er, at man da forsøgte sig med en ny skatteform, månedsskatten. Ordningen blev prøvet i Skåne, hvor Otte Brahe og Bjørn Kaas i april 1568 forhandlede med bønderne og vist fik deres tilslutning til den⁴⁵. Kort efter blev den gennemført i hele landet. Brevet herom hævdede, at bøndernes pligt til at stille mandskab mod fjenden nok var tungere at bære »end noget skattepålæg«. Konge og rigsråd var derfor blevet enige om »for fremtiden at antage fremmede krigsfolk«. Besoldningen skulle skaffes ved, at »hver 20 bønder skal lægges i læg sammen og i et år efter dette brevts datum [1. maj 68] hver måned give 20 mark dansk. Den rige skal hjælpe den fattige«. Til gengæld skulle de så slippe for udskrivning og anden skat bortset fra madskat⁴⁶.

Men ordningen blev ingen succes. Allerede den 27. august 1568 fik bl.a. Bjørn Andersen besked om »straks at opkræve månedsskatten for september og oktober måneder... Kongen skal udgive en mærkelig [d.v.s. mærkbar] stor sum penge«⁴⁷. Det kunne den jævne indstrømning af skattedalere ikke klare.

Opkrævningen ser også ud til at have voldt besvær og været belastende for lensmændene. Hen på efteråret overflyttede man opkrævningen til stiftsskriverne⁴⁸, og man gav tilladelse til at pante hos dem, der ikke betalte skatten, selv om de ikke var blevet dømt efter loven⁴⁹; men inden året var omme, lod man månedsskatten falde og vendte igen tilbage til den almindelige skat ydet som kvægskat. De hyppige rater har næppe behaget bønderne.

Desuden havde de mange års krig med stort skattetryk gjort restancerne til et alvorligt problem, som lensmændene og udsendte kongelige skrivere havde svært ved at klare⁵⁰. Fra sommeren 1570 mobiliserede man derfor fremtrædende lensmænd med sæde i rigsrådet i kampen mod restancerne⁵¹. Bjørn Andersen fik ordre til straks at begive sig rundt på Sjælland og Møn til alle lensmænd, der havde herreder i forlening, og til

alle købstæder. Han skulle dør undersøge restancerne og sørge for, at de ufortøvet blev betalt og indsendt til rentekammeret. I købstæderne skulle han befale borgmester og råd at indsamle hjælpen (sådan opfattede regeringen skatten), mens han selv var til stede.

Da kongen i august 1570 fik bevilget en dobbelt kvægskat, lod man ikke lensmændene forkynde og opkræve den⁵². Det blev overladt til 11 særlig udvalgte adelsmænd:

	len/embede	område
Axel Viffert	Riberhus	Ribe stift
Holger Rosenkrantz*	Skanderborg	Århus stift
Axel Juul	Landsdommer Nørrejylland	Vendelbo stift
Jørgen Lykke*	Mariager kloster	Viborg stift
Erik Rosenkrantz*	Odensegård	} { Fyn, Langeland
Axel Urne*	Rigens kansler	
Bjørn Andersen*	København m.fl.	} { Sjælland
Herluf Skave	Landsdommer Sjælland	
Erik Rud*	Ravnsborg	} Lolland
Lauge Venstermand	Landsdommer Lolland-Falster	
Peder Oxe*	Rigshofmester	

* = rigsråd

Landets trængte situation skinner tydeligt igennem. De skånske provinser var så medtaget af hærens ophold og af svenske indfald, at man slet ikke udskrev skat dør; men ellers skulle man have så meget ud af skatten som muligt. Folk, der havde kvæg i leje, skulle også betale af det. Under ed skulle de bekende, hvad de havde af ejet og lejet kvæg. Hvis de fortav noget, tiltaltes de som løgnere og menedere, og hvis skatten ikke faldt til mikkelsdag (29. september), måtte der pantes.

Kongens lensmænd fik ordre til at hjælpe med opkrævningen, »såfremt de ikke ville regnes for ulydige«, og de fleste af opkræverne fik den 29. august at vide, at de skulle gøre sig al mulig flid for, at den påbudte skat blev indkrævet. De tyske ryttere var meget uvillige, fordi de i lang tid ingen penge havde fået, og truede med at ville plyndre landet⁵³.

Som det ses, hørte Bjørn Andersen nu hjemme i kredsen af særligt betroede stormænd; men det betød også, at han måtte ud at inddrive skatter til kongens betrængte kasse.

e. Stiftslensmand

Efter 1536 fik lensmændene et vist tilsyn med de kirkelige forhold. De skulle have kirkerne og de gejstlige i forsvar, som det hed (d.v.s. yde dem

retsbeskyttelse), samt medvirke ved udnævnelsen af præster og ved den gejstlige jurisdiktion. Desuden skulle de opkræve de kirkelige indtægter, der tilkom kronen. I begyndelsen var det ofte en enkelt lensmand, der som stiftslensmand varetog opgaverne i hele stiftet, men fra 1582 gik de fleste af forretningerne over til de enkelte lensmænd rundt om i stifterne⁵⁴.

Bjørn Andersens embedsførelse bidrager til at belyse forholdene. Den 23. januar 1567 fik han sammen med Sjællands biskop Hans Albertsen fuldmagt til alle herredsprovster i stiftet, var altså stiftslensmand på Sjælland⁵⁵. Ordningen varede dog kun til 2. marts samme år, hvor Frederiksborg, Krogen og Hørsholm len i kirkelige forhold blev lagt under lensmanden på Frederiksborg⁵⁶.

Bjørn Andersens opgaver i forvaltningen af de kirkelige forhold er mærket af, at der blot var gået 30 år siden reformationen. Sognenes betjening og sognepræsternes forhold havde endnu ikke fundet en mere varig form alle vegne.

I 1567 blev en række sogne, der var blevet betjent fra Vor Frue kloster i Roskilde, løst derfra. Bjørn Andersen fik brev om, at præsterne fremover måtte nyde præstegårdene og præstetienden, ligesom sognemændene nu måtte kalde sognepræsterne efter ordinansens regler⁵⁷. Året efter var det sognepræsten i Jyllinge, der skulle løsgøres fra en gammel forbindelse til Skt. Vilhelms alter i Roskilde domkirke⁵⁸.

Mens Bjørn Andersen i de to sager skulle gennemføre andres ordninger, blev han i 1569 sammen med den nye biskop Povl Madsen sat til at udarbejde en plan for den kirkelige betjening af en lang række sogne på Midtsjælland⁵⁹. Da de delvis lå uden for hans len, fungerede han altså her som stiftslensmand.

Fra Slots Bjergby i vest til Kværkeby i øst, fra Sludstrup i syd til Munke Bjergby i nord lå der 21 sogne, der havde hørt under klostrene i Sorø, Ringsted og Antvorskov, og hvis sognepræster havde haft bolig og underhold af klostrene. Man fandt ikke længere ordningen tilfredsstillende, men mente, at sognefolkene blev forsømt. Kongen havde så bestemt, at præsterne skulle bo ved kirkerne og nyde indtægterne af sogne. Hvor betjeningen muliggjorde det, skulle præsterne have to sogne. Embederne skulle have udlagt præstegårde, så præsterne »kunne leve ærligt« af dem og embedets øvrige indtægter. Klostrene skulle fremtidig kun nyde kronens part af tienden fra sognene.

Af ordren kunne man tro, at sagen hastede, da præsterne »straks« skulle have sognene. Stadfæstelsen af ordningen kom dog først i januar 1574⁶⁰. Af den fremgår det, at Benløse blev lagt sammen med Kværkeby, Veterslev med Høm, (Slots)-Bjergby med Sludstrup, Sørby(magle) med Kirkerup, Havrebjerg med Gudum, (Munke)-Bjergby med Bromme, Pedersborg med Kindertofte, Lynges med Broby, Slaglille med Bjernede og

Alsted med Fjenneslev, mens Haraldsted blev uden anneks. Bortset fra Benløse-Kværkeby bestod pastoraterne endnu i 1950'erne⁶¹.

Til de forefaldende forretninger hørte, at Bjørn Andersen sammen med biskoppen afsatte præsten i Tåstrup, der havde »fået sognet imod ordnansen«; vi hører desværre intet om hans brøde. Sognemændene havde derefter ikke kunnet »blive enige om en præst«, mens de nok kunne enes om at vrage den, stiftsøvrigheden så havde indsat. Nu havde man imidlertid mistet tålmodigheden. De to herrer fik ordre til at indsætte en duelig og lærd mand og give ham kollats. Hvis sognemændene fortsat viste »ulydighed«, ville kongen lade dem straffe⁶².

Tiendeoprævningen slap Bjørn Andersen derimod for at organisere. Den var fra 1567 til 1572 lagt over til stiftsskriverne, der fungerede relativt selvstændigt. På Sjælland var det Jens Elkær, der fungerede i embedet i det meste af perioden⁶³.

f. Københavnske problemer

Frederik 2. satte tilsyneladende ikke megen pris på at være i København, men det betød ikke, at han var uinteresseret i byens forhold.

I foråret 1567 fik Bjørn Andersen brev om, at flere grunde i byen lå ubebyggede og uindhegnede hen. Her samledes »allehånde urenlighed«, der gav anledning til »stank og ond lugt og adskillig sygdom i byen«. Fra tinge havde kongen givet ejerne ordre til enten at indhegne eller bebygge grundene, og Bjørn Andersen havde både på tinge og fra prædikestol ladet give ejerne en frist på 14 dage, men stadig henlå »størsteparten af jorden øde som tilforn«. Nu skulle der sættes ny frist, og hjalp det ikke, skulle jorden vurderes og enten indhegnes til slottet eller sælges til folk, der ville opfylde kravene.

Universitetets, hospitalets, kirkens og skolens jord måtte Bjørn Andersen dog »ikke befatte sig med«, men de, der havde jorden »i befaling eller besiddelse«, skulle have besked om at overholde kravene, der var blevet stillet⁶⁴.

Blot et par måneder senere var det galt med gader og rendestene. De var så ujævne og uordentlig holdt, at man umuligt »kan holde gaderne rene og byen fri for stank og ond lugt«. Lensmanden skulle derfor sammen med borgmester og råd undersøge manglerne og sørge for, at de blev afhjulpet, »såfremt kongen ikke skal tiltænke anderledes derom«, føjes det lidt forblømt til⁶⁵. Kongens gode vilje kunne imidlertid ikke løse byens hygiejniske problemer.

g. På det militære overdrev

Ganske vist havde Bjørn Andersen som lensmand i København ingen militær kommando, men han fik dog pålagt en del opgaver, der var af delvis militær karakter.

Flere gange skulle han modtage fanger, som man havde taget fra svenskerne⁶⁶, eller fribyttere, som toldereren i Helsingør havde opsnappet⁶⁷. De skulle indkvarteres, bespises og bevogtes. En enkelt gang skulle en russisk fribytter under god bevogtning sendes til Hald⁶⁸.

Opgaverne kunne også være af mere materiel art. Lige efter nytår 1567 ville kongen komme til København og »gøre udvej for klokkealm

Under årene i København havde Bjørn Andersen ofte forbindelse med toldereren i Helsingør. Da han kom til de jyske len, blev han engageret i forsyningen til bygge-riet af Kronborg ved sundet.

(Stik efter tegning af Hans Knieper hos Braunius).

og kedelkobber til skytsstøbning«; men kunne Bjørn Andersen skaffe materialer, skulle han straks gå i gang⁶⁹. Samme vinter skulle han sende en tømmermand til Hørsholm. Han skulle hjælpe til med at anvise »8 store egetræer til en krudtmølle«⁷⁰. Derimod skulle de kedler, som Bjørn Andersen i foråret 1569 skulle modtage fra de skånske købstæder, ikke ende som skyts på skibene, men give flådemandskabet grej i kabyssen⁷¹.

I de følgende militære opgaver er det snarest stiftslensmanden eller rigsråden, der fungerer. Allerede i 1567 havde Bjørn Andersen i de sjællandske købstæder udskrevet folk til orlogsskibene. Da lensmanden på Nyborg slot snart skulle på en tilsvarende opgave, fik han sendt et af Bjørn Andersens registre, så »han kan vide, hvorledes han skal lade folkene udskrive«⁷².

Bjørn Andersens erfaring og effektivitet er nok også forklaringen på, at han den 3. juni 1569 blev sendt rundt på Sjælland for at udtage 200 bådsmænd i købstæderne. De skulle møde i København inden 8. juni, så man forstår, at det blev understreget, at det skulle ske »dag og nat uspart«⁷³.

I krigens sidste forår blev han endelig engageret i det adelige opbud. Kongen ville mønstre styrken, men dog være imødekommende over for adelen. Han havde jo lige fået bevilget skat af dens ugedagsbønder, og godsejerne havde også indvilliget i at lade sig »taksere for at holde rustning«.

Mønstringen skulle derfor bekendtgøres i god tid, og det skulle være muligt at få rustningen godkendt i forvejen. Det blev Peder Bille og Bjørn Andersen, der skulle indkalde alle frie jordegodsejere på Sjælland og Lolland-Falster og den 31. maj besigtige deres rustning, så mønstringen for kongen i København den 22. juli kunne forløbe uden for lang ventetid⁷⁴.

Bjørn Andersen undgik dog ikke at få endnu en kongelig røffel, inden krigen sluttede. Kongen havde erfaret, at han havde ladet nogle knægte (soldater) blive liggende ved København. Frederik 2. »kan ikke noksom undre sig over, at han ikke retter sig efter den tidligere befaling og lader knægtene komme til et sted, hvor de kan få husly, da de, hvis de skal blive liggende dør i et sådant vejr, vil blive syge, så de hverken kan røre hænder eller fødder, når de skal bruges«. Brevet slutter med en ordre om, at soldaterne skal sendes til Slagelse og Skelskør og indkvarteres hos borgerne dør⁷⁵.

Brevet udgik den 3. november 1570, og efterårsvejret kan meget vel have retfærdiggjort den kongelige harme. Men majestætens gemyt kan også have været påvirket af, at man en halv snes dage senere skulle begynde, hvad der viste sig at blive de afsluttende fredsforhandlinger i Stettin⁷⁶.

8. Sjællandsk rigsråd

a. Udnævnelsen

Krigen trak i langdrag og sled på alt og alle, også på rigsrådet. Ved krigsudbruddet i 1563 bestod det af 22 medlemmer, flere af dem født før århundredskiftet. I foråret 1567 var 10 af dem imidlertid gledet ud. Fire var døde, to var faldet i krigen, og flere havde pådraget sig kongens unåde og var blevet tvunget ud af rådet. Der var kun kommet tre ind som erstatning herfor, bl.a. Peder Oxe, der blev genoptaget, da han i 1566 vendte hjem fra otte års landflygtighed¹.

Der var også sket ændringer i rigseembedsmændenes kreds. I juli 1565 blev Eiler Hardenberg fritaget for hvervet som rigshofmester². Han havde nok aldrig specielt beskæftiget sig med rigets økonomiske anliggender. Byrden som »finans- og marineminister« lå på statholderen i København, den gamle Mogens Gyldenstjerne³, indtil han »med beklagelse« fik bevilget afsked af kongen i januar 1567. Som grund for afskeden anførtes, at »hans svaghed stadig tager til«⁴. Derefter overtog Peder Oxe snart finansforvaltningen, og i august udnævntes han til rigshofmester⁵.

Det har indtil de senere år været en udbredt opfattelse blandt danske historikere, at månederne omkring årsskiftet 1566/67 var skæbnesvangre for Frederik 2. Da skal en gruppe i rigsrådet have tvunget kongen til at hjemkalde Peder Oxe, som derefter reelt styrede landet, mens kongen var sat ud af spillet. Erik Arup mente f.eks., at Peder Oxe vendte hjem som »fuldstændig sejrherre«, og anså ham for den største karakter og den højest begavede statsleder, den danske herremandsstand har fostret. Kongens ord fandt han derimod snart »naive«, til andre tider lyder de for ham som »ren galskab«⁶.

Nu har Frede P. Jensen imidlertid rettet grundig kritik mod hele denne opfattelse i sin disputats. Han viser, at Arups påstande ofte er »uden grundlag i det eksisterende materiale«, og at han blot byggede videre på den myte, der udviklede sig fra Hans Grams skildring af Peder Oxe fra 1731 og frem til Troels-Lunds biografi af ham fra 1906⁷.

Frede P. Jensen har desuden undersøgt opbygningen og arbejdsgangen i Frederik 2.s kancelli og konstateret, at »tilblivelsen og udstedelsen af de kongelige breve var koncentreret om kongens person«⁸. Forklaringen på, at vi har så få breve fra kongens hånd, finder han i en glemte artikel af Victor Hermansen fra 1956⁹. Her dokumenteres det, at »kongens manglende skrivefærdighed ikke skyldtes ringe begavelse eller forsømt uddannelse«. Han led derimod af medfødt ordblindhed og har sædvanligvis benyttet sig af sekretær, da han erkendte sine vanskeligheder. Det er

bemærkelsesværdigt, at allerede P. V. Jacobsen i 1844 noterede sig, at kongen »som bekendt ikke er meget stærk i pennen«¹⁰.

Efter Frede P. Jensens undersøgelser er der derfor grund til at forestille sig situationen i 1567 mindre katastrofal for Frederik 2.s kongemagt, end man hidtil har gjort. Rigsrådet var nok præget af divergerende meninger; men der var næppe tale om så skarpt afgrænsede grupperinger, som man før mente. Rådet tvang ikke den gamle Mogens Gyldenstjerne bort fra statholderembedet. Det pressede heller ikke kongen til at hjemkalde Peder Oxe, og det satte slet ikke kongen ud af spillet med hensyn til regeringens førelse.

Der er dvælet så længe ved situationen i begyndelsen af 1567, da den er baggrunden for Bjørn Andersens optagelse i rigsrådet. Vi har ikke materiale, der direkte belyser, hvorfor han blev forfremmet. Set ud fra den politiske situation kan der imidlertid nu ikke være tale om, at han er blevet presset ind i rådet af en gruppe, der var i opposition til kongen og hans krigspolitik. Det ville heller ikke være sandsynligt efter, hvad vi kender til hans tidligere virke. Frede P. Jensen finder tværtimod, at de tre nye mænd, der blev optaget i rigsrådet 11. marts 1567, var folk, der havde »gjort karriere under selve krigen«¹¹, og derfor på normal vis blev forfremmet af kongen.

Evert Bild havde som lensmand i Trondhjem måttet kæmpe mod de svenske styrker, der trængte ind i Nordnorge i 1563-64. I 1566 var han blevet admiral og i 1567 øverste admiral¹². Som vi har hørt, døde han allerede samme år, så Bjørn Andersen en kort tid blev forlenet med Stegehus.

De to andre nye rigsråder var fætrene Bjørn Kaas og Bjørn Andersen. De havde begge forleneringer ved det vigtige Øresund og spillede samtidig en rolle i forsyningstjenesten. Bjørn Kaas sad på Malmøhus og var fra 1564 proviantmester for Skåne, hvor der krigen igennem befandt sig store militære styrker.

Bjørn Andersen, der endnu ikke var fyldt 35, sad på den modsatte Øresundsbred, hvor så mange forsyningslinjer løb sammen, og hvorfra den danske flåde blev sendt ud. Allerede ved omtalen af de mange len, der efterhånden blev lagt ind under ham, karakteriserer Frede P. Jensen Bjørn Andersen som »en hastigt stigende stjerne«¹³. Nu steg han yderligere på den politiske himmel.

b. Danske forhold

Desværre er der næsten ikke bevaret materiale, der kan vise os, hvordan rigsrådets møder forløb på Frederik 2.s tid. Vi kender slet ikke de enkel-

te medlemmers stillingtagen til sagerne og må derfor følge Bjørn Andersens virke som rigsråd på større afstand, end vi kunne ønske os det.

Som medlem af rådet kom han ofte til at virke som dommer i rettertinget. Det var efter reformationen blevet en højesteret, der først og fremmest dømte i appelsager, men også var første instans i sager, der angik adelsmænds liv og ære¹⁴. Der skulle ikke gå mange dage efter optagelsen i rådet, før Bjørn Andersen kom i funktion i to sager, som der skal være blevet talt meget om i de dage¹⁵. De berørte begge mænd, som han ofte har mødt i de nærmeste år forud under sin færd på København slot.

Den første angik en tysk dr. juris Hieronymus Thenner, der i en årække havde været ledende i Tyske Kancelli, der i de tider varetog de fleste af de udenrigspolitiske sager. Fra 1565 skal Thenner have klaget over »schwermut [tungsind] und melancholej«, og i efteråret 1566 trak han sig tilbage fra arbejdet og holdt sig borte fra København. Ingen kunne overtale ham til at gå i arbejde igen, og han insisterede stadig på, at han ville have lov til at rejse ud af landet, da han i Tyskland var blevet bagtalt og måtte undersøge sagen og forsvare sig. Da man mente, at Thenners rejse kunne betyde en fare for statens sikkerhed, og den desuden var imod de løfter, han havde givet om at blive i landet hele sin livstid, endte det med, at han blev arresteret i oktober 1566, og den 19. marts 1567 faldt dommen. Den lød på, »at han bør holdes i god forvaring, da det er mistænkeligt, at han, der er en fremmed mand uden arvegods i riget, vil drage ud af riget, skønt han er kongens svorne tjener og mere end nogen anden kender rigets hemmeligheder«¹⁶. Da Frederik 2. blev gjort bekendt med dommen, kunne han ikke tilbageholde en bemærkning om, at han fandt den for mild. Året efter blev Thenner sendt til Dragsholm slot. Han skulle holdes afsondret, måtte ikke komme ud, og her skal han være død i 1570¹⁷. Man fristes til at tro, at han psykisk er blevet kørt ned under krigens arbejdspress.

Den anden sag var blevet rejst mod Mogens Gyldenstjerne, der kort før var blevet fritaget for hvervet som statholder og var trådt ud af rådet. Mod kongens befaling havde han udleveret et pantebrev til lensmanden på Stege slot. Sagen blev kompliceret ved, at den pågældende, Poul Wobitzer, var i unåde og opholdt sig i Tyskland. Dommen pålagde Gyldenstjerne at skaffe brevet inden 1 år og 6 uger, men kongen blev nu først tilfredstillet af hans arvinger i 1570.

De to domme faldt under den møderække, rigsrådet holdt i marts 1567, og hvor Bjørn Andersen første gang gav møde i rådet. I de samme dage påtog man sig at udnævne en forstander for Herlufsholm skole. Som den første valgte man Herluf Trolles broder Børge Trolle, der sad i rådet¹⁸.

Bjørn Andersens videre virke i rettertinget skal ikke følges fra sag til sag. Der skal blot gives et par prøver, der kan give et kig ind i det 16. århundredes verden, der også var hans.

Ved midsummer 1567 sad han i rette med bl.a. kongen, Johan Friis og Peder Oxe. En fru Anne Skinkel havde anklaget Christoffer Valkendorfs to brødre for, at de »havde stået hende efter liv, ære og lempe [gode rygte]«. Dommerne afviste hende nu. Valkendorferne havde kun skaffet sig en fortegnelse over »nogle troldkoners bekendelse om deres søster Margrete Valkendorfs forgørelse«¹⁹. Man fandt ikke, at det krænkede fru Annes ære og rygte.

I oktober 1570 kom der en klage over, at en adelsmand, Jørgen Bryske, var blevet taget til fange, derefter ført til Skåne og her indespærret på Hak Ulfstands gård Hikkeberg. Da kongens åbne brev om, at Jørgen Bryske skulle frigives, ikke virkede, og »for at sådan handel ikke skal blive til sædvane her i riget«, blev en lang række råder sat på sagen. Det var en strid om arvegods, der havde rejst de voldsomme lidenskaber. Først i januar 1572 blev sagen forligt ved kongens og rådets mægling²⁰. Heksetro og godsgriskhed hører med til tidens træk.

Bjørn Andersen fik flere gange til opgave at være nærværende, når store regnskaber skulle aflægges, bl.a. i foråret 1569, hvor man skulle »høre feltøversten Daniel Rantzaus regnskab«²¹.

Fredsslutningen før jul 1570 fik snart følger – også for retsplejen. Allerede i april 1571 meddelte Frederik 2., at han under »den sidste fejde« havde været forhindret i at holde herredag med retterting, men nu skulle den indkaldes hvert år for at »hjælpe fattige folk, der lider uret«. Personligt var han dog forhindret i at gøre det i 1571, men han ville lade rettertinget holde ved »nogle råder og gode mænd«. For Sjælland og Smålandene skulle rigsråderne Peder Oxe, Bjørn Andersen og Eiler Grubbe sammen med landsdommer Herluf Skave indkalde sagerne til Ringsted og lade afsige dom i dem dør den 10. juni 1571²². Bjørn Andersen fungerede her som sjællandsk rigsråd. I næste afsnit om hans virke i rådet sidder han i Jylland.

c. Norske forhold

Året 1567 medførte også store ændringer i privatlivet for Bjørn Andersen. Den 29. juni stod hans bryllup med Karen Friis på København slot²³. Hun var en datter af Henrik Friis til Ørlunde på Østfyn og altså en broderdatter af kongens kansler Johan Friis. Vi ved ikke, hvad hun fik i morgengave. Vi kender blot kongens godkendelse deraf, men den nævner intet om omfanget af det gods, som hun herefter forlods måtte udtage af boet, hvis hun skulle blive enke²⁴.

I sommeren og efteråret 1567 blev den nygifte rigsråd ikke overvældet med tjenstlige ordrer, hvis vi tør stole på brevbøgernes tavshed. Men snart kaldte pligterne igen.

Da godkendelsen af morgengavebrevet kom lige efter nytår, var Bjørn Andersen nok ved at gøre klar til at tage til Norge, og da Karen Friis den 30. marts fødte deres første barn, Sidsel, på Stenalt²⁵, var han endnu ikke vendt hjem derfra.

Rejsen blev måske fastlagt under et rigsrådsmøde i september 1567 på København slot, hvor Frederik 2. forlenede Bjørn Andersen med Skt. Hans gods i Bergen og Munkeliv gods, som han fik uden afgift²⁶. I november var den i hvert fald bestemt. Kongen var da på rejse i Jylland og gav fra Jørgen Lykkes gård Overgård ved Mariager fjord Erik Podebusk på Aalborghus besked på, at han skulle skaffe øl og mad til 80 mand i 14 dage. Rejsekosten skulle leveres i Hals, hvorfra Jørgen Lykke og Bjørn Andersen med følge skulle sejle til Norge²⁷. De to rigsråder skulle sammen med Christoffer Valkendorf, der i flere år havde været lensmand på Bergenhus, holde herredag i Norge. Bistået af lensmænd og lagmænd skulle de sidde retterting og høre klager, men de var også blevet bemyndiget til at forny og forbedre Norges lov, udstede de såkaldte retterbøder²⁸.

En mere speciel anledning til rejsen i 1568 var det, at krigen flere gange havde berørt Norge. Allerede i 1563-64 var svenske styrker trængt ind i Trondhemområdet, og i vinteren og foråret 1567 var Hamar og Oslo blevet hjem søgt. Svenskerne skal være nået helt frem til Skien. Først da Frants Brockenhuus og Bjørn Kaas i maj-juni kom Akershus til undsætning, trak svenskerne sig tilbage. De svenske indfald havde naturligtvis medført store forstyrrelser, bl.a. var Oslo brændt, og der var også tvivl om visse kredsers loyalitet over for den danske konge²⁹. Der var således mange spørgsmål at tage fat på.

Den 8. februar var de tre danske adelsmænd nået til Skien³⁰. Bjørn Andersen må straks efter ankomsten til Norge være gået i gang med at opkøbe tømmer og planker, for den 19. februar kunne man fra København skrive til tolderen i Helsingør, at man ventede træ fra Norge »med det første«. Tolderen skulle underrettes, da Bjørn Andersen havde lovet skipperne, at de kunne få fragten i tolden der³¹. Endvidere havde kommissionen straks udskrevet bådsmænd til tjeneste i flåden³².

Fredag den 27. februar hen mod aften ankom selskabet, der nu havde fået tilslutning af Norges kansler Johan Venstermand, til Bergen. Her blev de straks indkvarteret; Bjørn Andersen hos borgmesteren »på Strand«, Anders Skrivers³³.

Det første ting holdt de den følgende tirsdag i »Christoffer Valkendorfs gård, som rådet havde købt til en rådstue«³⁴. Allerede her udarbejdede de den ed, som kongens fogeder skulle aflægge over for lensmændene. Foge-

derne skulle opkræve afgifter og foretage opkøb for kongen. Det skulle de gøre nidkært, ærligt og uden forsømmelse. Men kommissionen fastsatte også de økonomiske vilkår for fogederne, for i eden måtte de love at være tilfreds med den løn, som »de ærlige og velbyrdige mænd« havde undt dem, »og aldeles ingen anden fordel at opsøge eller optænke«³⁵.

Kommissionens virke sluttede med en reces, som blev udsendt den 13. marts³⁶. Det svarer til, hvad vi kalder en lov. Når den også kaldes »retterbøder«, angiver man dermed, at den forbedrede (bødede på) retten. Den blev da også udsendt, fordi nogle artikler i den norske lov længe ikke havde været ved magt, men nu ønskede man, at »den, som har ret, må komme til sin ret«.

Lagmandens pligter, men også hans myndighed og uafhængighed blev understreget. Det betonedes, at han skulle føre register over sine domme, så man altid kunne se, hvordan enhver sag var forløbet. Mangfoldige klagemål havde endelig gjort det nødvendigt at indskærpe rettens folk, at de skulle forvare deres seglstempler »flitteligen«, så der ikke sker misbrug. Behovet for, at man fik skærpet retsplejen, viste sig måske tydeligst deri, at kommissionen fandt det nødvendigt at forklare lagmændene, hvordan de skulle handle, hvis lensmænd og fogeder »efter deres hoved tager dem til rette uden dom, som her til dags sket er«.

Kun en menneskealder efter reformationen var det også nødvendigt at forklare, hvordan præstekald skulle besættes. Sognemændene skulle vælge »en lærd person«. Hvis bispemænd derpå fandt ham »udi liv og lærdom god og duelig«, var det lensmandens pligt at meddele ham kollats. Men det tog tid, før nye skikke vandt indpas.

En strid mellem menighederne og præsterne om den gave, præsten havde krav på ved begravelser, var det også svært at få afsluttet. Allerede Bjørn Andersens svigerfader, Truid Ulfstand (d. 1545), havde været med til at udstede en reces herom. Som vi senere skal se, blev det ikke sidste gang, Bjørn Andersen fik lejlighed til at gentage den.

Af de resterende bestemmelser, der angik økonomiske og erhvervs-mæssige forhold, er den mest interessante forsøget på at gennemføre en standardisering og mærkning af og en årlig kontrol med vægte. I et samfund med udpræget naturaløkonomi var det et meget væsentligt spørgsmål. Også det mødte Bjørn Andersen igen på sin sidste rejse til Norge.

De udsendte adelsmænd fremhævede til sidst besværet og omkostningerne ved rettertingsrejsen, og med henvisning til kongens befaling indskærpede de embedsmænd, lensmænd og fogeder at »skikke sig« efter recessen, så kongen ikke blev tvunget til at afsætte dem eller straffe dem for »uhørsomhed«.

Det åbne brev, der kom et par dage senere, var et direkte svar til bergenserne³⁷. De havde klaget over, at både fogeder, præster og bønder

krænkede deres handelsrettigheder, og at fremmede købmænd i modstrid med traktaten med hansestæderne fra 1560 sejlede direkte til og fra Nordlandene og Finmarken uden om byen. Kommissionen nøjedes forsigtigt med at indskærpe de gældende bestemmelser. Men bergenserne havde også besværet sig over de lokale myndigheder. De var utilfredse med, at de ofte måtte holde rådstue på slottet, hvor mulighederne for at overveje sagerne forekom dem for ringe. Desuden havde de en strid med lensmanden Erik Rosenkrantz om rådhusets grund. I begge sager fik de kommissionens støtte. Byfogedens politimyndighed var de heller ikke tilfredse med; men her søgte kommissionen tilsyneladende at dele sol og vind lige. Den, der blev anholdt, skulle »udi alle måder« være »hørig og lydige« under arrestationen. Til gengæld skulle »byfogeden være pligtig at lade den, som arresteret er, komme anden dagen i retten for lagmanden eller andre her i byen og få dom for sig, på det at den, som arresteret vorder, ikke skal ligge og fortøve efter sin ret og forsømme sig derover«. Det dristige borgerskab i Bergen har haft den fornødne selvtillid til at tiltvinge sig en vis retssikkerhed.

Hermed var møderne i Bergen vist slut; men Bjørn Andersen har nok benyttet besøget i byen til at tage sit nye len i øjesyn og få givet instruks til foged og folk. Den gamle kapitelsbog fra Bergen, der beretter om besøget, omtaler ham i øvrigt som den nye lensmand over Skt. Hans og Munkeliv, så nordmændene har nok også været interesseret i at danne sig et indtryk af ham³⁸.

Den 17. marts »drog herrerne af« og nåede samme dag til »Ewindevig« (Eivindvik) 60-70 kilometer nord for Bergen³⁹. Turen til Trondhjem er nok foregået på skib indenskærs. Om besøget her ved vi, at recessen blev udstedt den 4. april 1568.

Turen rundt i Norge sluttede på Akershus ved Oslo. Et brev, som Peder Oxe og Johan Friis skrev i København den 8. april, og som kongen bifaldt på Frederiksborg næste dag, pålagde de tre udsendinge to væsentlige opgaver, som de skulle løse i Akershus len⁴⁰. Regeringen fandt, at Osloegnen havde lidt stor skade året før, fordi der ikke var udpeget nogen, som havde befaling over folket og kunne organisere et forsvar. Kommissionen skulle derfor opstille »en god gesvader ryttere« og to skyttekorps på hver 500 mand, så man altid havde en styrke, man kunne tilsige i påkommende tilfælde.

Den anden opgave angik det retslige opgør efter svenskernes indfald året før. En del bønder havde »grovelig« forset sig imod kongen og var gået svenskerne »til hånde«. Rigsråderne Frants Brockenhuus og Bjørn Kaas, der var blevet sendt op for at stabilisere situationen, havde pålagt to lokale embedsmænd at slutte forlig med bønderne om, hvor meget de skulle bøde i halsløsning, og derefter opkræve bøderne. Men nu havde man erfaret, at flere af lensmændene var begyndt at inddrive bøderne.

De skulle have besked på ikke at blande sig i sagen og straks aflevere, hvad de havde indkasseret, til rette vedkommende. Kongen var nemlig også økonomisk interesseret og ønskede afregning »straks med det første«. Krigen fordrede stadig alle disponible midler.

Påskedag den 18. april udstedte de tre herrer, der nu opholdt sig på Akershus, endvidere et bevillingsbrev til Oslo by⁴¹. Af indholdet i brevet kan man slutte, at deres Norgesrejse må være begyndt i Oslo; ellers havde der ikke været tid til den brevveksling med København, som vi hører om. Forhistorien for bevillingen bliver derfor:

Straks efter den første ankomst til Oslo, formentlig sidst i januar, var herrerne blevet opsøgt af borgmestre, råd og menige borgere angående deres by, der var blevet brændt af under svenskernes indfald. Kongen ønskede den genopbygget tæt under Akershus, men det fandt de uensigtsmæssigt. Sagen havde været drøftet både i København og i Norge i det sidste år⁴²; men borgernes nye initiativ må betyde, at de ikke hidtil havde vundet ørenlyd for deres ønske.

Nu fik de imidlertid kommissionen sammen med kongens opsendte bygmester med hen på den foreslåede plads, og da de havde set på den og overvejet omstændighederne ved den, kunne de tre herrer kun synes – og heller ikke forstå andet af bygmesteren – end at det var et ubekvemt sted at placere Oslo. I en ny farlig situation ville byen være Akershus til »megen forhindring«, og den var ikke til at befæste uden store udgifter.

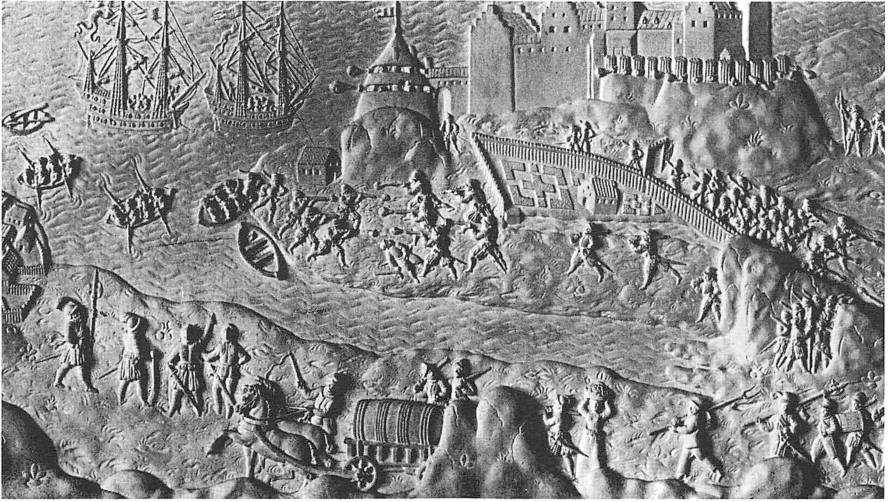
Det havde de så skrevet til kongen, og da de vendte tilbage til byen i april, forelå kongens svar. Byen måtte opføres på sin gamle plads. Borgmestre og råd skulle blot sørge for, at der blev »vide og bekvemme gårde« i byen, og at husene blev ordentligt bygget.

Det var denne tilladelse, Oslo fik brev på påskedag.

Helligdagene tilbragte selskabet altså på Akershus hos lensmanden Christen Munk, der fra 1549 havde siddet i Norge og siden 1556 her på hovedslottet i Sydnorge. Vi ved naturligvis ikke, hvad Bjørn Andersen og Christen Munk underholdt hinanden med, men uden emner var de ikke. Munks første hustru var død i 1565. Hun hed Else Ulfstand og var søster til Sidsel, Bjørn Andersens første hustru. Munk blev desuden gift anden gang i 1568 med Dorte Gyldenstjerne, en datter af den afgangede statholder. Han var ganske vist flyttet fra København slot, men boede stadig i byen, hvor Bjørn Andersen havde sit daglige virke. De må have haft udgangspunkter nok, uden at de hele tiden behøvede at dvæle ved rigets anstrengte situation⁴³.

Den 15. maj 1568 var Bjørn Andersen igen i funktion i rettertinget i København⁴⁴. Efter rejsen i Norge blev han naturligt nok inddraget i et par norske sager, som blev behandlet i Danmark.

I august 1568 fik han sammen med Peder Oxe og Johan Friis befaling om at dømme i en sag mellem bispem i Trondhjem og en lagmand fra

Et af de seks relieffer på Frederik 2.'s sarkofag i Roskilde domkirke viser en situation ved Akershus i 1567. Kampen raser uden for slottet, der hæver sig over fjorden. Længst til venstre ses udkanten af Oslo by. Året efter var situationen ændret. Da synede man lokaliteten for at tage stilling til planen for Oslos genopbygning.

Foto: Nationalmuseet.

Nordlandene⁴⁵. Et åbent brev, der kom et par dage senere, viser, at kongen og råderne fastslog, at bispens bog om ægteskabet i alle måder stemte med ordinansen; det må lagmanden altså tidligere have anfægtet⁴⁶. Det er ikke underligt, at delegationen ikke ville afgøre en så ømtålelig sag i Norge, men havde »stævnet og kaldt« de to parter herved.

Den anden sag blev behandlet et halvt års tid senere i København af kongen, igen sammen med Oxe, Friis og Bjørn Andersen⁴⁷. Folk i Finmarken klagede bl.a. over, at bergenserne generede deres sejlads med store mersskibe og forbød dem at handle med finner og russere.

Det traf sig så heldigt, at borgmester Anders Skriver, der havde været vært for Bjørn Andersen under besøget i Bergen, var i byen og kunne svare på klagerne. Angående de fleste henviste han blot til byens privilegier, men forklaringen på brugen af de store skibe var interessant. Bergens borgere måtte nemlig ikke besøge Nordlandene med mere end 24 skibe om året efter aftalen af 1560. Derfor gik »4, 6 eller 8, flere eller færre« i Bergen sammen om ét større skib i stedet for hver at sejle i et lille. Så havde de tyske købmænd ikke anledning til at klage.

Da Bergens borgmestre og rådmænd ikke var stævnet i sagen, kunne der naturligvis ikke falde dom. Man gav blot nogle almindelige retningslinjer om, at borgerne i Bergen måtte handle efter deres privilegier, og

folk i Finmarken måtte sejle, som de plejede. Så kunne man håbe på, at gemytterne var dæmpet ned, når »sagen kan komme udi rette«.

Norgesrejsen må have givet Bjørn Andersen betydelig indsigt i norske forhold. Den fik han senere anledning til både at bruge og udvide yderligere.

d. Forholdet til udlandet

1570 blev krigens sidste år. Landets situation var så anstrengt, at Frederik 2. på årets første dag fandt anledning til at forelægge rigsrådet en række overvejelser og problemer, der var ham så magtpåliggende, at råderne fik dem forelagt i en lang skrivelse med bøn og begæring om, at de skriftligt ville svare derpå.

Skrivelsen tegnede situationen, som kongen så den. Han fastslog, at det ville være ham »mere end besværligt, vort regimente og kongelige regering længere at forestå«, hvis råd og andre indbyggere ikke var villige til at komme til hjælp og undsætning. I svaret den 18. januar forsikrede råderne, at de intet ville spare for at komme kongen til hjælp⁴⁸.

Bjørn Kaas og Bjørn Andersen er de eneste af de 14 rigsråder, der ikke har underskrevet svaret. Der er ingen oplysninger om, hvorfor de var fraværende på mødet, der behandlede den såkaldte abdikationstrussel fra kongen. Kancelliets brevbøger gør det sandsynligt, at Bjørn Kaas har været travlt optaget af at klare hærens forsyninger i Skåne; det tyder en strøm af breve til ham på. Noget tilsvarende gælder derimod ikke for Bjørn Andersen⁴⁹.

Den spændte politiske situation omkring nytår 1570, der har været tolket forskelligt⁵⁰, hang nok sammen med, at fredsforhandlingerne i Roskilde 1568 var forblevet resultatløse, og at forhandlingerne i Stettin, der omsider skulle føre til en aftale, endnu ikke var kommet i stand. Psykologisk befandt man sig derfor i en meget anspændt situation.

Bjørn Andersen deltog ikke i nogen af de to forhandlingsrunder med svenskerne, men da freden kom, blev han i en kort årrække draget ind i kontakten med de fremmede magter. Blandt de mange bestemmelser, der indgik i Stettinfreden af 13. december 1570, sagde §§ 10-12, at Sverige skulle have fæstningen Elfsborg igen med skyts og ammunition, som det havde været for hånden ved erobringen. Danmark skulle til gengæld have Härjedalen og Jämtland igen, ligesom en række skibe med alt det skyts, der havde været om bord – bortset fra ganske enkelte stykker – skulle tilbageleveres. Men dertil skulle Danmark have en sum på 150.000 »guter taler«, hvoraf halvdelen skulle betales, når Danmark afstod Elfsborg i juni 1571⁵¹.

*Et andet af reliefferne på Frederik 2.'s sarkofag viser kampen ved Elfsborg i 1563. Slottet lå på Götaelvens sydlige bred, hvor Göteborg nu ligger. Det er omgivet af den danske teltlejr på alle sider og beskydes af det danske artilleri, mens 3 skibe på strømmen slutter ringen om de indesluttede svenskere. Der skulle gå næsten 8 år, før Bjørn Andersen fik opgaver på slottet.
Foto: Nationalmuseet.*

Det blev Bjørn Andersen og hans fætter Jens Kaas, der skulle modtage første rate af svenskernes betaling og aflevere Elfsborg til dem.

Bjørn Andersen blev formentlig valgt, fordi han var rigsråd og gennem adskillige år havde vist administrative evner. Endelig var han jo gennem sin lensmandspost i København placeret tæt på både kancelli og rentekammer.

Fætteren Jens Kaas blev utvivlsomt valgt, fordi han havde været befalingsmand på det erobrede Elfsborg fra 1564-69. Hans militære ekspertise fremgår også af, at han efter Daniel Rantzaus død i 1569 var blevet oberst for samtlige landsknægte⁵².

Da de svenske udsendinge blev forsinket, fik fætrene besked på at begive sig til det norske Bohus len lige nord for Elfsborg. De skulle undersøge, hvor meget der var brændt ned der i lenet. De skulle også forhøre sig om forholdene og gøre notater, så de kunne give kongen besked senere. Han var især interesseret i, om nogen blev besværet med urette. Hvis de fik tid nok, skulle de også se sig om i Varberg len syd for Elfsborg⁵³.

En halv snes dage senere meddelte kongen dem, at der manglede »en stor del af det bedste skyts« på de skibe, som Danmark skulle have tilbage fra svenskerne. Han ville straks lade undersøge, hvor meget han skulle have modregnet på Elfsborg. Før de havde fået en fortegnelse derover, måtte de ikke overlevere slottet til svenskerne⁵⁴. Kun fire dage efter kom den næste instruktion. Kongens arkelimester (artillerichef) blev nu sendt op til dem med en fortegnelse over manglende skyts på

skibene. Kongens folk skulle sørge for, at han fik godt skyts i stedet for det manglende kobberskyts. Med hensyn til jernskytset skulle de træffe en rimelig overenskomst. Kongens bemærkning om, at de skulle ordne sagen, så »handelen [forhandlingen] ikke derover skulle blive opstudsigt [genstridig]«, må være en formaning til Bjørn Andersen og Jens Kaas om ikke at fare for hårdt frem. Kongen var vist interesseret i at få sagen afviklet. Det skinner også igennem, når han bad dem »postvis lade sig vide, når de svenske sendebud er ankommet«⁵⁵.

Allerede da svenskerne nærmede sig, gav de kongen besked derom og bad samtidig om nærmere instruks. Af den kan man se, at skytset blev vurderet efter vægt. De skulle straks lade alt skyts på fæstningen veje og desuden sørge for, at de fik så meget kobberskyts som muligt for jernskytset. De skulle fare med lempe, men fastholde svenskerne på, at den danske konge skulle have erstatning for det manglende skyts. Kongen var stadig utålmodig efter at høre, hvordan det ville gå, når svenskerne indfandt sig⁵⁶.

Da de endelig kom, måtte danskerne endnu en gang indhente fuld-magt. En del af den betaling, svenskerne mødte med, var nemlig »i svensk møntede ungarske gylden og kroner«. Møntmesteren, som de havde med, mente, at det var »godt guld«; men de ville dog have bemyndigelse til at modtage mønterne, og det fik de.

I brevet, der gav den, var der indlagt en seddel. Af den kan vi se, at Bjørn Andersen og Jens Kaas også nøje have planlagt, hvordan de ville sikre sig, at de fik betalingen med fra Elfsborg, der jo skulle overleveres til svenskerne. De forestillede sig, at de modtog betalingen i rede penge. Dem sendte de derpå til Bohus eller et andet slot, hvor de var i sikkerhed. Selv stillede de sig så som gidsler hos svenskerne på Gullberg slot, indtil Elfsborg kunne overleveres, når pengene var blevet meldt vel ankommet. Den plan godkendte kongen⁵⁷.

Den 25. juli 1571 kunne Bjørn Andersen kvittere for de 75.000 daler, hvorefter slottet blev overdraget svenskerne⁵⁸. Allerede den 14. august afregnede møntmesteren for de ungarske mønter med »kongen selv i dennes eget kammer på Frederiksborg slot«⁵⁹.

Bjørn Andersen havde ikke været i København mange dage, før han sammen med Peder Oxe, Bjørn Kaas og Eiler Grubbe modtog en delegation fra Lübeck. Borgerne her var i strid med danske købmænd og havde også problemer med danzigerne, der under krigen havde generet Danmark og Lübeck ved at handle med Sverige. Senere fik råderne også som opgave at modtage udsendinge fra Danzig⁶⁰; men da Bjørn Andersen snart blev forflyttet til Århusgård, fik han næppe meget at gøre med forhandlingerne med denne by, der løb over flere år⁶¹.

Derimod skal vi snart vende tilbage til hans medvirken i forhandlingerne med lübeckerne på Bornholm.

9. Blandt standsfæller og højlærde

Årene i København gav Bjørn Andersen lejlighed til at møde mange forskellige mennesker. Allerede i 1562 deltog han i et møde i kapitelshuset ved Vor Frue kirke mellem en del adelsfolk og nogle professorer fra universitetet. Man skulle have klaret en strid, der var opstået i de lærdes verden.

Ved et møde var rektor Niels Hemmingsen blevet groft fornærmet af universitetets rentemester og foged Peder Ibsen, der i fleres nærvær havde givet ham en ørefigen og kaldt ham for en tyv, og det måtte naturligvis få følger. Ibsens adelige venner havde ikke haft held til at bilægge striden, og nu skulle den så behandles af universitetets tilsynsmænd med kansler Johan Friis i spidsen.

Kanslerens afsky for Ibsens optræden kom tydeligt frem. »Havde han været min tjener... skulle han miste sin hals derfor«, sagde han; men han påtog sig alligevel mæglerens rolle og fortsatte, at »som I selv vil vide, at det er sket i drukkenskab, da kan I dog være miskundelig imod ham og tilgive ham denne brøde, endog den er ganske stor«. Friis foreslog derfor, at Ibsen skulle komme ind, falde på knæ og bede først universitetet og derpå specielt Niels Hemmingsen om tilgivelse, ledsaget af »andre gode riddermændsmænd«. Tilsyneladende har Ibsen været adelig, og de andre adelige har skullet optræde som garanter for ham.

Blandt dem var Bjørn Andersen, som vi her møder i hovedstaden for første gang; men mere interessant er det at se, hvem han er i selskab med: Lage Brok, Frants Banner til Kokkedal, svogeren Jens Truidsen Ulfstand og fætteren Niels Kaas, alle medlemmer af den danske højadel¹.

Nu må man ikke misforstå situationen og tro, at adelsmændene var i opposition til Niels Hemmingsen. De kunne tværtimod bruges som garanter for et forlig, fordi de nød hans tillid. Niels Kaas havde som ungt menneske været i huset hos ham, mens han studerede i København, og glemte aldrig sin gamle ven og lærer. Det er nærliggende at tro, at det var gennem fætteren Niels Kaas, at Bjørn Andersen fik forbindelse til den lærde teolog. Både Niels Kaas og Bjørn Andersen støttede i hvert fald Niels Hemmingsens søn Hans, da han drog til Wittenberg for at studere. I 1566 tilegnede Niels Hemmingsen derfor Bjørn Andersen den kommentar til Peters og Judas' brev, som han da udgav i Wittenberg², og i september 1566 noterede den senere Ribebisp Peder Hegelund, der fulgte med den unge Hemmingsen som hushovmester, i sin skrivekalender, at de sendte breve hjem, bl.a. til Niels Kaas og Bjørn Andersen³.

Selv om Peder Hegelund straks efter studierejsen vendte hjem til Ribe, bevarede han dog forbindelsen med familien Bjørn. Bjørn Andersens søn Jakob besøgte Hegelund i Ribe, når han var »på vej til Frankrig« eller på vej hjem fra Italien i 1580'erne. Hegelund skrev bryllupssang til Truid Bjørns bryllup og mærkede sig bryllupper og begravelser i familien, lige til »Karine Bjørn Andersens begravelse udi Aalborg« i 1601⁴.

Peder Hegelund var i 1561 sammen med sin skolekammerat Anders Sørensen Vedel taget med til København, da deres rektor i Ribe, salmebogsudgiveren Hans Thomesen, blev sognepræst ved Vor Frue kirke. I København kom de begge i huset hos Niels Hemmingsen, hvor Bjørn Andersen kan have mødt dem.

Vedel kom snart på studierejse som hovmester med Tyge Brahe; men da han kom hjem, blev han efter et års tid prædikant på København slot og fik hurtigt kontakt med Johan Friis, Peder Oxe, Niels Kaas og lejlighedsvis også Christoffer Valkendorf.

I sin bog om Vedel har C. F. Wegener lidt pudsigt fremhævet, at Peder Oxe var blevet sent gift, og at de tre andre alle var ungarke. Når Vedel havde behov for »mere almindelige selskaber«, besøgte han Johan Friis' broderdatter, der var gift med »slotsherren på København slot«. Bjørn Andersen havde en stor familie, og »hans hus blev derved mere skikket til selskabelige sammenkomster«.

Vedel kom i hvert fald hos Bjørn Andersen og Karen Friis og har fortalt derom. Her kunne han bl.a. skaffe sig oplysninger om sin store interesse, historien. Under et af besøgene fortalte Bjørn Andersen ham, »at kirken i Lisbjerg ved Århus i følge sagnet var bygget på Poppos tid, og at den endnu havde epitafier, der antages at være opsat til erindring om de ældste biskopper«⁵.

Vedel har også berettet, at engang, hvor Christoffer Valkendorf var med i laget, faldt samtalen på dennes afdøde broder, Aksel Valkendorf. Karen Friis, hvis forældre på Ørlunde på Fyn var naboer til Valkendorferne på Glorup, fortalte da, at Christoffers og Aksels søster en dag havde spurgt Aksel, hvorfor han blev så længe på sit kammer, når han skulle »gøre sine bønner«. Han havde da svaret hende, at vi ikke kunne takke Gud så ofte eller så meget, at vi ikke burde gøre det oftere og mere. Om ikke andet kunne vi bede om en salig og kristelig afgang af denne verden, så længe vi lever her på jorden.

Præsten Vedel forundrede sig over det gudfrygtige svar, og historikeren af samme navn kunne ikke tilbageholde et spørgsmål om, hvordan det gik ham »i sit yderste«. Christoffer Valkendorf havde da oplyst, at Aksel få dage efter var faldet foran Falkenberg i slaget ved Axtorna. Vedel havde derefter straks skrevet et mindedigt på latin, og Christoffer havde ønsket at få det også på dansk.

Da Vedels ligprædiken over Johan Friis blev udgivet, var der også blevet plads til et træsnit, der viste en ældet, træt kansler. Måske var det valgt under indtryk af Vedels oplevelse ved sygelejet i Køge. Efter at Friis havde udtalt sig mod adelens ødselhed ved begravelser »kom ham en hastig hjerteve oppå, så han begyndte at sukke derved og sagde disse rim:

Jeg er så trætter, jeg er så mod,

Herre Gud han råder min angst bod«. (Ligpr).

Foto: Det kgl. Bibliotek.

Vedel fremdrog erindringen om sammenkomsten, da han udgav Oden-sepræsten hr. Mikkels værk, »Undervisning om Menneskens Levned«⁶. Det gør det forståeligt, at han dvæler så stærkt ved en situation, hvor man drøftede religiøse spørgsmål. De betød meget for tidens mennesker, men viser ikke hele dens ansigt. Vi møder også vidnesbyrd om, at de kunne anslå ganske andre strenge.

Vedel takker i fortalen til Saxooversættelsen kredsen af adelige, der »ofte havde styrket ham i det foretagne arbejde«⁷, og hans svigersøn har fortalt, at Vedel altid med allerstørste taknemmelighed gav udtryk for den hjælp, de gode herrer Johan Friis, Peder Oxe, Christoffer Valkendorf og Bjørn Andersen havde ydet ham⁸.

I Syvårskrigens sidste uger havde Bjørn Andersen og Vedel en fælles oplevelse, der måske bragte dem endnu tættere ind på livet af hinanden. De mødtes ved Johan Friis' dødsleje.

Kansleren, der nu var 76 år, var taget med kongen til Nykøbing slot på Falster for at være så tæt på fredsforhandlingerne som muligt. Han følte sig imidlertid syg og ville tilbage til København. I Køge måtte han dog gå til sengs, og det blev snart klart, hvor det bar hen. Vedel, der opholdt sig i København, hørte om kanslerens sygdom og tog til Køge. Her fandt han bl.a. Karen Friis' broder Niels og Bjørn Andersen ved sygesengen. Den gamle kansler var »så frimodig mod døden«, at han begyndte at tale om sin begravelse i Vor Frue kirke i København. Bjørn Andersen skal da have mindet ham om, at han tidligere havde forberedt den i Hesselager kirke på Fyn, men med et citat fra salme 24 lod kansleren forstå, at »det var ham lige meget, hvor han fik en hæderlig begravelse iblandt kristne mennesker«. Vedel skildrer sygelejet i detaljer, indtil Friis bøjede hovedet og udåndede i armene på ham og Bjørn Andersen⁹. »Den døde havde fundet hvile, de efterladte trængte dertil«, bemærker Wegener i bogen om Vedel¹⁰.

Fjorten dage efter prædikede Vedel over Johan Friis i Vor Frue kirke, og året efter udkom ligprædikenen, hvor vi finder hans skildring. I bogen var der også blevet plads til Vedels gravskrift over Karen Friis' forældre, Henrik Friis til Ørlunde, der døde 9. marts 1571, og Margrete Bild, der døde 16. maj samme år¹¹.

Bjørn Andersen varetog familiens interesser i forbindelse med udgivelsen. Han skrev til Vedel, at han ikke fandt det passende, at både Karens navn og hans eget var med på listen over arvingerne i Vedels dedikation i bogen. Desuden viser brevet, at Vedel var i færd med at forfatte en gravskrift over Sidsel Ulfstand. Den ville Bjørn Andersen gerne drøfte med Vedel senere¹².

Da Bjørn Andersen flyttede til Århus, blev forbindelsen med Vedel naturligvis sjældnere. Han havde imidlertid endnu en kontakt til den lærde verden, der viser, at han interesserede sig for historie.

Fra 1570'erne har vi bevaret en dansk oversættelse af en bog, der hørte til århundredets mest yndede politiske læsning: Philippe de Commines' memoirer. Bogen er skrevet af en flamlænder, der havde været i burgunderhertugen Karl den Dristiges og senere i de franske konger Ludvig 11.s og Karl 8.s tjeneste. Den udkom i to dele 1524 og 1528 og skildrer henholdsvis Ludvig 11.s og Karl 8.s historie. Den er skrevet på fransk og kom snart i en lang række oplag og oversættelser¹³.

Samtiden anså bogen for gavnlig læsning for unge statsmænd. At den lejlighedsvis kom med udfald mod kongelig enevælde, kunne ikke genere nogen i Danmark i adelsvældens periode.

Bogen blev oversat til dansk af magister Hans Mogensen. Efter en halv snes år som professor i København blev han i 1567 sognepræst, først i Stege og siden i Skåne. Fra slutningen af 1570'erne var han biskop i Trondhjem. Han skal være blevet færdig med oversættelsen i 1574, men bogen blev ikke trykt, før Sprog- og Litteraturselskabet udgav den i 1913-1919.

I august 1605 blev manuskriptet forsynet med et forord af Arild Huitfeldt. Heraf kan vi se, at det var Bjørn Andersen, der først traf aftale med Hans Mogensen, der var kendt med Frankrig og det franske sprog. Han lovede at oversætte bogen til dansk, og da han afleverede den i Århus i 1574, havde marsken Peder Gyldenstjerne, Eiler Krafse og Arild Huitfeldt, der da var sekretær i Danske Kancelli, været til stede og lovet at hjælpe med bogens udgivelse.

Poul Nørlund, der udgav værket, konstaterer, at det var »den åndeligt interesserede og foretagsomme Bjørn Andersen«, der stillede Hans Mogensen opgaven, men han peger samtidig på, at »det mere er [adelsmændenes] forståelse og interesse end egentlig deres økonomiske ofre for videnskaben, der vækker vor beundring«. Ingen af de fire fik bogen i trykken. Huitfeldts fornyede interesse for værket i 1605, der resulterede i forordet, standsede igen »ved den gode hensigt«¹⁴.

Forholdet mellem de adelige og universitetets folk var imidlertid ikke altid gnidningsløst. Igen kan vi tage udgangspunkt i en sag, der var for universitetets domstol. I 1567 mødtes Hemmingsen og Bjørn Andersen igen her, men begge i nye roller. Bjørn Andersen var nu stiftslensmand og havde sammen med biskoppen fået en klage over præsten i Stege, magister Iver Bertelsen. Han havde, som sin efterfølger Hans Mogensen, som vi netop hørte om, en kort tid været professor ved universitetet og her haft strid med kollegerne, bl.a. Niels Hemmingsen.

Nu blev han anklaget for at udelade djævlbesværgelsen af dåbsritualet og for at have brudt med sin forlovede. Begge forseelser så man særdeles alvorligt på i de tider, og da han havde siddet stiftsøvrighedens stævning overhørig, var han blevet indkaldt for universitetets domstol, hvor professorerne, altså bl.a. Hemmingsen, skulle dømme ham. Bjørn

Andersen fungerede i sin egenskab af stiftslensmand som anklager og fik Iver Bertelsen dømt, og da kongen ikke lod sig formilde, blev han indsat i forvaring i Sorø kloster.

Foreløbig vil vi interessere os for, hvordan dommerne optrådte. Det var især de to professorer Niels Hemmingsen og Erasmus Lætus (Rasmus Glad), der udtalte sig. Det er bemærkelsesværdigt, hvor omhyggelige alle de lærde var for at bekende sig til de officielle standpunkter i lærespørgsmål, mens de dog samtidig mente, at skismatikere skulle tages til nåde, når de ville afstå fra deres vrang meninger.

Det lykkedes ikke at styre helt uden om tidens mest kontroversielle emne, nadveropfattelsen, selv om ingen af anklagepunkterne angik det spørgsmål. Der var ingen markant tilslutning til den lutherske opfattelse, men ingen gav på den anden side udtryk for den såkaldte kryptokalinisme. Det er tydeligt, at den begyndende ortodoksi forhindrede, at ordet fik frit løb iblandt dem.

Niels Hemmingsen formulerede sig imidlertid sproglig klart. Derimod forekommer Lætus vævende. Om dåbsspørgsmålet sagde han bl.a.: »Det er en underlig handel med denne forvandling i dåben, og medens det er så nyt, da kan man lettelig hugge det op, så det ikke mere bulder gør. Vel kan jeg ikke dømme magister Iver til at gøre mod sin samvittighed, men det ved jeg vel, at han burde have spurgt eder, hr. biskop. Derfor har han ikke gjort ret; dog tykkes mig, at man kan ikke plat fordømme ham. Men så meget står fast, at det er ilde gjort, at han har foretaget noget i denne sag uden bemyndigelse fra øvrigheden«.

Det svar faldt næppe i Bjørn Andersens smag. Hans spørgsmål var faldet klart og præcist: »Må nogen vige fra kongelig majestæts ordinans for sin egen person og gøre noget, som er imod ordinansen«¹⁵?

Og for en gangs skyld har vi grundlag for at udtale os om, hvad Bjørn Andersen nok har ment. Hans vurdering af Lætus kommer nemlig til udtryk i to forskellige kilder.

Erasmus Lætus, der, som vi har hørt, var herredsskriversøn fra Djursland, havde haft vanskeligt ved at omgås sine kolleger ved universitetet. Johan Friis måtte i 1562 gribe ind, og Lætus, der da var rektor, blev tvunget til at nedlægge rektoratet i utide. Han bevarede dog kongens gunst og opnåede det helt usædvanlige at blive adlet; men det hjalp ham næppe i forholdet til omgivelserne. Historikeren Langebek har i hvert fald optegnet følgende anekdote om Lætus og Bjørn Andersen:

Så længe Erasmus Lætus, professor og poet i København, blev ved sin profession, var han meget æret af slotsherren sammesteds og sattes øverst ved taffelet; men da han søgte at blive nobileret og opnåede det, satte slotsherren ham nederst ved bordet og bad ham ikke fortænke ham deri: før havde han æret ham som en lærd

mand, og nu vidste han sikkert, at hans yngste søn var ældre adelsmand end han, thi han var født natten før Erasmus Lætus havde fået sit adelsbrev«¹⁶.

Det er let at finde unøjagtigheder i den »artige anekdote«, som Rørdam kalder den gamle beretning. Lætus' adelspatent er f.eks. udstedt den 29. april 1569¹⁷, mens Bjørn Andersens yngste søn Erik først blev født 15. december samme år¹⁸; men det er uvæsentligt. Anekdoten er jo den korte, ofte opdigtede fortælling, der skal sige noget karakteristisk om en kendt person¹⁹. Bjørn Andersens mening om Lætus må have været velkendt. Han har intet haft til overs for ham.

Den samme holdning kom direkte frem i endnu et brev til Anders Sørensen Vedel om udgivelsen af ligprædikenen over Johan Friis²⁰. Vedel optog i bogen en række digte og mindeskrifter bl.a. af Niels Kaas og Niels Hemmingsen. Doktor Lætus havde også leveret et digt; men Bjørn Andersen protesterede voldsomt imod, at det blev optaget. Han skrev: »De rim, doktor Rasmus har sendt eder, og I sendte mig indelukt i det beseglede papir, behager mig ikke, og [jeg] vil ikke have hans rim og våseri iblandt de andre godtfolk, men der er dog nok gode og ærlige uberygtede lærde mænd, som kan give den salige herre det vidnesbyrd, han har fortjent, og [jeg] begærer og tilråber [bifalder] ikke hans løse besked deri«. Bjørn Andersen var især blevet irriteret over Lætus' tale om et hjul. Det ses ikke i brevet, i hvilken sammenhæng Lætus har brugt billedet; men Bjørn Andersen tog det selv op og fortsatte, »at havde den salige kansler ikke været, da havde for længe siden hans heste blevet løbsk og vognen adskilt og hjulet med ham (fornævnte doktor) ligget i møddingspøle«. Man aner, at den gamle strid på universitetet fra 1562 ligger bag. Det ser ud, som om »denne doktor, som han [Johan Friis] måske fortjente allermest godt af«, har gjort nogle »tvivlagtige gisninger« om den gamle kansler, der har vakt Bjørn Andersens vrede. Brevet slutter: »Thi lader ham aldeles blive derude«. Og Lætus' digt kom ikke med i udgivelsen.

Hvordan forholdet mellem den dømte fra 1567, Iver Bertelsen, og Bjørn Andersen videre forløb, har vi desværre ingen underretninger om. Hr. Iver fik ellers en bemærkelsesværdig skæbne. Mens han sad fængslet i Sorø, lykkedes det ham ikke blot at få en samtale med Frederik 2., da han engang besøgte klosteret. Han kom også ud af sit fængsel og blev kort tid efter (1571) abbed ved klosteret i Ringsted og senere i Sorø, hvor han tidligere havde været fange. Han kan let have truffet Bjørn Andersen her. Han besøgte jo i årene efter 1569 klostrene sammen med biskop Peder Madsen for at udlægge præstegårde i en lang række sogne. Planen blev først godkendt 1574, så den kan man godt have arbejdet med endnu i Bjørn Andersens sidste år på Sjælland. Ellers kan de være stødt på hinanden i Århus. Her fik Bertelsen et kannikedømme i 1572. Ganske

vist havde han ikke pligt til at residere dør; men han må have haft interesser at varetage i byen og kunne let løbe på lensmanden²¹.

Men vor nysgerrighed efter at erfare deres reaktion ved et eventuelt møde får vi ikke tilfredstillet. Kilderne tier derom.

10. Arvesagen efter Johan Friis' død

Den tætte række af dødsfald i Karen Friis' familie, som vi lige hørte om, førte til en arvesag, hvori Bjørn Andersen kom til at spille en central rolle.

Johan Friis var efterhånden blevet en meget godsrig mand. Foruden Hesselagergård på Fyn ejede han bl.a. Borreby ved Skælskør og Hagestedgård ved Holbæk og betydelige mængder fæstegods.

Hesselagergård, som hans forældre havde haft, stod hans hjerte nærmest, og her opførte han i 1540'erne den store renæssancebygning, der står der endnu. Da han var ugift, havde han ingen børn at tage hensyn til i dispositionen over sin ejendom, og den 15. juni 1548 havde Christian 3. og det meste af rigsrådet på København slot udstedt et dokument, der bevilgede, at Hesselagergård blev et stamhus¹. Brevet oplyser, at Johan Friis var kommet for konge og råd med ønsket om, at Hesselagergård måtte blive »hos hans arvinger på skjoldside«.

Godset omfattede: Hesselager hovedgård med Hesselager sogn, der udgjorde et birk, Albjerg skov med Lundeborg og Albjerg skovgård, Boels møllested ved Øksendrup skov og Mullerup gård og Popholt i Gudbjerg sogn med tre gårde. Uden for Hesselager sogn lå der desuden 42 fæstegårde, der i 1557 var blevet forøget med endnu 24 gårde.

Johan Friis' dokument var formet som et skøde, idet kongens åbne brev erklærede, at Friis i kongens og rådets nærværelse havde skødet og afhændet Hesselager gård og gods til »sin næste arving, hvilken som ældst er og næste arving på skjoldside«, således at når Johan Friis døde, skulle denne arving straks overtage »Hesselager gård og gods med bo og boskab, fæ og kvæg, kost, fetalje, skyts, krudt, lod [kugler] og værge«. Han måtte have, nyde, bruge og beholde den, så længe han lever, men skulle aflevere den til næste arving lige så god, som han modtog den. Gården skulle modtages fri for gæld og overlades fri igen. Arvingen måtte ikke sælge eller pantsætte gården, ikke forringe eller formindske den. Forså han sig mod øvrigheden eller andre, kunne gården ikke forbydes eller fortages til nogen uden til den ældste af de næste arvinger på skjoldside. Således skulle Hesselagergård stedse gå udelt i arv til ældste arving i mandslinjen.

Den, der arvede godset, skulle imidlertid ikke udelukkes fra den øvrige arv efter Johan Friis. Han skulle tværtimod »alligevel arve udi al anden arv, hvad han er ret arving til«. Begrundelsen herfor var, at der til sin tid skulle være arv til hans eventuelle døtre og yngre sønner, der »ikke skulle være aldeles arveløse«.

Skete det, at der ikke var arvinger på skjoldside efter Johan Friis og hans broder Henrik Friis til Ørlunde, skulle Hesselagergård »skiftes og deles til næste arvinger, som andre riddermændsmænds gods da skiftes og deles udi vort land Fyn, og ikke før«. Bestemmelserne afrundedes med en række legater, der skulle udredes til hospitaler, skoler og præster. Sluttelig godkendte kongen »dette vort åbne brev«. Både kongens og Johan Friis' segl blev hængt under brevet, der også skal være blevet beseglet af de 15 tilstedeværende øvrige råder.

De gunstbevisninger, Christian 3. her gav sin kansler, var af overordentlig rækkevidde. De betød anerkendelse af Danmarks første stamhus². Bortset fra, at ordningen måske vakte modvilje i kraft af, at den var noget nyt og uprøvet, kunne den komme både adelen og kongemagten på tværs.

Adelen var selvfølgelig interesseret i at bevare sin ret til jorden (sammen med kronen). Men den havde standen netop fået bekræftet så sent som året før ved den københavnske reces af 1547. Her hed det i artikel 22: »Item skulle ingen borger, bonde eller andre ufri folk her udi riget må købe eller pante noget frit jordegods efter denne dag«³. Johan Friis' konsekvente stamhusbrev kunne derfor i adelskredse virke som illoyalt over for standen. Man kunne føle, at han svigtede standssolidariteten til fordel for den enkelte slægts interesser, og inden for slægten ville alle andre arvinger end den ældste i mandslinjen føle, at de blev berøvet deres retmæssige arv.

For kongemagten måtte det være betænkeligt, at godset ikke kunne forbyrdes til kronen. Christian 3.'s håndfæstning fastslog ellers i § 16, at riddermandsmand netop i ét tilfælde kunne forbyrde sit jordegods, nemlig når »han fører avindsskjold mod kongen og riget, som lovene udviser«. Frederik 2.s håndfæstning har samme formulering⁴.

Ved Johan Friis' død skulle det vise sig, om bestemmelserne kunne holde. Den indtraf som nævnt den 5. december 1570.

Som vi hørte, var Johan Friis ugift og barnløs. Fem af hans søskende var døde, vist uden arvinger. To ugifte søstre sad endnu på Dalum kloster ved Odense, men som klostergivne var de uden arveret⁵. Derudover var der blot Johan Friis' to år yngre broder Henrik Friis på Ørlunde tilbage af søskendeflokken⁶. Han overtog hele arven, og intet i sagen tyder på, at der har været problemer i den forbindelse.

Henrik Friis og hans hustru døde imidlertid allerede i marts og maj 1571. De havde haft 13 børn. Heraf levede de otte endnu. Ældst blandt dem var Bjørn Andersens hustru Karen (29 år). En ældre søster Anne var død i 1570. Hun havde været gift med Niels Trolle, der var faldet i søslaget ved Bornholm i 1565⁷. De efterlod sig fem børn⁸. Alle Karens levende søskende var endnu ugifte. Fire søstre var mellem 28 og 16 år. De tre brødre var Niels på 26 år, Frederik på 18 og Christian på 14 år⁹.

Niels Friis, der jo var ældst i mandslinjen, skal have »tilegnet sig forlods Hesselagergård med alt gods i Gudme herred uden at lade det komme til deling med den øvrige arv«¹⁰. Herimod reagerede den øvrige søskendeflok. Hvem der tog initiativet, lader sig næppe oplyse; men skulle der handles, var der reelt kun Bjørn Andersen, der kunne gøre det. Ingen af døtrene havde endnu ægtefæller, der kunne rejse sagen på deres vegne. Den ældste broder, der kunne have repræsenteret dem, var netop den, sagen skulle rejses imod. De yngre brødre var for unge til at handle, både på søstrenes og på egne vegne. Den yngste, Christian, senere kansler hos Christian 4., var i øvrigt på studierejse i Europa. Trollefamilien som repræsentanter for Anne Friis' fem børn har man næppe ønsket som initiativtagere.

Den snart 40-årige Bjørn Andersen havde derimod den indsigt og erfaring, der krævedes, og det blev ham, der rejste sagen. Den belyses ved dommen af 14. juni 1572¹¹.

Det er bemærkelsesværdigt, at kongen, Frederik 2., dømte alene i sagen uden rigsråder som meddommere. Det havde han ellers ofte.

Dommen oplyser, at Bjørn Andersen havde stævnet Niels Friis til Hesselagergård. Han tiltalte ham for forlods at ville tilholde sig (kræve at få) Hesselagergård efter et skødebrev, som Johan Friis havde gjort og udgivet derpå. Da skødet var gjort mod loven, mente Bjørn Andersen, at det »ikke burde at komme ham på hans hustrus vegne eller hendes søskende til hinder og skade i nogen måde«.

Niels Friis mødte i retten og fremlagde skødet, der var konfirmeret og stadfæstet af Christian 3. og rigens råd. Da brevet var stadfæstet af den tidligere konge, og da håndfæstningen fastslog, at kongen »skulle holde fremfarne kongers breve ved magt... satte [Niels Friis] udi rette«, om han ikke burde beholde gård og gods efter Christian 3.s stadfæstelse.

Bjørn Andersen hævdede i sit svar, at Johan Friis' brev »udi sine punkter og meninger« var gjort »mod adskillige artikler i loven, recessen og håndfæstningerne«. Han anførte fra Jyske Lovs fortale, at »loven skal være ærlig og tålelig efter landets sædvane«. Den skal ikke være »skreven eller gjort efter én mands særlige vild [gunst], men efter den mands tarv, der bor i landet... Ingen bør dømmes mod den lov, kongen giver og landet vedtager«. Bjørn Andersen fandt, at Johan Friis' ordning kom »aleneste én af hans arvinger og efterkommere til særlig vild, gavn og fordel«, de øvrige til »mærkelig [d.v.s. følelig] skade og besværing«. Derfor »satte han udi rette«, om brevet kunne »fraholde og udelukke« hans hustru og hendes søskende fra »den rette arvelige frihed«, som de udi loven og recessen var tilladt, og om Niels Friis eller nogen anden derfor forlods kunne tilholde sig Hesselager gård og gods.

Kendelsen begyndte med at fastslå, at kongen havde lovet at holde indbyggerne ved lov og ret, friheder og privilegier, og adelens friheder

afhængt mest af, at loven, recessen og håndfæstningerne blev overholdt.

Derefter fulgte præmisserne: Loven krævede »ligelighed udi alle søskendes kifter«, dog så »broder tager to lodder, søster tredje«. Gammel sædvane medførte, at gods, der skulle afhændes, straks skulle følge skødet, der blev gjort derpå. Det var ikke sket her.

Johan Friis' skøde gav Hesselager gård og gods til den ældste på sværdsiden, der derefter skulle dele resten af arven med de øvrige arvinger. Det søgte derfor ikke ligelighed, men en mands særlige gunst.

Skødet indeholdt altså artikler, der stred mod loven, ligesom det i sig selv var i konflikt med gammel sædvane. Uden at det nærmere påvistes, hævdedes det, at det også stødte an mod reces og håndfæstning, som kongen havde lovet at holde.

Dommen gik derfor ud på, at skødet ikke skulle komme Bjørn Andersen eller hans hustrus søskende til skade. Hesselager gård og gods, som Johan og Henrik Friis havde efterladt sig, skulle skiftes ligeligt mellem arvingerne og Niels Friis tage arv som en af brødrene og ikke ydermere. Bjørn Andersens påstande blev altså imødekommet.

Kongen har imidlertid følt, at han ikke kunne forbigå Niels Friis' indlæg, hvad man udmærket forstår. Skødet var jo konfirmeret af Christian 3. og rigsrådet, og Frederik 2. forsikrede da også, at han ingenlunde ville handle imod »vor hr. faders breve«. Tværtimod ville han holde, hvad han »Gud og vore undersætter lovet og svoret har [i håndfæstningen]«. Men da der i skødet fandtes mange artikler, der stred mod adelens gemene friheder, loven, recessen og håndfæstningerne, kunne kongen ikke tvivle på, at det »jo med vrang undervisning kan være forhvervet«. Derfor afvistes det nu.

Arvingerne skulle dog fremtidig udrede de årlige ydelser til hospitalet i Odense og skolerne i Nyborg og Svendborg, som Johan Friis havde betænkt, mens man nu glemte præsterne.

Dermed var sagen endt, og søskendeflokken havde fået medhold i, at de skulle dele arven efter de sædvanlige arveregler. Men det skulle vise sig, at sagen ikke var endelig afsluttet.

I kongens forsøg på at forklare, hvordan det kunne gå til, at hans fader havde sanktioneret noget, der stred mod så mange og fundamentale regler i det danske samfund, havde kongen søgt den udvej at tillægge den gamle kansler mindre fine metoder. Kansleren måtte have vildledt både konge og råd, mente Frederik 2., som om Johan Friis' vilje med hensyn til det østfynske herresæde ikke havde været udtrykt klart nok. Den kongelige skepsis over for den afdøde kansler havde imidlertid et endnu større omfang.

Det mærkedes måske allerede i juni 1571, hvor et åbent brev¹² bestemte, at Hunderup by, der altid havde ligget til Albani sogn i Odense, atter skulle lægges dertil. Johan Friis, der havde haft Dalum kloster i forle-

ning i mere end 40 år, havde lagt det til Dalum klostres kirke med det resultat, at sognepræsten ved Skt. Albani ikke havde underholdning nok og følte sig forurettet ved at have mistet tiende og andre rettigheder af Hunderup by.

I april 1572 var den kongelige skepsis overfor Johan Friis imidlertid åbenbar. Da udgik der breve både til kapitlet i Roskilde og til biskoppen på Fyn¹³. Begge breve meddelte, at Johan Friis skulle have tilforhandlet sig gejstligt gods, uden at kongen kendte omstændighederne eller vilkårene, hvorpå han havde fået godset. Kongen ønskede sagerne undersøgt for derefter at modtage klar besked om forholdene.

Resultatet blev, at Frederik 2. senere rejste tiltale mod Johan Friis' arvinger »for det gods, som denne imod recessen og kongens faders forbud havde købt, tilmageskiftet eller på anden måde tilforhandlet sig fra kronen, klostre og kapitler i Sjælland og Fyn, og var til sinds at forfølge denne sag, så vidt det kunne gøres med lov og ret«.

Et åbent brev fra januar 1573 viser imidlertid, at sagen aldrig blev ført¹⁴. Arvingerne valgte at »tilfredsstille kongen«, som det hed i brevet. Frederik 2. havde ladet sagen falde, og Bjørn Andersen og Niels Friis havde på arvingernes vegne måttet underskrive og besegle et register over gods, som Johan Friis havde fået »af kronen, klostre, kapitler og kirker i kongens, kongens faders og bedstefaders tid«. Det gods måtte arvingerne beholde »til evig ejendom«. Pantegodset, der var anført i registeret, måtte de beholde, til det blev indløst. Hvis det senere skulle vise sig, at de havde mere gods, »erhvervet af Johan Friis på samme måde«, var det straks hjemfalden til kronen.

Allerede to dage senere ordnede Bjørn Andersen og Niels Friis arvingernes mellemværende med kongen. Det kostede dem 50.000 daler at undgå retsforfølgningen¹⁵.

Følgerne af sagen var, at oprettelsesdokumentet for Danmarks første stamhus blev underkendt, da dets regler for første gang skulle træde i kraft. De nye ideer, som Johan Friis må have fået i udlandet, formåede ikke at overvinde den hævdvundne hjemlige opfattelse af arveretten.

Sagen bragte Frederik 2. i en vanskelig situation. Han valgte at følge traditionen, men blev så nødt til at underkende faderens åbne brev af 1548.

Det havde i den forbindelse været interessant, om man kunne få oplyst, om det var efter eget ønske, at kongen dømte alene, eller om rigsråderne har undslået sig, da sagen kom op. For dem kunne det jo være pinligt at skulle underkende råderne fra 1548. Biskop Engelstoft gør opmærksom på, at to af råderne fra dengang endnu sad i rådet¹⁶. De kan også have været ilde berørt ved at medvirke til, at kongen brød en artikel i håndfæstningen. Hvis de ikke gjorde det, ville alternativet være, at de svigtede den adelige solidaritet ved at gribe ind i arvereglerne.

Som nævnt var det kongen selv, der løste knuden; men det skete unægtelig uden al elegance. Hans forklaring om Johan Friis' vildledning af Christian 3. virker urimelig.

Niels Friis fik ikke sit stamhus, men han arvede Hesselagergård¹⁷. De øvrige arvinger fik nok forøget deres arv, men det havde sin pris. Bjørn Andersen vandt sagen, men måtte sammen med den besejrede svoger Niels Friis møde hos majestæten og betale, hvad det kostede. Karen Friis arvede Vinderup hovedgård (nu Eriksholm) på Holbækegnen. Godsets omfang skal vi senere se nærmere på.

11. På Bornholm

Den første sommer, Bjørn Andersen sad som lensmand på Århusgård, fik han en opgave, som hans hidtidige placering i København nok kvalificerede ham til. Han var med en kommission på Bornholm, hvor forholdene var helt specielle.

Øen havde gennem århundreder hørt under ærkebispem i Lund, men kom i 1520'erne under kronen. Da Frederik 1. fik hjælp af Lübeck i opgøret med Christiern 2.s folk, skulle hansebyen have overdraget et dansk slot som kompensation for sine udgifter. Lübeckerne ville gerne have haft Visborg på Gotland, men måtte i 1525 tage til takke med Hammershus, som de fik i forlening for 50 år¹.

Efter Grevens Fejde og omvæltningerne i 1536, hvor kongen overtog bispegodset og den gejstlige jurisdiktion på Bornholm, kom det snart til gnidninger mellem bornholmerne og lübeckerne. Kongen ville selvfølgelig gerne være herre i eget hus på øen, og lübeckernes stilling var blevet mærkbart forringet. Byens magt var vigende, og de nordtyske hansestæder stod splittede. Det gav bornholmerne visse muligheder at spille på.

Vi skal ikke her følge striden, men af hensyn til det følgende blot nævne, at Christian 3. i 1553 fastslog,

1. at adelen havde de samme friheder på Bornholm som andetsteds i riget, og at fogeden på Hammershus ikke måtte befatte sig med deres bønder,
2. at adelen måtte skyde adelvildt (kronhjorte) på øen, og
3. at adelen havde vragnet foran deres grund.

Men samtidig præciseredes det, at adelsrettighederne ikke omfattede »de fri folk, som ikke adelig frihed haver«. Disse bornholmske frimænd skulle svare afgift til slottet, »eftersom deres herkomst er«².

Fra 1551 havde kongen endelig placeret en kongelig jurisdiktionsfoged på øen, der skulle tage sig af de gejstlige sager³.

I 1556 blev lübeckeren Schweder Ketting, der ejede Vallensgård på øen, foged på Hammershus. Som sine forgængere fik han snart problemer med bornholmerne, og i 1563 skulle han møde for herredagen i København for at forsvare sig mod de klager, der var kommet over ham⁴.

Krigsudbruddet ændrede imidlertid situationen helt. Ketting organiserede øens forsvar, hindrede svensk landgang på øen, modtog den danske flåde, tog sig af de sårede og skaffede nyt mandskab og forsyninger. Desuden indberettede han om situationen i Østersøen både til kongen og

de ledende adelige. Han blev da også gjort til jurisdiktionsfoged på øen og måtte nyde Vallensgård »så fri, som adelen nyder og bruger deres gods her i landet«⁵.

Så snart freden var sikret, fik tonen fra København imidlertid en anden lyd. Ketting blev uden begrundelse afløst som jurisdiktionsfoged af en anden, og da rådet i Lübeck i 1571 efter Kettinges indberetning bad om lettelse for bornholmerne i proviantskatten, afslog Frederik 2. andragendet i et formelt høfligt, men dog meget spidst brev. Det blev antydet, at hele aktionen var iværksat af fogeden på øen til egen fordel⁶.

I juni 1572 tog begivenhederne fart. I ærkebispens tid havde ejeren af en gård i Klemensker fået bevilget afgiftsfrihed i sin egen og sine børns tid, men da der nu sad et barnebarn, Birgitte Køller, og hendes mand på gården, fik Ketting på tinge tilkendt Hammershus den gamle afgift på ½ td. smør årligt. Under striden, der opstod, blev Birgitte Køller dømt som løgnerske og forvist fra øen, men gennem Peder Oxe skal hun have fået sin sag for rettertinget i København, der omstødte dommen fra Bornholm og dømte både ridefoged, herredsfoged og tinghørere. I dommerkollegiet sad foruden kongen både Peder Oxe, Bjørn Kaas og Bjørn Andersen⁷.

Næste træk, der kom sidst på måneden, var et åbent brev til bornholmerne. Da der kom så mange klager fra øen, ville kongen sende nogle råder derover. For dem kunne de søge deres ret, »som om vi selv personlig var til stede«, hed det⁸.

Kommissionen kom til at bestå af Bjørn Kaas på Malmøhus, Bjørn Andersen, der lige havde forladt København slot, og Jørgen Marsvin, der sad på Landskrona med Lundegård og var stiftslensmand i Lunde stift.

Deres lange instruktion pålagde dem at undersøge landstingets og herredstingenes funktion på øen og reorganisere dem med ærlige dommere og faste tingdage. Desuden skulle de høre klager og afsige domme. Det blev specielt fremhævet, at klager over fogeden på slottet og andre, der havde befaling, lå inden for deres opgaver, ligesom handelsrestriktioner, som lübeckerne eventuelt havde indført mod gammel sædvane, skulle ophæves. Det blev desuden præciseret, at råderne nøje skulle undersøge, om frimændene nu også havde den adelige frihed, de ofte påberåbte sig. Hvis nogen uretmæssigt havde unddraget kronen skatter eller afgifter, skulle det fastslås, hvad de skulle betale. Endelig skulle de undersøge, om kronen fik, hvad den tilkom af den gejstlige jurisdiktion. Hvad de derudover kunne udrette til gavn og bedste for landet, skulle de beflitte sig på, ligesom de skulle tage sig »god tid og stunder til at forhøre alle sager med flid«⁹.

Da kommissionen kom til øen, redegjorde den på landstinget for hensigten med besøget og indkaldte frimændene »med deres breve og segl, hvormed de kunne bevise sig fri at være«, til møde den 6. september. De

drøftede spørgsmålet med Ketting, der skal have lovet at komme til mødet. Han kom dog ikke, men sendte sin tjener, der fortalte, at Ketting var taget til Hammershus for at finde nogle breve; men i øvrigt skulle han sige, at hvad Ketting kunne oplyse, »havde han for længe siden berettet mester David udi Lund«, der havde skrevet det hele op. David Thomesen var kannik i Lund og havde i årene 1569-71 opkrævet skatterne på Bornholm, og Ketting havde efter ordre fra kancelliet hjulpet ham med at skrive og opkræve skatten¹⁰.

Om mødet oplyser rådernes beretning¹¹, at der kom 17 »fri og frelse mænd«, som de efter kongens befaling »havde alvorligen tiltalet«. Resten af mødereferatet gengiver de 17 frimænds synspunkter:

1. De havde ikke tiltaget sig andre friheder end dem, deres forældre havde haft.
2. De påstod, at lübeckerne have foreslået Christian 3. at berøve dem »deres adels frihed og rettighed«, men at den salige og højlovlige konge havde privilegeret dem.
3. Endelig udmalede de, hvorledes de havde været med til at forsvare øen under krigen.

De satte derfor deres lid til, at kongen ikke ville lade sig »forføre« af Ketting og lade lübeckerne bringe dem ind under deres trældom. Derefter slutter skrivelsen brat med, at råderne bevidner, at således var det passeret på mødet.

Referatet er besynderligt. Det begynder med at konstatere, at de 17 var »fri og frelse mænd«. Hvis det skal forstås som adelsmænd, var det jo ellers, hvad man skulle undersøge på mødet. De breve og segl, som de skulle medbringe for at bevise deres friheder, hører vi intet om. Det bliver ved postulaterne. Gengivelsen af Christian 3.s erklæring fra 1553 er desuden ganske misvisende. Den talte netop ikke om tildeling af privilegier, men om at begrænse adelsrettigheder til dem, der tilkom dem. Desuden forbigås hele spørgsmålet om beskatningen.

Det er svært at se, at kommissionen efterlevede kravene i sin instruktion. I stedet for, at de 17, som man kunne vente, blev tvunget til at forsvare deres påståede adelskab, fik de lejlighed til uimodsagt at fremføre nogle anklager mod Ketting og lübeckerne.

Heldigvis er rådernes beretning om frimændene ikke vor eneste kilde til begivenhederne på Bornholm under besøget. Næppe var herrerne sejlet fra øen den 9. september, før Ketting satte sig til at udarbejde en lang indberetning til rådet i Lübeck¹².

Den er interessant, fordi han beretter omstændeligt, for at rådet kunne have så gode forudsætninger som muligt for at håndtere situationen. Han lagde heller ikke skjul på, at skrivelsen rummede en række vurderinger, som kun tiden kunne vise værdien af. Derfor er han værd at høre på.

Han fandt, at de udsendte danske råder tog strengt fat på de retssager, der var blevet klaget over, og at de for hurtigt frem. Når han havde prøvet på at henvise til sædvanlig ret, til veludtalte domme, svorne vidnesbyrd og naturlig billighed, havde han talt for døde øren. Han havde også fremhævet, at han havde aflagt regnskab for rådet i Lübeck både for straf og bøder i de sager, der nu var blevet taget op, og han havde påpeget, at rådet i hansebyen burde være repræsenteret ved tilforordnede, som det var sket før i tiden, når man behandlede klager på øen. Men heller ikke disse argumenter vandt ørenlyd. Han kom derfor til det resultat, at rigsrådernes rejse til Bornholm først og fremmest havde som formål at vriste øen ud af Lübecks hænder, hvis man kunne finde årsag eller lejlighed dertil.

Han havde måttet forpligte sig til helt eller delvis at tilbagebetale en række bøder for ikke at forårsage endnu flere vanskeligheder. Ketting anslog, at han ville komme til at tilbagebetale ca. 900 daler. Han kunne ganske vist lade sagerne prøve igen ad rettens vej, men han troede ikke, det ville blive muligt at få omgjort kommissionens domme. Han lagde heller ikke skjul på, at han stod svagt i enkelte sager, fordi de var blevet ordnet i mindelighed. De anklagedes venner var gået i forbøn for dem, så der var gjort afbigt, uden at sagerne var forfulgt ad rettens vej. De anklagede undgik derved den skændsel, som en offentlig dom ville være; men Ketting manglede nu dokumentationen i sagerne.

I spørgsmålet om frimændenes rettigheder havde han ikke fået besked af kommissionen, men frimændene havde ladet sig forlyde med resultatet. Ketting havde et skarpt blik for, at det var i direkte modstrid med Christian 3.s afgørelse fra 1553, og fremhævede, at ingen af dem i bispernes tid, da lübeckerne fik øen, besad de rettigheder, de nu havde påberåbt sig.

Både frimændenes øgede rettigheder og omgørelsen af en række domme var klart til skade for slottet Hammershus' rettigheder og dermed imod de lübske interesser, vurderede Ketting. Men ellers havde han ikke mødt kritik. En række klager, der var blevet fremført mod ham året før i Lübeck, var ikke blevet gentaget, og han fandt, at kommissionen var ganske tilfreds både med hans person og embedsforvaltning.

Han havde også bemærket, at en række heftige klager over bødestraffe, som han havde fået pådømt i kraft af den gejstlige jurisdiktion, som han indtil for nylig havde haft, slet ikke var blevet taget til følge. Han øjnede her den sammenhæng, at kongen i disse sager fik halvdelen af bøderne. Det var tilsyneladende kun, når det ville ramme Lübeck, at man var interesseret i at få dommene revideret.

Ketting lagde heller ikke skjul på, at den, der drev spillet mod Lübeck, efter hans mening var rigshofmester Peder Oxe. Det var ham, der fik Birgitte Køllers sag for herredagen i København, og nu kunne Ketting

yderligere fortælle, at Rasmus og Birgitte Køller for at vinde Peder Oxes støtte skulle have solgt og overdraget ham den gård, som Ketting på tinge havde fået dømt afgiftspligtig til Hammershus.

Vi skal ikke følge Schweder Kettings videre skæbne, men blot konstatere, at kongen med ubønhørlig konsekvens fordrede, at han skulle fjernes fra øen, og i 1576 fik man også Lübeck til at opgive Bornholm og trække sig bort derfra¹³.

Ketting søgte stadig at forsvare sig, og kort før han i marts 1573 måtte forlade Hammershus, sendte han endnu en lang redegørelse til rådet i Lübeck¹⁴. Heri berettede han om to episoder.

Den første havde han fra en god ven. Historikeren Wilhelm Kruse mener, at det kan være den danske kancellisekretær Hans Skovgaard¹⁵. Han vidste at fortælle, at da Peder Oxen sendte de tre råder til Bornholm, skulle han have sagt til dem: »Hvis Schweder vil sælge jer sin gård [Vallensgård], så køb den ikke«. De skal da have spurgt, om det var et tegn på, at han ville købe den. »Kunne vel ske«, skal Peder Oxen have svaret, og da råderne spurgte, om Ketting da ville sælge, skal Peder Oxen have sagt: »Han vil om kort tid få en meddelelse, som vil få ham til at sælge den«. Kort efter kom brevet om, at Ketting ikke mere var tålt på øen, bemærker han til episoden.

Den anden oplevede han selv under besøget, da han engang sad til bords med herrerne. Bjørn Andersen spurgte da: »Schweder, vil I ikke sælge eders Vallensgård?« Han svarede: »Det kunne vel ske«. Bjørn Andersen skal have svoret en ed og have sagt: »Det ville jeg ikke gøre, var jeg i eders sted. I er med tiden en gammel mand. Hvor vil I have bedre glæde end der?« Hertil svarede fogeden: »Hvis der var rente deraf, så var det en anden sag«. Her standsede snakken, men senere skal Bjørn Andersen have sagt: »Schweder, om I fik lejlighed, så sælg dog ikke Vallensgård«, og han skal som de øvrige i selskabet have ladet sig mærke med, at »han ikke var Peder Oxen god«.

De to parters oplysninger om, hvad der foregik under besøget på Bornholm, lader ane, at kommissionens opgave ikke blot var at »hjælpe enhver til lov og ret«¹⁶.

Allerede Ketting fornemmede, at den danske regering ønskede lübeckerne væk fra Bornholm. Den bornholmske lokalhistoriker M. K. Zahrtmann tilsluttede sig opfattelsen i 1894¹⁷, og den lübske historiker Wilhelm Kruse (1888-1979) gør Frederik 2. og specielt Peder Oxen til skurkene i et ubehageligt rænkespil, især mod Ketting¹⁸.

Kruse var endnu påvirket af sin tids opfattelse af Peder Oxen som periodens helt dominerende skikkelse. Siden har Frede P. Jensen redegjort for, at Frederik 2. ikke på noget tidspunkt gav beslutningsmyndigheden fra sig, »heller ikke i de år, Peder Oxen var rigshofmester«¹⁹, og for nylig har Steffen Heiberg skrevet om Christian 4.s fader, at han »besad

en række naturlige lederegenskaber som autoritet, overblik og evne til samarbejde«, og overgik sønnen i »taktisk og psykologisk sans samt evnen til at afvente det rette øjeblik«²⁰.

Kongen må have været den drivende i værket, selv om Peder Oxe, som vi skal se, ikke var uden interesser på Bornholm. Lübeckernes svækkede stilling sagde kongen, at nu var øjeblikket kommet, hvor han kunne blive herre i eget hus på Bornholm.

Men situationen i rigsrådet var også gunstig for kongen. Ved krigens slutning var der kun otte tilbage af de 22 adelige herrer, der sad i rådet ved krigens begyndelse, og af de syv, der var blevet udnævnt under krigen, var kun fem tilbage. Desuden var de nye råder, også de, der udnævntes i de første efterkrigsår, næsten udelukkende folk, der havde gjort sig fortjent under selve krigen. Bjørn Andersen og hans to ledsagere til Bornholm hørte til denne kreds, som Frederik 2. selv havde udvalgt²¹.

Den reservede holdning, de tillægges over for Peder Oxe, er værd at se i lyset af det videre forløb. Oxe kom ikke til at opleve øens tilbagelevelse. Han døde i 1575. Bjørn Kaas var derimod med i forhandlingerne med Lübeck og modtog senere sammen med Hans Skovgaard øen i sommeren 1576²².

Året efter dukker Bornholm igen op i den kongelige politik. Peder Oxes arvinger havde en trætte med kongen, der havde nogle krav mod hans gård Torsø i Skåne, og Bjørn Kaas fik som lensmand på Malmøhus til opgave at forfølge sagen ad rettens vej²³.

Rigshofmesteren havde imidlertid før sin død forpligtet sig til at bøje sig for fire adeliges kendelse i striden, og da arvingerne i 1577 også gik ind på denne løsning, skulle sagen behandles i København 1. september. Bjørn Andersen, Christoffer Valkendorf, Herluf Skave og Eiler Krafse skulle dømme i sagen. Som den ældste rigsråd i kredsen fik Bjørn Andersen tilsendt fuldmagterne til dommerne med den besked, at de ikke måtte drage fra byen, »før de havde bragt alt i orden«.

Samtidig fik Bjørn Kaas bud om at stille den almindelige forfølgning i sagen i bero og i stedet gå i rette med Oxerne for de fire herrer, der var udpeget; men kongens vilje var tydelig. »Hvis sagen ikke blev endelig afgjort og kongen stillet tilfreds, skulle forfølgningen igen begynde«²⁴.

Arvingerne gav sig. De lovede at »udlægge til kongen alt det gods, som Peder Oxe havde på Bornholm«, mod at kongen opgav sin tiltale mod dem og sikrede dem Torsø gård og gods. Det var ellers »af gode mænd tildømt kronen«; men kongen ville ikke blot være fri for lübeckerne på Bornholm, men også for Oxerne²⁵.

Kongens iver efter det bornholmske gods fremgår af, at arvingerne måtte udlægge godset på Bornholm, selv om Peder Oxes enke, Mette Rosenkrantz, havde livsbrev på det. Kongen lovede ganske vist at gøre sit bedste for at få fru Mette til »straks og uden vederlag« at slippe

godset; men ville hun ikke det, skulle arvingerne skaffe godset og tilfredsstille enken²⁶.

Det er værd at mærke sig den rolle, Bjørn Andersen og hans fætter Bjørn Kaas spillede i Frederik 2.s bornholmske politik. De sad med i rettertinget, der dømte i Birgitte Køllers sag i København. De forstod at tolke instruktionen for rejsen til Bornholm, så kun hansebyen, men ikke kongen led skade ved revisionen af dommene, og så frimændene, der nok var en væsentlig brik i spillet mod lübeckerne, ikke blev stødt bort fra kongen. Ketting, der havde mange kontakter til danske adelige, havde de næppe noget udestående med. Han var blot en lille brik i et større spil.

Kongens målbevidste godspolitik kunne næppe heller gennemføres ved mægling uden et nøje samarbejde med dem, der skulle forlige sagen. De to fætre må have hørt til Frederik 2.s »håndgangne« mænd²⁷.

12. Jysk rigsråd

a. Af tidens træk

Kongens intentioner om årlige herredage, hvor der skulle holdes retterting, kunne han, som vi hørte, ikke efterleve i 1571; men i det næste par år blev planen fulgt¹. Der kom dog snart vanskeligheder, og råderne måtte igen holde retterting rundt om i landene.

Efter flytningen til Jylland fungerede Bjørn Andersen i Viborg både i 1576 og 1577. I 1576 var det frygt for sygdom og pestilens, der fik kongen til at undgå en stor forsamling på ét sted. Året efter aflyste han på grund af »andet mærkeligt forfald«, formentlig dronningens forestående nedkomst. Christian 4. blev født den 12. april 1577².

Da kongen aflyste sin deltagelse igen i 1579, skulle Bjørn Andersen atter virke som dommer i Viborg. Det blev dog ændret. Han fik besked på at fremskynde den rettertingsrejse i Norge, som han også var udset til at lede; men heller ikke den blev til noget. Kongen havde pludselig fået »noget særligt vedrørende sig selv og riget« at tale med råderne om. De blev derfor indkaldt til møde den 13. juli 1579 i Roskilde³. Det skal vi snart høre mere om.

Den sidste almindelige herredag med retterting, som Bjørn Andersen deltog i, var vist den i København i 1582⁴. Det sidste år, han levede, var kongen optaget af sin nyerhvervelse i Sønderjylland efter farbroderen Hans den Ældres død. Kongen opholdt sig næsten uafbrudt på Haderslevhus fra sidst i marts til hen i september 1583⁵.

Det var herfra, at Bjørn Andersen sammen med 33 andre adelige fik en anmodning om at hjælpe kongen med »2 køer af en god og stor slags«, da hans nyerhvervelse var »stærkt blottet for kvæg og andet husgeråd«⁶.

Til herredagen, han holdt her, var det vist kun Henrik Below på Koldinghus, der blev indkaldt fra det danske rigsråd. Hans len grænsede jo op til hertugdømmet⁷.

Selv om vi ved meget lidt om de enkelte dommeres indsats under sagernes behandling i rettertinget, er der nok grund til at antage, at Bjørn Andersen med sin fortid som landsdommer har spillet en væsentlig rolle i arbejdet her. Det synes hans udsendelser til Norge også at understrege.

Når råderne mødtes til herredag, drøftede de også rigets anliggender. Det kan have interesse at standse op ved enkelte vigtige afgørelser, rådet var med til at træffe. Selv om vi ikke kender Bjørn Andersens

stillingtagen i de enkelte sager, kan de dog være med til at vise os, hvad det var for problemer, man stod over for på hans tid, og hvad det var for omstændigheder, han havde at virke under.

Rigets gæld og den gentagne skatteudskrivning, Bjørn Andersen var med til at bevilge på rådsmøderne, vil vi behandle senere. Som lensmand skulle han nemlig hjem og forestå udskrivningen af skatten i lenet.

Et af de mest generende problemer, man stod over for, var utvivlsomt landets forvirrede pengeforhold. Man må gøre sig klart, at tiden selvfølgelig ikke kendte til pengesedler. Daleren var tidens store mønt; men den spillede kun en ringe rolle i omsætningen. Frederik 2. lod f.eks. slet ikke slå dalere i 1560'erne. Når man i de tider talte om mønt, mente man den cirkulerende mønt i mark, skilling og hvid (1 mk. = 16 sk. = 48 alb.)

Under Syvårskrigen var der blevet udmøntet megen underlødige mønt, bl.a. de såkaldte klippinge, firkantede møntstykker af ringere metalværdi end deres pålydende. Følgen blev, at mønten mand og mand imellem tabte i værdi i forhold til den enkelte (d.v.s. hele) daler fra 1 dl. = 3 mk. før krigen til 1 dl. = 4 mk. ved krigens slutning⁸.

Det er ganske illustrerende, at på det første møde i rigsrådet, hvor Bjørn Andersen deltog, vedtog konge og råd, at 3-marks og 40-marks bøder skulle betales i »rund mønt«. De dømte skulle ikke slippe billigt ved at betale med klippinge⁹. Og hen på sommeren samme år klagede de fremmede krigsfolk over, at kongens mønt kun regnedes »lidt eller slet intet«, særlig blandt kongens egne indbyggere¹⁰.

I juni 1572 tog man så fat på problemet, da det var for besværligt, at »varer anslås på én måde i mønt og på en anden i dalere«. Det blev bestemt, at al mønt fra markstykker og derunder for fremtiden kun skulle gælde for det halve af deres pålydende værdi: 1 mk. altså = ½ mk. eller 8 sk., 1 otteskilling = 4 sk. o.s.v. Samtidig fastsattes det, at hver gammel daler skulle regnes for 2 mark¹¹. Hvor man før havde haft 1 dl. = 3 mk. = 48 sk. = 144 alb., fik man nu 1 dl. = 2 mk. = 32 sk. = 96 alb. Derved fik man igen dansk mønt til at svare til lybsk. »Mønten, som nu går« blev 1 sk. dansk = 1 sk. lybsk, mens »mønten, som før gik« (før 1572 med den opgæld, der var en følge af mistilliden til dansk mønt) havde været 1 sk. dansk = ½ sk. lybsk. Samtidig blev det forbudt at udføre mønt af riget.

En forudsætning for, at reformen kunne virke, var imidlertid, at den gamle mønt blev indkaldt og omsmeltet til en lødige mønt, men det havde man hverken råd eller energi til. Resultatet blev ikke, som Poul Colding påstår, at Peder Oxes »møntreform bidrog ... til at bringe bedre orden i pengevæsenet«¹². Resultatet blev tværtimod en håbløs forvirring med dobbeltregning, som folk ikke forstod¹³.

Både danske og udenlandske købmænd tog stadig samme pris for varerne. En vare til før 1 mark = ¼ daler kom i omsat mønt med en

Christian 3.s daler, mark, 8 sk. og 4 sk.

uændret pris på 1 mark til at koste $\frac{1}{2}$ daler, altså det dobbelte, hvad folk selvfølgelig reagerede imod¹⁴; men en gentagelse af det åbne brev hjalp ikke. Folk forstod stadig ikke systemet, og der stod »stor strid mellem ejere og lejere« i flere byer. Myndighederne både i København, Helsingør, Roskilde, Odense og Nyborg måtte have kancelliets stadfæstelse af, at husejerne, der havde lejet ud til 3 mark, nu kun var berettiget til at opkræve en enkelt daler eller 2 mark¹⁵. Husejerne kunne eller ville ikke forstå, at de »3 mark, som mønten før gik«, med opgæld blev til 4 mark, og at det, »som mønten nu går«, blev enten 1 enkelt (hel) daler eller 2 mark.

Statens holdning over for pengene forekommer også valen, når man ved tolden i Helsingør ikke kunne afregne told og lastepenge i dansk mønt¹⁶. Selv i den offentlige administration var der usikkerhed. En renteskriver, der skulle udbetale løn til kongens organist, fik i 1573 besked på at udrede de 100 daler i enkelte (hele) dalere eller at give »2 mark, som mønten nu er omsat«, for hver daler. Han ville have betalt organisten med »3 mark, som mønten før gik«¹⁷.

Frederik 2.s klippinge. Mark og skilling.

Et par år efter måtte Christoffer Valkendorf regulere lønnen for en af kongens skibskaptajner. Han var utilfreds med, at han siden omlægningen kun fik 3 mark for hver daler. Han skulle nu have sine 300 daler årlig enten i enkelte (hele) dalere eller have »4 mark, som tilforn gik«, for hver daler¹⁸.

Både organisten og kaptajnen havde været ude for samme problem. De havde ikke fået indregnet møntens forringelse under krigen fra 1 daler = 3 mark til 1 daler = 4 mark i deres løn, og de fik begge samme løsning, men blot sagt på forskellig måde:

Organisten: 2 mark, som nu går, for daleren;

Skibskaptajnen: 4 mark, som før gik, for daleren.

At de »2 mark, som nu går«, skulle erlægges med 4 mark, som havde cirkuleret før, var blot med til at fuldende forvirringen. Det var ikke underligt, at meget af tidens omsætning foregik i naturalier eller i allehånde udenlandske mønter.

Lettere begribelige blev pengeforholdene ikke, da konge og råd i 1578 bestemte, at sagemarken, d.v.s. den mark, man skulle betale i bøde, for

fremtiden kun skulle regnes for 1 ort, d.v.s. $\frac{1}{4}$ af en gammel daler, »hvilket er 8 skilling, som mønten nu går«. Sagemarken var altså blevet til en halv mark¹⁹.

Forvirringen endte først, da kongen indkaldte rådet til møde i Odense i november 1581. Borgere og bønder havde idelig klaget over, at de ved alle pengeafgifter efter møntforandringen havde måttet give dobbelt så meget som før. Kongen besluttede derfor med rådets tilslutning, at alle pengeafgifter, der før møntforandringen blev betalt med 3 mark, herefter skulle betales med »4 mark dansk, som mønten før gik« eller med en enkelt daler²⁰.

Tilknytningen til det lybske møntsystem var altså ophævet. Mønten skulle igen gælde, som den før gjaldt, d.v.s. efter sin pålydende. Endelig tog man krigstidens forringelse af den cirkulerende mønt til efterretning ved at fastsætte den enkelte daler til 4 mark mod før 3.

For lensmændene og deres folk må de fortvivlede møntforhold have været en betydelig belastning. Bjørn Andersen kom i de år, han fungerede, kun til at opleve disse forvirrede tilstande. Først regnskaberne for 1582/83 og 83/84, der er aflagt samtidig, men efter hans død, indledes med bemærkningen: »Er mønten beregnet som før gik 4 mark på en gammel daler«²¹.

Selv om Danmark var et udpræget landbrugsland, opstod der ofte forsyningsproblemer, især med hensyn til korn. Transporten over land bød på uhyre problemer, og fordelingen af forrådene var vanskelig. Godsejerne var imidlertid meget lidt interesseret i indgreb mod eksporten af deres varer. Derfor kunne kongen efter håndfæstningen kun udstede og ophæve forbud mod udførsel med rådets samtykke²².

I tiåret efter 1572 oplevede man dog 3 perioder med forbud mod eksport af korn. Den ene gang iværksatte kongen det foreløbigt og fik det senere godkendt af rådet. Misvækst og storm, der slog kornet af, medførte dyrtid og usikkerhed om næste års udsæd. Christiern N. Juel klagede i sin præstegård i Vesthimmerland over, at det var umuligt at købe korn, og at der »blev en stor jammer blandt folket«²³.

Det er bemærkelsesværdigt, at indgreb i kornhandelen altid blev foretaget under påberåbelse af hensynet til menigmand. Bonden skulle jo have brød. Indgrebene i øksnehandelen var derimod meget tydeligere bestemt af godsejerinteresser.

Allerede i Christian 3.s tid havde adelen fået gunstige vilkår for øksneopdrættet²⁴, og i 1575 gik man et skridt videre. Da forbød man borgere og købmænd at købe græsøksne til opfodning op ude i landsbyerne, og staldøksne, der var opfodet, skulle de købe »hos adelen og andre, der staldede sådanne«. Begrundelsen for forbudet var, at opkøbet i landsbyerne gjorde øksne dyre. Både adelen og kongen var interesseret i, at

godsejerne og lensmændene kunne opkøbe billigt i landsbyerne uden borgerlig konkurrence. Det var imidlertid bønderne, der måtte undgælde. Billige øksne gav mindre indtjening til dem²⁵.

Men øksnehandelen var ikke så let at regulere. Man måtte lempe både i 1579 og især i 1583, hvor man endog gav borgerlige ret til at udføre græsøksne, som de havde opkøbt. På grund af uro og fejder, formentlig i Nederlandene, gik handelen trægt. »Dels for foderets, dels for næringens skyld« måtte man derfor se at slippe af med en del af de dyr, man havde²⁶.

Øksnehandelen var tydeligt indrettet efter godsejerne, men i en klemt situation kunne man godt ty til borgerskabets bistand.

Bjørn Andersens aflyste Norgesrejse i 1579 og indkaldelsen til mødet i Roskilde var forårsaget af den udenrigspolitiske situation.

Efter freden i 1570 var Danmarks forhold til Rusland blevet køligt. Landene havde ikke længere fælles interesse mod svenskerne i det baltiske område. Rigsrådet var dog interesseret i at få forholdet forbedret, og i 1578 gik Frederik 2. med til at sende et gesandtskab til Rusland. Det var imidlertid lang tid om at få kontakt i Moskva, forhandlingerne blev stormfulde, og de danske forhandlere følte sig efterhånden truet, så de gik ud over deres instruktion. Selv om de brød op, så snart czar Ivan 4. havde »kysset korset på traktaten« (d.v.s. godkendt den), nåede de dog først efter 8 måneder tilbage til Koldinghus lige efter nytår 1579²⁷.

Kongen orienterede sig næppe nærmere om traktatens indhold med det samme. Han benyttede i hvert fald fortsat lederen af gesandtskabet Jakob Ulfeldt som forhandler. Men da der i maj kom russiske sendebud til Danmark for at få traktaten ratificeret, fik kongen teksten forelagt og skal være blevet »heftig forbitret over flere af bestemmelserne«.

Ulfeldts forklaringer hjalp intet, Niels Kaas formåede ikke at formilde kongen. Gesandterne »havde haft en skriftlig instruks om, hvor vidt de måtte gå, som de havde burdet rette sig efter«. Også Ulfeldts to ledsagere, bl.a. Gregers Ulfstand, broder til Sidsel, fik at vide, at de var gået ind på artikler, der »var kongen og riget ulidelige«²⁸.

På mødet i Roskilde lod kongen Arild Huitfeldt anklage gesandterne for at have overskredet deres instruks, og rådet fandt, at de burde »stå kongen til rette«, men gik dog samtidig i forbøn for dem. Kongen lovede da også at være dem en nådig herre og konge; men Ulfeldt måtte for anden gang udtræde af rigsrådet, ligesom han mistede Dalum kloster, som han havde haft som len²⁹.

Kongens modtagelse af de russiske udsendinge blev kølig, og først i august fik de at vide, at Frederik 2. ikke ville ratificere traktaten. Hans gesandter havde overtrådt deres instruks, og i Rusland var de blevet tvunget til at gå ind på alt, hvad russerne forlangte, fremførte kongen³⁰.

Misstemningen i forholdet til Rusland betød nu ikke, at man efter 1570 følte landets sikkerhed truet. Den store afstand mellem landene forhindrede en direkte konfrontation; men på længere sigt kunne der blive problemer med Nordnorge.

Med vore øvrige naboer havde vi ikke udestående spørgsmål, der kunne forstyrre freden.

De befæstningsarbejder, kongen satte i gang efter at have drøftet dem med rådet, var heller ikke fremkaldt af ydre trusler. I Malmø var der tale om nødvendige vedligeholdelser, og Halmstad og Ribe fik volde og grave. Ribe skulle befæstes, »da der nu ikke findes nogen befæstet købstad i Nørrejylland, hvortil indbyggerne kan søge i tilfælde af oprør eller andet uformodet«³¹. Grevens Fejde trak lange spor.

Da man i 1574 vedtog, at bønderne skulle underholde et antal hageskytter, »vel forsynede med et langt rør og væрге«, blev det utrykkeligt fastslået, at man ikke vidste af, »at der var nogen fare på færde«. Det var de slette erfaringer med den store skade, som de fremmede krigsfolk havde forvoldt under sidste krig, der fik kongen og rådet til for en sikkerheds skyld at træffe visse forberedelser ved at udruste danske knægte³². Den afspændte situation viste sig også ved, at man i 1580 nedskar antallet af knægte på Kronborg, der endnu var under opførelse³³.

Det betød dog ikke, at Danmark ikke havde uløste problemer med sine naboer.

Christian 3.s deling af hertugdømmerne med brødrene Hans den Ældre og Adolf var aldrig blevet endelig afsluttet med hyldning og lensoverdragelse, da man var uenige om forleningens art og tjenestepligtens omfang³⁴.

Da Frederik 2. indkaldte til herredag i Odense i 1578, ville han også »rådslå om rigets anliggender« med råderne³⁵. Her er spørgsmålet nok blevet drøftet, for kongen tog i hvert fald videre til Koldinghus, hvor han aftalte med farbrødrene, at man skulle begynde forhandlinger derom næste år. Med mægling fra Sachsen, Mecklenburg og Hessen nåede man endelig en aftale i Odense i marts 1579, hvorefter hyldning og lensoverdragelse blev fastsat til den 1. maj 1580³⁶.

Forberedelsen til de store festligheder, der skulle holdes, blev Bjørn Andersen ikke berørt af bortset fra, at han et par gange skulle sende betydelige forsyninger af havre til Odense, hvor hyldningen skulle ske, og til Koldinghus, hvor hoffet opholdt sig³⁷.

Rigsråderne skulle møde selvsjette med folk og heste, lensmændene selvfemte. Alene den danske adel ville komme med op mod 750 heste, og hoffet regnede med, at Odense skulle skaffe plads til 2000 heste i alt³⁸.

Selv om festlighederne skulle holdes vest for Storebælt, forekommer

Lenshyldningen i Odense i 1580. På det samtidige kobberstik, der giver en sammentrængt fremstilling af forleningsakten, er det tydeligt at se, hvilken dominerende rolle hestene spillede ved tidens højtidelige begivenheder.

den jyske adel dog dominerende, når man ser, at ud over medlemmerne af rådet fik 62 jyske, 29 fynske, 15 sjællandske og 26 skånske adelige befaling til at give møde³⁹.

Den jyske overvægt slog også igennem ved ratificeringen af traktaten. Efter dens § 7 skulle den ikke blot besegles og underskrives af kongen, men også af de råder, der var til stede hos ham, på egne og de fraværende rådernes vegne⁴⁰. Det klarede man ved, at en sekretær rejste rundt til kansler Niels Kaas og admiral Peder Munk samt til seks råder, der sad på jyske len: Jørgen Lykke på Mariager kloster, Jørgen Rosenkrantz på Kalø, Bjørn Andersen på Århusgård, Axel Viffert på Aalborghus, Jørgen Skram på Dronningborg og Manderup Parsberg på Silkeborg. Bortset fra Axel Viffert, der regnes til den skånske adel, hørte de syv øvrige underskrivere alle til den jyske adel, der sad på 10 af rådets da 18 pladser⁴¹.

Vi ved ikke, hvordan Bjørn Andersen oplevede festlighederne i Odense, men vi kender lidt til de beslutninger, han var med til at træffe på de møder, der også blev tid til.

Kongen havde lige før jul 1579 ladet adelens mødedag i Odense ændre fra den 25. til den 18. april, da han »noget tidligere venter nogle fremmede fyrster«⁴². Det gjorde han måske også; men dagene forud for den store fest blev nu benyttet til andet end modtagelse af gæster, bl.a. valgte man

»hertug Christian til faderens efterfølger i Danmark og Norge«⁴³. Selv om valget ikke blev annonceret i indkaldelsen til mødet, var det nu nok forberedt. Rigsråderne skal have været utrygge ved, at prinsen opholdt sig hos morfaderen og mormoderen i Mecklenburg, så kongen havde hentet ham hjem derfra i eftersommeren 1579⁴⁴. Nu stemte rigsråderne kongens sind til den store fest ved at afklare spørgsmålet om tronfølgen.

I reversen (forsikringskrivelsen) til rådet fremhævede kongen, at det havde foretaget valget »her på herredagen i Odense af god vilje og velberåd hu«. Han lovede til gengæld, at dets »bevilling ikke skulle komme det eller deres efterkommere til nogen skade på deres frie valg, men at Danmarks rige skal vedblive at være et frit valgrige«. Valget skulle heller ikke komme adelens privilegier til skade, og Christian skulle til sin tid hyldes på landstingene og ved sin regeringstiltrædelse bekræfte rådets og adelens rettigheder i en håndfæstning⁴⁵.

Trods de højtidelige løfter var det nok så som så med det frie valg. Det indså rådet formentlig også; men det var ikke uinteressert i den stabilitet i samfundet, som en fungerende kongemagt kunne give. Uden den blev de adelige privilegier let problematiske.

Under festlighederne i Odense fik cancelliet i øvrigt tid til at udstede lensbrev på Aalborghus til Bjørn Andersen og give ham ordre til igen at tage på rettertingsrejse til Norge⁴⁶.

Mindre end et halvt år efter den store forsoningsfest i Odense befandt man sig imidlertid i en ny strid om hertugdømmernes deling.

Først i oktober 1580 døde den barnløse hertug Hans den Ældre på Hansborg ved Haderslev, og Frederik 2. og farbroderen på Gottorp blev straks uenige. I første række stod striden om arvereglerne, som man ikke havde fået fastlagt i Odense i 1579; men uenigheden gik også på, hvor og hvornår Hans skulle begraves⁴⁷.

Kongen var oprindelig indstillet på selv at komme til farbroderens begravelse og havde givet hele rigsrådet og et stort opbud af den danske adel befaling til at ledsage sig. Alle skulle møde »med alle de heste og folk, de kunne stille«. Adelsmændene skulle komme i »lang sørgekjortel og give deres folk sørgebånd om hatten«. Men da begravelsen blev udsat, opgav kongen helt at deltage og lod sig blot repræsentere af den danske marsk Peder Gyldenstjerne og af statholderen i hertugdømmerne Henrik Rantzau⁴⁸.

Før man fik en ende på striden, måtte man gennem lange forhandlinger med deltagelse af de samme mæglere som sidst. Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz, der var kongens betroede forhandlere, ønskede nok som rigsrådet i øvrigt en mere forsonlig holdning end den, som kongen indtog. De klagede i hvert fald over, at kongen gav dem for ringe bevægelsesfrihed; men Frederik 2. stod fast på sit standpunkt⁴⁹. Kongens resolute holdning kom frem allerede i november 1580 på Havreballegård.

Hans Kniepers helfigurportræt af Frederik 2. som feltherre er ikke fra Syvårskrigens år, som man let kunne tro, men fra 1581, hvor kongen ved sin militante holdning tvang farbroderen, hertug Adolf, til indrømmelser i striden om arvedelingen i hertugdømmerne.
Foto: Frederiksborgmuseet.

Fra mødet her fik den jyske adel befaling om at lade sig mønstre i Viborg »20. dag jul« (13. jan.). Selv om kongen ikke havde fjendskab med nogen, ville han dog »vide sine undersåtter således udrustet, at de kunne gøre alvorlig modstand, hvis noget uformodet skulle komme på«. Når Bjørn Andersen kom hjem til Aalborghus, måtte han straks have skriveren i

gang. Som stiftsbefalingsmand skulle han sende kopi af brevet til alle adelige i stiftet⁵⁰. Og da man midt i juli 1581 stadig ikke kunne komme til et resultat i forhandlingerne, skærpede kongen tonen. Mere end 150 jyske og fynske adelige fik nu brev om, at kongen havde »nogen strid med sine naboer«. Han håbede, det ville tage en fredelig ende, men for alle tilfældes skyld skulle de have folk, heste og harnisk, hvormed de var pligtige at tjene riget, rede, så de straks kunne møde velrustede ved Kolding for at forsvare det⁵¹. Der var intet brev til Bjørn Andersen. De fem rigsråder, der fik besked på at holde sig rede, havde militære erfaringer. Bjørn Andersen var nok tiltænkt andre hverv, hvis man skulle i aktion.

Mæglerne fra de tyske stater var omkring 1. august utilfredse med, at de kongelige repræsentanter ikke ville give indrømmelser, og talte om at skrive direkte til kongen. Danskerne kendte imidlertid stemningen og mente, at det »nærmest ville være til skade«⁵². Det ser ud, som om kongens faste holdning virkede. Den 12. august afsluttede man i hvert fald traktaten.

Umiddelbart efter fik de danske adelsmænd besked om, at kongen ikke havde tvivlet om, at de ville være mødt i Kolding; men nu var striden mellem ham og hertug Adolf bragt til en god ende, så de behøvede ikke at gøre sig yderligere bekostning⁵³. Samtidig var det jo sagt klart, hvem forholdsreglerne havde været truffet imod.

Kongen kunne derefter tage fat på en ny tovtrækning med sin egen broder om den arvepart, de skulle dele.

Rigsrådet havde ikke blot del i den højeste dømmende myndighed og blev taget med på råd i mange administrative sager, men det blev også hørt i vigtigere lovgivningsspørgsmål. Det fremgår direkte af de 4 recesser og den ene ordinans, der blev udsendt i de år, Bjørn Andersen var medlem af rådet.

Reces betyder afsked og brugtes altså om de beslutninger, man var blevet enige om, når man skiltes. I 1500-tallet kaldte man almindelige love for recesser.

Deres omfang kunne variere meget; men var de omfattende, behandlede de gerne mange emner uden indbyrdes sammenhæng. Man mærker flere steder en tydelig bestræbelse i lovgivningen efter at skabe fastere rammer for landets styre. Efter sammenbruddet først i 1530'erne var der stadig meget at indhente. Endelig aner man undertiden, at bestemmelserne kan være affødt af aktuelle tildragelser.

I 1569 fastslog man således, at sager, der skulle føres for herreds- og landsting, skulle være prøvet der, før de kunne komme for rettertinget. Indskærpelse og gentagelse af regelen i årene derefter viser blot, at der var et behov for bestemmelsen⁵⁴.

Recessen af 1576⁵⁵, der gentog den fra 1569, var meget mere omfattende og berørte vidt forskellige emner.

I trolddomssager var det kirkenævnene, der var udtaget blandt sognets beboere, der skulle sværge den anklagede »til ilden«. Nu indskærpede man, at for at ingen »skulle overiles og uforskyldt tages af dage«, skulle hver enkelt sag prøves ved landstinget, før nogen måtte henrettes.

Den procedure var blevet fulgt, da den ene landsdommer i Viborg, Palle Juel, i 1571 fik dømt Appelone fra Ørum i Fjends herred for at have forgjort hans kone ved trolddom. Den anden landsdommer Axel Juul havde oven i købet haft både Jørgen Lykke til Overgård, Otte Banner til Asdal, Jakob Seefeld til Visborg, Niels Viffert til Torstedlund, Ludvig Munk til Nørlund og den senere kansler Niels Kaas til Tårupgård som meddommere⁵⁶. Derimod overholdt man næppe formaliteterne, da man næste vinter på birketinget ved Vitskøl kloster brændte en gammel hyrdekvinde fra Næsby. Hun »blev skyldt for trolddom og blev ynkelig pint i adskillige måder og ville dog intet bekende«⁵⁷.

Det fremgår tydeligt af artiklen, at konge og råd frygtede vilkårlighed og personlig forfølgelse i trolddomssager.

En anden artikel angik brug af pulsvod i Limfjorden, som blev begrænset til perioden 24. juni til 24. august. Siden 1535 havde man vekslende forbudt brug af redskabet helt og tilladt det i de to sommermåneder; men der var stadig problemer, ikke blot i forhold til småkårsfolk.

Lensmanden på Hald fik i 1574 dømt Anne Lykke, der havde Ørslevkloster som pantelen, for overtrædelse af bestemmelserne både ved herreds- og landsting; men da overtrædelsen straffedes som tyveri, blev det en æressag, der skulle for rettertinget, når den angik en adelig. Annes broder, Jørgen Lykke, mødte for hende, men havde ikke held til at bortforklare hendes skyld. Hun fik ganske vist livsbrev på alle sine len uden afgift; men da broderen dagen efter fik kvittering for, at alle hendes gamle pantebreve var blevet afleveret til kongen, kan man se, at det kostede hende 26.827 daler 2 mark og 3 skilling at slippe for videre tiltale⁵⁸.

Da Bjørn Andersen kom til Aalborghus, måtte han konstatere, at pulsvod stadig blev brugt ulovligt⁵⁹.

Andre artikler i recessen kan kaste lys over adelens liv. Man gav regler for, hvor meget adelsdamer måtte pynte sig med smykker og perlehuer, og man skred ind imod adelens pragtgrave i kirkerne, der »fast overgår alle kongelige og fyrstelige begravelser«. Frederik 2., der netop var ved at få lavet gravmælet over sin fader i Nederlandene⁶⁰, »fandt, at store alabastbilleder var for konger, mens hver god mand måtte lægge en ærlig sten på sin grav«. Bestemmelserne om adelsgravene var i øvrigt stort set en gentagelse af et åbent brev fra april 1576, vendt mod familien Oxes gravmonumenter i Vor Frue kirke i København⁶¹. De adelige

råder var jo ellers ikke bange for at bære ordener og gyldne kæder, men i tidens ånd fandt de dog, at efterligningen af de nye skikke ikke alene fortørnede Gud den almægtigste, men også var de dødes arvinger og den menige adel til mærkelig skade og besvær.

Og barsk var artiklen om løstgigheden blandt adelen. Da klagerne herover især angik fruer og frøkener, fastslog man, at når nogen frue eller jomfru lod sig »udi uære beligge«, skulle hendes værge straks tage hende og lade hende sætte i fængsel »udi hendes livstid«.

Baggrunden for artiklen kan være, at der havde været uro på Maribo kloster. Adelsfrøkenerne, der blev forsørget her, levede stort set, som nonnerne havde gjort før, bortset fra at messen var udskiftet med prædiken og salmesang. Nogle rigsråder havde i 1571 ordnet forholdene i klosteret og bestemt, at jomfruerne to og to skulle have et skorstenskammer, så snart abbedissen kunne få dem bygget, men dyderne vogtede man stadig nidkært over. »Findes nogen jomfru, som sig lader beligge, skal hun indmures, og abbedissen skal lade hende bispise indmuret hendes livstid«, hed det i reglementet⁶². Da man i efteråret 1575 ydermere var kommet under vejr med, at præsten i Flintinge havde »beligget en af de jomfruer, som har været i Maribo kloster, skønt han selv har en hustru«⁶³, var ondet altså ikke rykket op med rode. Der var al grund til at indskærpe, hvad følgerne ville blive.

En ganske kort reces fra 1577 fastslog, at ingen adelsmand for fremtiden måtte give mere end 2.000 daler i morgengave til sin tilkommende⁶⁴. Man kan atter undre sig over, at de adelige råder ville medvirke til at begrænse adelens dispositionsfrihed. Havde en adelsmand imidlertid betænkt sin hustru med en stor morgengave i penge, kunne boet ved hans død påføres en stor gæld, som arvingerne måtte udrede, før de kunne arve jordegodset. Individuelle ønsker måtte altså igen vige for standens tarv.

Hvis adelsmændene havde troet, at de kunne ligge i læ, mens forargelsens vinde blæste mod adelsdamerne, blev de snart revet ud af deres vildfarelse. I 1580 fik bisperne nemlig besked på at skride ind, hvis nogen »fører et forargeligt levned med bolskab og løse kvindfolk«⁶⁵.

En række adelsmænd klarede tilsyneladende problemet ved at gifte sig med de løse kvinder, de havde haft, og da flere måske ville følge eksemplet og »begive dem udi ægteskab med ufri folk«, måtte man gribe ind. Det gjorde man så på herredagen i København i 1582, hvor man i en reces fastslog, at børn, der var avlet med en ufri kvinde,

1. ikke var adelige eller frie folk og

2. ikke kunne arve jordegods efter faderen og hans slægt.

Ellers ville der komme stor strid og forstyrrelse blandt adelen med fornødelse og største foragt til følge, frygtede man⁶⁶.

Samtidig med recessen udgik også ordinansen om ægteskabssager⁶⁷.

En ordinans gav især regler om kirkelige forhold, så allerede i lovgivningens titel lå der, at ægteskabssager hørte under kirkens område. Det siges da også i indledningen, at ordinansen blev udstedt, for at kapitlerne, der skulle dømmе i den slags sager, kunne have klare og ens retningslinjer at gå efter, og bestemmelserne var ikke blot overvejet med rigsrådet, men også »med nogle af de højlerde her udi riget«. For indgåelse og opløsning af ægteskaber blev ordinansen bestemmende for lang tid fremover.

På herredagen må snakken have gået om Eiler Brockenhuus til Søndergårde (nær Årup på Fyn). Han var stævnet for rettertinget netop beskyldt for »at ligge i løsagtigt levned« med sin svigerinde og for at have avlet barn med hende. Ingen af dem kom dog til herredagen, da de var flygtet til udlandet; men han vendte snart hjem og blev fanget. Hans lange fængselsophold, først i Blåtårn og senere på Dragsholm, til han endelig døde engang efter 1606, viser, med hvilken nidkærhed man hengav sig til den nye protestantismes rene lære og den dermed forbundne moral⁶⁸.

Som nævnt var herredagen i København i juni 1582 vist den sidste, hvori Bjørn Andersen deltog, men i efteråret samme år blev han sammen med rigsebedsmændene og en række rigsråder, der sad på større jysk-fynske len, kaldt til kongen på Koldinghus.

Hertug Adolf havde efter den barnløse broder hertug Hans fået en del af Sønderjylland, som han nu ønskede at tage til len »af kongen og riget«. Kongen havde fastsat lensmodtagelsen til den 12. november, men ønskede i dagene forud at rådslå med de hidkaldte råder om den og andre sager⁶⁹.

Kongen ville bl.a. tale med råderne om sønnen hertug Christian, der med sine 5½ år var kommet i den alder, hvor han skulle »stilles under disciplin«. Efter rådslagningen henvendte kongen sig til magister Hans Mikkelsen med anmodning om, at han ville »overtage sønnens optugtelse«⁷⁰.

Hans Mikkelsen var af lederen af det kendte gymnasium i Strasbourg blevet omtalt som »brav, flittig og velstuderet«. Herhjemme havde han været leder af skolen på Herlufsholm, og fra 1580 var han dansk hofprædikant⁷¹. Der er al grund til at tro, at Frederik 2. allerede før mødet med råderne vidste, hvem han ville antage; men i spørgsmålet om tronfølgerens opdragelse var det nok klogt at konsultere dem.

Da kongen hen på efteråret 1583 vendte tilbage til Skanderborg og indkaldte alle råderne til møde lige efter nytår 1584, gik der ikke brev til Bjørn Andersen. Han var død en måneds tid før. Han kom altså ikke med til drøftelsen af hyldningen af hertug Christian i Viborg, der blev fastsat

til den 15. juni 1584, og det åbne brev derom måtte Karen Friis lade forkynde for Vendelbo stift⁷².

b. Sidste Norgesrejser

Fra de første år efter Syvårskrigen hører vi meget lidt om Bjørn Andersens forbindelse med Norge. I 1574 måtte han som så mange andre, der havde len i Norge, give afkald på den uvisse rente heraf, da kongen ikke længere kunne undvære den og fremover skulle have den afregnet på Bergenhus⁷³.

Samme år blev recessen af 1568 (se side 60-61) bekræftet af kongen. Stoffet var blevet omordnet og udvidet, især det om de kirkelige og økonomiske forhold. De fleste artikler om retsplejen var derimod udgået, da de ofte blot havde været henvisninger til gældende lov. I 1568 var det væsentligt at få dem præciseret; men i en tekst, der skulle gælde fremover, var de overflødige. Man havde dem allerede. Det ser heller ikke ud til, at kongen har omgjort nogen af kommissionens afgørelser⁷⁴.

I 1578 blev Bjørn Andersen så sendt til Norge igen. Han var nu ældste rigsråd på holdet. Det andet medlem fra rådet var Axel Viffert, der var lensmand på Nyborg slot. Han havde i 1569 været sendt »til Norge for at undersøge forholdene på Akershus slot«⁷⁵. Holdets mest Norgeskyndige var dog nok Christen Munk, som vi i 1568 mødte på Akershus, men som nu sad på Åkær syd for Århus. I Norge skulle Ludvig Munk til Nørlund, der nu sad på Akershus og var Norges statholder, slutte sig til selskabet. Herrerne skulle være i Oslo den 22. juli, i Bergen den 12. august og i Trondhjem den 31. august og overalt sidde rettertning og høre klager⁷⁶. I rejseordren fik de besked på »at give sig gode stunder ... da det er længe siden, kongen har haft råder deroppe«⁷⁷.

Allerede den 24. juli udsendte de et åbent brev fra rådstuen i Oslo. Der var skriver Christen Jensen på His mødt op ledsaget af to mænd og havde fremført adskillige klager på mange mænds vegne over Erik Munk, lensmand på Nedenes ved Arendal. Erik Munk fik sagen udsat, indtil kommissionen igen kom til Oslo sidst på rejsen. Han var lige kommet fra Danmark, var ikke stævnet og havde derfor ikke sine breve hos sig, forklarede han.

Derimod blev Munk underkendt den næste dag i en sag, han selv havde rejst. Han beskyldte Jacob Lauridsen i Skien for, at han ikke havde overholdt det forlig, Munk havde sluttet med ham om en trolldomssigtelse mod Lauridsens kone; desuden skulle denne ikke have opfyldt en aftale om salg af en grund og nogle gamle huse i Skien. Jacob Lauridsen hævdede, at forliget i trolldomssagen var »imod loven«, og at han ikke havde turdet nægte at underskrive nogen af de to aftaler på

grund af »Erik Munks vrede og had«. Da Lauridsen kunne fremlægge breve med vægtige erklæringer, og Munk ikke ville vise det afgørende brev i sagen om grund og huse, gik kendelsen Munk imod i begge spørgsmål. Kommissionen måtte behandle endnu 3-4 sager, hvori den trættekære lensmand var indblandet, før den kunne fortsætte rejsen⁷⁸.

Endnu den 15. september var kommissionen i Trondhjem⁷⁹; men sidst på måneden vendte den tilbage til Oslo og udsendte her en stor reces på 33 artikler den 7. oktober⁸⁰.

Det blev endnu en gang nødvendigt at indskærpe Truid Ulfstands og Claus Billes gamle reces om offer til præsterne. Nordmændene ønskede også, at tienden skulle deles i fire parter, som man havde gjort det før reformationen. Man svarede hertil, at de skulle »yde tiende efter ordnansen«, men gav tilladelse til, at den blev delt som »af arilds tid«. Man forstår nordmændenes interesse i delingen, når man ser, at den fjerde part skulle gå til de fattige. De beholdt altså 25 % af tienden, mens den danske tredeling sendte alt ud af landsbysamfundet til konge, præst og kirke. Det blev også bestemt, hvem de skulle forhandle med, hvis de ønskede at tilkøbe sig tienden, d.v.s. betale i penge i stedet for i naturalier.

Man klagede desuden over, at stiftsskriverne havde taget for store »quittance penge«, når de kontrollerede kirkeregnskaberne. Hertil måtte man svare, at »hvad kirkebygning, rente og regnskab angår«, var stiftsskriverne nu afskaffet. Som vi snart skal høre, var det blevet bestemt allerede i 1572. Tiendeopkrævningen og kirkeregnskaberne var nu igen lensmændenes ansvarsområde.

Mønten voldte også besvær i Norge som i Danmark. Den daler, bønderne havde modtaget til fuld værdi, måtte de ofte yde en mark i opgæld til, når de skulle betale fogeden eller skriveren dermed.

Endelig gik en række klager ud på, at mange lensmænd og deres fogeder var for grådige med at opkræve indfæstning og gæsteri, og at de fordrede for meget arbejde og mere befordring, end reglerne foreskrev. Andre fandt, at den kongelige forret til opkøb af varer ofte blev misbrugt til fordel for fogederne og til skade for befolkningen.

Det er iøjnefaldende, at en række spørgsmål, der kunne få økonomiske følger for kronen, blev hensendt til kongens afgørelse. Udsendingene lovede at forelægge klagerne for Frederik 2.

Recessen sluttede med at fastslå, at der »kommer stort klagemål« til kongen, der »ofte overløbes«. Man opfordrede derfor nordmændene til først at søge til statholderen, der skulle gøre »sin yderste flid« med at skifte lov og ret, så kongen slipper for klagerne og undersåtterne for »stor vandring og fortæring«. Men det var svært at dæmpe griske og voldsomme lensmænd, specielt i Norge med de mange afsidesliggende lokaliteter. Det viser bl.a. Erik Munks tilfælde.

Han slap vist for at stå til regnskab for de klager, han havde fået udsat behandlingen af i juli⁸¹. I oktober fik han tværtimod dømt Christen Jensen fra »ære og lempe [gode rygte]« i en gammel strid, hvor Christen Jensens argumenter var svage; men det var helt tydeligt Christen Jensens hjælp til de klagende bønder, der drev Munk frem i sagen⁸². Han ønskede at skræmme, og det lykkedes endnu. I en årrække havde han medvind; men når han fik så grim en skæbne efter 1585, havde det forbindelse med tidens snævre moralopfattelse, som han selv havde spillet på i sin hundsens med bønderne.

I juli 1578 havde han anklaget Amund Tiøre for at leve »udi kætteri tilsammen med sin hustru, uden at de var ægteviede«. Anklagen viste sig grundløs, og Munk tabte sagen⁸³.

Da han mistede sine len i 1585, var det nok på grund af voldsom fremfærd mod bønderne, men når han endte sine dage som fange på Dragsholm slot sammen med Eiler Brockenhuus, var det også, fordi han aldrig var blevet lovformelig gift med Anna Bartholomæidatter, moder til den senere så navnkundige søfarer Jens Munk⁸⁴.

Som vi har hørt, blev en planlagt rejse til Norge i 1579 aflyst; men året efter blev Bjørn Andersen sammen med Jørgen Skram til Tjele sendt til Oslo. Der blev udstedt både en fuldmagt og en instruks for de udsendte⁸⁵. Instruksen er den interessanteste. Kongen havde nok fæstnet sig ved kommissionens slutbemærkninger fra 1578. Han tog i hvert fald tråden op og pålagde de tilforordnede at sætte al deres evne ind på at rette forholdene, så »vi for slig idelig klagemål og overløb en gang for alle kan blive forskånet«.

Vi kender derimod ikke meget til de spørgsmål, de fik forelagt. Af en forordning fra 1584 kan vi se, at borgerne i Bergen i 1580 igen havde klaget over, at Trondhjems købmænd krænkede deres privilegier⁸⁶. Derimod mener man ikke, at der har været sager mod Erik Munk det år⁸⁷.

Rejsen til Norge i 1580 blev Bjørn Andersens sidste rettertingsrejse deroppe. Hans norske len gik i 1584 til Jørgen Skram⁸⁸.

13. Til Jylland

I rigsrådssammenhæng har vi fulgt Bjørn Andersen frem til hans død, men vi mangler endnu at se på hans virke i Jylland efter 1572.

Ti-året fra 1562 havde været præget af mange forandringer i hans tilværelse. Den hastige karriere med virke som landsdommer, proviantmester, lensmand og rigsråd havde ført ham frem til en central position i lensforvaltningen, tildelt ham en plads i Danmarks forbindelse med Norge og til sidst givet ham betroede opgaver både i forholdet til Sverige og Lübeck.

I 1567 var han blevet gift med Karen Friis, og de have fået børnene Sidsel (1568), Erik (1569) og Margrete (1571)¹; men i den samme periode var først Karen Friis' farbroder og kort efter begge hendes forældre gået bort. Det medførte arvestrid, retssag, forlig med kongen og del i den store arv efter den gamle kansler.

Den sidste omvæltning indtrådte, da Bjørn Andersen i 1572 blev lensmand på Århusgård. Han forblev derefter i Jylland og samlede snart sit gods her, selv om han som så mange andre adelige stadig havde en gård i København².

Historikeren Svend Gissel har fremhævet, at et af de presserende interne problemer på Frederik 2.s tid var forsyningssituationen. Det var især Øresundsområdet med byerne, flåden, det meste af administrationen og endelig hoffet, der stillede krav om tilførsler fra de jyske slotte³.

Kongen erkendte problemet. I marts 1571 skrev han til Birgitte Gøye, at hofholdningen måtte indrettes anderledes end før. Hoffet blev nødt til at opholde sig mere i Nørrejylland, og han fandt intet bekvemmere sted dertil end Skanderborg slot, som han ville lade sætte i stand. For at slottet kunne få tilstrækkelig arbejdskraft og større landgildeydelse, måtte Ring kloster, som hun havde i pant, imidlertid lægges dertil, og han bad hende derfor modtage lånesummen og afstå klosteret⁴.

Desuden peger Svend Gissel på, at kronen i årene 1573-78 især søgte at erhverve nyt krongods på Sjælland. I et brev til Peder Oxe nævnes det direkte, at kongen »ikke vil modtage gods andre steder end på Sjælland og Møn«⁵.

Gissel finder derfor ikke, at Bjørn Andersens flytning fra Sjælland, hvor han havde vist både »store processuelle og administrative forudsætninger«, er tilfældig. Kongen har snarere helt bevidst ønsket nu at bruge Bjørn Andersen – »der i de sidste krigsår med store beføjelser og megen energi havde søgt at rette den fortvivlede proviantsituation op« – i det

jyske område. At han ved mageskiftet i 1573 fik Vitskøl kloster for sine sjællandske besiddelser, passer blot ind i regeringspolitikkenes mønster⁶.

Men lad os, før vi vender os til Bjørn Andersens andel i disse nye administrative tiltag se på de to store jyske len, han fik i sine sidste år frem til 1583. Århusgård havde han 1572-80, Aalborghus fra 1580, til han døde i 1583.

Mens forholdene omkring hans sjællandske forleninger er meget sparsomt belyst, kender vi hans jyske lensbreve, ligesom der er bevaret en række regnskabsekstrakter for de to len⁷. De var begge betydelige, selv om deres geografiske omfang var forskelligt. De omfattede følgende herreder⁸:

Århusgård: Ning, Hasle og Vester Lisbjerg.

Ålborghus: I Himmerland: Slet, Hornum, Fleskum, Hellum, Hindsted og Års.

I Vendsyssel: Kær, Hvetbo og Horns.

Sammenligner vi lenenes faste årlige indtægter (den såkaldte visse rente) for det første år, Bjørn Andersen havde dem, forekommer Aalborghus len ikke fordelagtigere end Århusgård (se side 108). Ser vi derimod på de betingelser, han havde de to steder, falder det store nordjyske lens fordele straks i øjnene (se side 110).

Begge lenene var regnskabslen, hvor det i lensbrevene var fastsat, hvad han skulle »have til at underholde sig, sine svende og folk med«⁹. Det var den såkaldte genant, der bestod både af penge og naturalier.

I regnskabslenet skulle lensmanden, som navnet antyder, gøre regnskab også for lenets visse indtægt. Det var de årligt tilbagevendende ydelser som landgilde og gæsteri. Men forleningsvilkårene var sjældent så typiske, som lensbenævnelserne regnskabs- og afgiftslen giver anledning til at tro.

I Århus aflagde Bjørn Andersen ganske rigtigt regnskab de første år. For det, der blev til overs af landgilden, efter at genanten var trukket fra, skulle han imidlertid give en fast årlig afgift på 3.745¼ gl. daler, så lenet var en kombination af regnskabs- og afgiftslen. I første års afgift blev der i øvrigt afkortet 3.600 daler mod, at han afgav Fredsgård len. Da han forlod stillingen som landsdommer på Sjælland, havde han beholdt det som pant for et lån til kronen; nu sagde han altså farvel til sit sidste sjællandske len.

Da Bjørn Andersen i 1574 fik nyt lensbrev på Århusgård i forbindelse med, at han nu skulle »have de gejstlige over alt Århus stift udi befaling«, forsvandt genanten, og afgiften blev nedsat til 3.000 daler. Lenet måtte nu betegnes som afgiftslen, men der blev stadig aflagt regnskab, da bl.a. gæsteri og uvisse indtægter skulle svares efter regnskab¹⁰.

For Bjørn Andersen var ændringen næppe fordelagtig. Omregner man nemlig genanten til penge efter den takst, han senere skulle afregne

	Århusgård	Aalborghus	
	1572/73	1580/81	takst pr. td/stk.
rug	538 td ¹	844 td ²	1 dl
byg	2084 –	2066 –	1 dl
havre	1659 –	634 –	¼ dl
gryn	2 –	2 –	–
smør	38 –	62 –	11 dl
honning	7 –	7 –	8 dl
salt	24 –	9 –	20 sk
øksne	5	–	–
køer	27	42	3 dl
svin	421	621	20 sk
får og lam	729	443	½-¼ dl
gæs	232	311	2 sk
høns	675	615	1 sk
ål	–	5 td	5 dl
flynder	2	300	–
salt sild	–	15 td	2 dl
røgede sild	–	81 ol	–
salt torsk	–	4 td	½ dl

1. Åbomål, 2. Aalborgmål.

Kilde: RA Eks. pk. 5 s. 149, pk. 13 s. 448, Berntsen II 494-95.

efter på Aalborghus, var genanten omkring 1.000 daler værd, mens nedslaget i afgiften kun var 745½ daler.

Aalborghus var regulært regnskabslen. Som i en række andre lensbreve fra 1570'ernes slutning møder vi også i Bjørn Andersens den takst, hvorefter han skulle afregne naturalierne¹¹. Det er nok rimeligt at se ordningen som et led i forsøget på en delvis overgang til pengehusoldning¹². Man ønskede penge sendt til rentekammeret og ikke naturalier dirigeret til de forskellige slotte.

Gæsteriet var ganske vist en fast afgift og hørte altså til den visse rente; men den regnedes ikke til landgilden, og der gjaldt som regel særlige bestemmelser for, hvordan lensmanden skulle afregne den. I Århus forbeholdt kongen sig hele gæsteriet, og det nævnes ikke i regnskabsekstrakterne, mens Bjørn Andersen på Aalborghus måtte beholde halvdelen deraf.

Hvad gæsteriet indbragte, kan derfor kun belyses ved forholdene på Aalborghus. Her blev der i 1574 ydet gæsteri af 4.513 heste. I 1580'erne er tallet faldet, i 1580/81 til 3.931½ heste, i 1581/82 til 3.834 heste. Kronen skilte sig jo af med jord i Nordjylland mod erstatning andetsteds. Det kunne mærkes. Hvis gæsteriet betaltes i havre, gav man 1 td. pr.

hest. I penge synes bøndernes afgift at have været omkring 1 mark, hvad der jo også svarer til taksten. I regnskabsekstrakterne er Bjørn Andersens andel i gæsteriet opgjort i penge¹³.

Bjørn Andersens andel i gæsteriet på Aalborghus

1580/81		889½ mark	2½ skilling	1 hvid
1581/82		874½ mark	2 skilling	1 hvid
1582/83	301½ daler		1½ skilling	½ hvid
1583/84	295½ daler	1½ mark	3½ skilling	5 penninge

I lensbrevet fra 1572 siges det, at Bjørn Andersen måtte have »tredjedelen af al uvis indtægt« på Århusgård. Fra 1574 skulle han gøre regnskab for »sagefald, gårdfæstning og oldengæld« og måtte stadig selv beholde tredjedelen deraf.

Bjørn Andersens andel af den uvisse rente på Århusgård¹⁴

år	penge	rug og rugmel	byg og malt	havre	øksne	svin
72/73	301 dl 1½ mk	7 skp	3 td 6½ skp	8 td	15	
73/74	302 – 2½ –			3 – 6½ skp	22½	140½ ¹
74/75	99½ –			15 – 6½ –	29	
75/76	53 –				20 ²	
76/77	61 –				19	
77/78	43½ ³				27	
78/79	47 – 1 –				21	27 ⁴

1. nok oldengæld; 2. mangler i BAs andel af stedsmål og sagefald, der for lenet udgjorde 159 dl 60 øksne; 3. sandsynligvis galt. Stedsmål og sagefald for lenet er 191½ dl; 4. omtales som »del af oldengæld«.

I Aalborg måtte han beholde halvdelen af den uvisse rente, idet kronen dog forbeholdt sig »al told, sise og vrag«.

Bjørn Andersens andel af den uvisse rente på Aalborghus¹⁵

år	stedsmål og sagefald	oldengæld	toldfisk
80/81	407½ dl ½ ort	320 dl 2 sk	8 snese
81/82	364 – 4 sk	–	15 –
82/83	276½ – ½ mk	47½ 8 –	10 –
83/84	402 –		

Endelig fik Bjørn Andersen både i Århus og i Aalborg »ladegården og ladegårdens avl kvit og frit med kvæg og affødning [dyrenes afkom]«. Driften heraf indgik imidlertid ikke i regnskabet, så vi kender ikke

Bjørn Andersens genant.

	Århusgård 1572	Aalborghus 1580
penge	621½ mark	1500 mark
rug	180 td	360 td
byg	288 –	624 –
havre	360 –	576 –
gryn	2 –	15 skp
smør	8 –	14 td
honning	–	2 td
køer	12	24
nødkroppe	6	–
svin	80	250
fårekroppe	24	}250
lam	120	
gæs	120	250
høns	200	600
salt sild	–	12 td
røgede sild	–	81 ol
tørrede flyndere	–	1300
		foder til 2 arbejdsheste tønder til smørret kongen holder slotsskriveren

udbyttet deraf. Men for en dygtig godsejer har der utvivlsomt været udbytte at hente. Fredsperioden efter Syvårskrigen bød jo netop på gunstige konjunkturer for de adelige godsejere.

Som det vil ses, er det ikke muligt at gøre Bjørn Andersens nøjagtige udbytte af lenene op; dertil er der for meget, regnskaberne tier om. I øvrigt har vi dem kun i uddrag, og benyttelsen af dem er forbundet med stor usikkerhed. De sammenblander f.eks. indtægter, beholdninger og inventar og angiver oftere naturalier end penge. Alt er opgjort i et virvar af forskellige enheder, hvis værdi ofte varierer fra egn til egn. Hele dette system, der var en del af lensmandens hverdag, måtte han altså også beherske. At det kunne knibe med at komme overens om regnskaberne nu og da, kan ikke undre.

Da kongen og Bjørn Andersen mødtes i Odense i 1578 i forbindelse med et møde i rigsrådet, fik sidstnævntes regnskab for 1577-78 en påtegning om en »irring [misforståelse], som var optegnet udi forgangen års regnskab og udi hans kvittanser blev indskrevet, som Kongelig Maje-stæt ikke ville lade passere og ikke endnu er gjort nogen forening på«¹⁶.

Næste år fik Bjørn Andersen afkortet 406 daler i regnskabet for noget gods, som kongen mellem maj 1575 og maj 1579 havde mageskiftet fra

Kort efter mageskiftet i 1573, før navnet Bjørnsholm havde afløst Vitskøl, skænkede Bjørn Andersen Voer kirke en trefløjet altertavle.

På ydersiderne af fløjene ses fra venstre Sidsel Ulfstands, Bjørn Andersens og Karen Friis' fædrene våben. Derefter følger deres mødrene våben fra slægterne Brok, Drefeld og Bild.

Mon bønderne i Voer var bæret over den flotte gave, eller opfattede de den som en demonstration, der mindede dem om nederlaget i deres lange kamp mod godsejerne på Stenalt?

På Nationalmuseet siden 1913. Foto: Nationalmuseet.

Århusgård¹⁷. Det var måske det problem, man var uenige om i 1578, der nu var løst. Men så var det galt, at Bjørn Andersen ikke havde taget 10½ daler til indtægt, som tidligere »var for meget nedskrevet« på flæsk og gåsekroppe, der var brugt til arbejdsfolk på gården. Kongelig Majestæt ville heller ikke bevilge 11 daler og 13 skilling til skriveren, og grønt voks for 20 skilling fik også en bemærkning¹⁸.

Men der var nok ikke blot tale om regnskabstekniske problemer. Kongen førte vist også helt bevidst kontrol med lensmændenes administration for at øge kronens indtægter af lenene¹⁹.

Bjørn Andersens lensbreve indskærpede naturligvis som alle andre lensbreve de almindelige lensmandspligter. Han skulle aflægge regnskab hvert år til 1. maj. Gården eller slottet skulle han holde ved »hævd og magt«. Han skulle holde bønderne ved »lov, skel og ret«, og han måtte ikke plage dem med »usædvanlige pålæg«. Endelig skulle han værne kronens skove og kongens jagt.

Den militære tjenestespligt betød, at han fra Århusgård skulle tjene riget med otte »geruste heste«, »inden riget på hans egne vegne og uden riget på vor [kongens] omkostning«. Fra det større len Aalborghus skulle han møde med »12 geruste heste«. I Århus skulle lensmanden desuden underholde de 12 degne, som plejede at få deres kost der på gården.

Endelig meddelte kongen ved åbent brev af 12. september 1574, at Bjørn Andersen fremtidig skulle meddele præsterne overalt i Århus stift kollatsbrev, når bispem havde kendt dem »duelige og skikkelige«. Det havde han hidtil ikke gjort i Silkeborg og Skanderborg len. Dermed havde han den fulde stiftslensmandsfunktion i hele stiftet, der desuden medførte, at han skulle lade kronens tiende opkræve, have stiftets gejstlighed i forsvar og befaling og sammen med bispem have tilsyn med gejstligheden²⁰. De samme funktioner overtog han for Vendelbo stift, da han kom til Aalborghus, indtil forholdene hermed ændredes i 1582.

14. Lensmand på Århusgård

Lige inden Bjørn Andersen tiltrådte som lensmand på Århusgård, udgik der et kongeligt åbent brev, der kan opfattes som et signal om, at nu ønskede man krigstidens specielle forhold lagt bag sig¹.

I Syvårskrigen sidste år havde administrationen af kronens part af tienden været betroet de borgerlige stiftsskrivere, der ved årlige bortforpagtninger af tienden skulle søge at presse udbyttet af den så højt op som muligt. Nu markerede man, at freden var kommet, ved at lægge forvaltningen tilbage til de adelige stiftslensmænd, der tidligere havde haft den.

I Århus stift skulle Holger Rosenkrantz, der endnu var lensmand på Skanderborg slot, og Bjørn Andersen forestå omorganiseringen.

Den adelige interesse i ændringen var åbenbar. Den skinnede endog igennem i det åbne brev, hvor det hed, at fæsterne »har klaget over, at tienden igen er blevet dem frataget, så snart der kom andre, der ville give mere« for den.

Adelen ønskede ikke fortsat indblanding, hverken ved bortfæstningen eller opkrævningen af tienden og fik nu løfte om, at fæsterne måtte beholde fæstemålet på »deres livstid, når de kun svarede afgiften«².

De adelige lensmænd, der således samlede den lokale administration under sig, måtte nødvendigvis have mange hjælpere på forskellige planer. Regnskabssekstrakterne, der ikke gav så mange oplysninger om lensstyrelsens økonomiske resultater, hverken for kronen eller lensmanden, rummer derimod et væld af oplysninger, som kan være med til at kaste lidt lys ind over den aktivitet, der udfoldede sig omkring lensmanden.

a. Lensmandens folk³

De mest betroede folk i lenet har været fogederne og skriverne. Fogeden optrådte ofte på lensmandens vegne. I efteråret 1578 opsøgte en kone, Johanne Pouls fra Fløjstrup øst for Beder, kongen på Loverstrup (nu Rathlousdal) og fortalte, at hendes gamle mand på vej til Århusgård med sin landgilde var gået gennem en enghave, hvor det var forbudt at færdes. Han var blevet fængslet og måtte love at betale 20 daler for forseel-

sen. Nu var de blevet krævet for beløbet, selv om manden havde betalt det til Bjørn Andersens foged Lauge Gram. Fogeden var senere død, men konen forsikrede, at både hun og manden ville bekræfte sagen med deres ed, og at den også var »andet godt folk vitterligt«.

Bjørn Andersen fik derfor besked på at undersøge sagen, og hvis pengene var betalt, måtte han ikke kræve manden for dem igen. Han skulle heller »ikke lade sine fogeder bruge den højeste strengthed for en så ringe forseelse«, formanede kongen⁴.

Til at oppebære stiftets tiendekorn havde Bjørn Andersen en skriver⁵, der som hjælpere i marken bl.a. havde Christian Kornmåler og Peder Sørensen Skriverdreng. Skriveren lejede også loftsrum til opbevaring af kornet og sørgede for, at det blev passet, indtil det skulle males til mel eller gryn, eller til det skulle gøres i malt. Før han kunne sende det fra lenet, skulle han også skaffe tønder til grynene og måtter til at garnere lastrummene med i kornskibene. Skriveren har haft brug for adskillige arbejdsfolk. Endelig skulle han selvfølgelig føre stiftets regnskab. I 1574 bemærkede han, at han havde givet Bjørn Andersens skriver Ludvig en række varer, der skulle bruges ved nogle herremænds bryllupper på Århusgård.

Den verdslige administration i lenet har altså også haft sin skriver. Han havde lige så store og endnu mere forskelligartede forråd at holde styr på.

Hvert eller hvert andet år drog skriveren af sted med regnskabet, oftest til København. Turen foregik med vogn, for udgifterne til rejsen dækkede ikke blot »tæring«, men også vognleje. I 1577/78 kostede turen 16½ daler 23 skilling 1 hvid.

Gennem flere år finder vi desuden Søren Staldsvend og Thomas Andersen (Thomas Tømmermand) i regnskaberne. Der hørte ganske vist ikke mange heste til gården, for ladegårdens drift blev besørget af hovbønder⁶, men lensmanden havde selv en del heste, og ofte var der kongelige heste på gården, så der har været brug for en mand til at tage vare på stalden. En tømmer har man heller ikke kunnet undvære.

Men foruden disse faste folk var der en mængde løsere tilknyttede håndværkere (»embedsmænd« hed de i de tider), som arbejdede på gården og i lenet. Vi træffer tømmermand og savmand, snedker og glarmester, klejnsmed og grovsmed, murmand og kalkslager, bødker og et enkelt år endog en blytækker. Alle disse folk dukker op i regnskaberne, fordi de delvis aflønnedes med naturalier, og fordi der købtes materialer ind til deres arbejder.

I 1574/75 udleverede man til »adskillige embedsfolk«, som arbejdede på gården og i lenet: smør, flæsk, nødkroppe (oksekroppe), fårekroppe, gåsekroppe, sild, torsk, hvilling, hornfisk, flyndere, gryn, lüneburgsalt, øl og brød.

De store mængder af kornvarer, levende og slagtede dyr og tørrede og saltede fisk, der hvert år passerede gennem lensgårdens forrådsrum, har krævet megen arbejdskraft til opsyn og pasning. Nogle år blev der også foretaget opkøb af store mængder lam og svin, som hoffet havde brug for, og en del af dyrene blev slagtet på gården: 1573/74 272 svin, 1576/77 499 lam, 1577/78 160 lam og 1578/79 42 svin. Tallene angiver blot, hvad der udtrykkelig opgives som slagtet på gården, men det kan godt have drejet sig om flere dyr. Tilberedningen af kød, skind og uld har givet arbejde til adskillige hænder.

En del af varerne brugte man på gården, en del korn og nogle hundrede lam leverede man årligt til hospitalerne i Randers, Århus og Horsens, men store mængder af varer blev til overs og skulle sendes til de kongelige slotte.

Korn og kødvarer gik ad søvejen. Der skulle undertiden aftales fragt med skipperen, andre gange skulle der leveres forråd til kongelig majestæts skibsfolk.

Øksne og lam blev derimod sendt levende til København. Turen gik over Kalundborg, hvortil der skulle skaffes skibslejlighed; men der skulle også sørges for rejsekost til folkene, der skulle drive dyrene over Sjælland.

Kongens interesse for de jyske slotte føjede nye træk til livet omkring lensgården. Da hoffet begyndte at flytte rundt mellem en række af de jyske slotte, fulgte de kongelige transportvogne med til Jylland; men i den tid, hoffet lå stille, undertiden gennem måneder, skulle heste og vogn drivere indkvarteres.

I efteråret 1572 skulle man derfor som i andre len modtage 10 rustvognsheste, der skulle have hør, havre og stråfoder, og til vogndriverne skulle der gives »nødtørftig underholdning«. Kongens vognmester ville komme og undersøge, om hestene skulle »beslås« og om folkene opførte sig ordentligt. Han skulle selvfølgelig have underholdning til sig og sin hest. Lensmandens opgave i forbindelse med opholdet fremgik af en seddel, der var indlagt i brevet, der gav besked om indkvarteringen. Hvis nogle af vogndriverne forså sig, skulle han indsætte dem i tårnet og straffe dem, uanset at vognmesteren ikke var til stede⁷.

Regnskaberne viser, at der har været rustvognsheste på Århusgård både i 1572/73 og 1574/75. Kongelige heste, der skulle have havre, og jagthunde, der skulle have brød, havde man »besøg« af næsten årligt.

Da en anelig del af de store mængder korn, der gik gennem lenets og stiftets administration, skulle males til mel eller gryn, måtte møllerne komme til at spille en betydelig rolle. Bjørn Andersen havde da heller ikke siddet længe i lenet, før spørgsmålet kom op.

Det første kongelige initiativ virker imidlertid noget overraskende. Kongen klagede over, at folkene i Skambæk mølle nær kronens ene-

mærke ved Århusgård nedhuggede krattet og ødelagde ørredfiskeriet i møllebækken. På sin sædvanlige lidt barske måde gav han besked om, at folkene skulle have besked på at skaffe sig en anden bolig. Bjørn Andersen skulle derefter lade møllen nedbryde og påse, at fiskeriet blev ved magt⁸. Det vidnede ikke om stor interesse for møllesagen, men stemte udmærket med kongens jagtinteresser.

Men tre måneder senere var holdningen en anden. Nu drejede det sig om møllen ved Århus by. Mølleren havde klaget over, at der næsten hvert år var noget i vejen med møllen. Han kunne ikke betale den årlige landgilde, med mindre den blev gjort i stand, og han fik en afkortning i landgilden i forhold til den tid, den måtte stå stille på grund af reparatio-nerne. Bjørn Andersen skulle derfor lade møllen gøre i stand og kvitte mølleren så meget i afgiften, som det kunne være ret og billigt⁹.

Regnskaberne røber, at mølleren i Århus et år blev afkortet 30 ørter malt i sin landgilde, og at der blev arbejdet på »kongelig majestæts møller« i alle de følgende regnskabsår. Hvert år blev der købt adskillige nye møllesten, og tømrere og savmænd var i stadig aktivitet. Et enkelt år var der også en grovsmed på møllen, og der blev købt osmundjern, som endnu på den tid blev udvundet af myremalm i egnen mellem Viborg og Stoholm.

Andre større byggearbejder blev gennemført 1574-76 på Århus hospital og 1576-78 på kongens jagthytte. Det var her, der blev tækket med bly.

De gamle lensregnskaber giver en klar fornemmelse af, at mange folk har været beskæftiget i lensgården og ud over lenet.

b. Fra lensmandens hverdag

Det var naturligvis Bjørn Andersen, der som lensmand skulle holde arbejdet og administrationen i lenet i gang; han skulle sørge for, at ordrerne fra konge og kancelli blev sat i værk, og i sidste instans stod han økonomisk til ansvar for lenet; men i det daglige har han nok samlet sig om de væsentlige opgaver.

Man må forestille sig, at han var særlig opmærksom, når købmand Henrik Momme i København skulle have sendt større kornleverancer, der skulle gå af på kongens gæld fra krigens tid¹⁰. Han har formentlig selv taget sig af sagen, når han skulle indløse gods, der var sat i pant »i sidste fejde«. Dels drejede det sig om relativt store beløb, dels skulle gældsbrevene inddrages, og det frigivne gods skulle indføres i jordebogen og indgå i lenets administration¹¹.

Han har nok også fulgt afsendelsen af de store forsendelser, der gik til de kongelige slotte. Mest blev der vist sendt til København, men der gik også store forsyninger både til Koldinghus, Skanderborg, Frederiksborg og Odense.

Men indtægterne fra krongodset kunne ikke alene klare afviklingen af gælden fra Syvårskrigen. Derfor måtte man fortsat ty til skatterne. Som rigsråd var Bjørn Andersen med til at bevilge dem, og derefter måtte han hjem til lenet og organisere opkrævningen af dem.

Mindst blev han berørt af udskrivningen fra købstæderne, idet byernes øvrighed sædvanligvis selv skulle afregne i rentekammeret. Det gjaldt også de pengeskat, der blev udskrevet derfra i 1572 og 1576¹².

Et særligt mellem spil forekom dog i 1575, hvor kongen og rådet besluttede, at Ribe skulle befæstes. Da ville man tilvejebringe midlerne gennem en særlig pengeskat af købstæderne på Fyn og i Jylland. Da den almindelige pengeskat blev udskrevet året efter, stod der imidlertid i skattebrevene til de fynske og jyske byer: »De, der har udgivet noget til Ribe bys befæstning, skal kræve dette tilbage fra dem, der har oppebåret det, og bruge det til denne skat«¹³.

I de berørte købstæder vakte meddelelsen nok glæde. Hvad stiftslensmændene, der året før skulle indsamle skatten fra købstæderne i deres

Bondestandens skatter 1572-84

Skattebrev	Skattens art	Daler pr. fæstebonde	Begrundelse for skatten
19/8 72	p	1	skal betale en stor sum penge til de fremmede krigsfolk
21/9 73	p	1	skal betale en stor sum penge til de fremmede krigsfolk
24/1 74	m		madskat til flåden
30/8 74	p	1	skal betale en stor sum penge til de fremmede krigsfolk
20/8 75	p	1	til afbetaling af den store gæld fra sidste fejde
2/4 76	p	2	den store gæld fra sidste fejde skal endelig afbetales i år
11/1 77	m*		madskat til flåden
20/10 77	m*		madskat til flåden
1/6 78	p	1	i år skal og vil kongen afbetale al den udenlandske gæld
16/7 79	m*		madskat til flåden
16/7 79	p	½	der forestår adskillige pengeudgifter
12/11 81	p	1	riget har endnu en del udenlandsk og indenlandsk gæld
27/11 82	m*		madskat til flåden
10/1 84	p	1	der påhviler endnu riget en stor gæld

p = pengeskat, m = madskat, m* = madskat, hvor jordegne bønder betalte dobbelt.

stift og sende den til kollegaen i Ribe, sagde til, at de nu skulle tilbagebetale den, var det nok værd at vide, men de fleste af dem havde været med til at bevilge skatten i rigsrådet.

Bøndernes skatter har lagt langt stærkere beslag på Bjørn Andersens arbejdskraft. Som det vil fremgå af begrundelserne for at udskrive skatterne (se skemaet side 117), oplevede han ikke, at man følte sig befriet for gælden. Den fik man først styr på sidst i 1580'erne¹⁴.

I skattebrevene om madskatterne blev det forordnet, at ti bønder skulle lægges i læg og sammen udrede en vis mængde varer; »overalt skal den rige hjælpe den fattige«, hed det, og kun adelens ugedagtjenere var fri for skatten. Fra 11. januar 1577 betalte selvejerbønder hver gang dobbelt portion i forhold til fæsterne¹⁵.

Pengeskatten ramte bredere efter følgende skala:

frie bønder	2 daler
fæstebønder	1 –
håndværkere med avl	2 –
håndværkere uden avl	1 –
pebersvende og tjenest drenge, som har kornsæd	1 –
husmænd, inderster og ugedagsmænd	½ –

Også her gik adelens ugedagsmænd ved sædegårdene fri¹⁶.

Efter at rigsrådet havde bevilget skatten, gik skattebrevet til lensmanden. Han skulle lade brevet forkynde på tinge. Når bønderne derefter mødtes, skulle han »skrive og lægge skatten«. Det omfattede, at gårdmændene skulle lægges i læg, og alle skatteydere skulle placeres til den takst, hvor de hørte til. Sluttelig skulle lensmanden opkræve og »med klare mandtal« afregne skatten¹⁷.

Regeringens interesse i, at udskrivningen blev så effektiv som mulig, viste sig med øget styrke. I 1574 skulle lensmanden påse, »at der ikke ses gennem fingre med nogen«. Vigtigt var det, at kun adelens ugedagsmænd slap for skatten¹⁸. Året efter fik lensmændene at vide, at de »skulle stå til rette, når de ikke har tilbørlig opsigtherved«¹⁹, og det følgende år blev det slået fast, at »lensmændene skal være personlig til stede, når skatten skrives«. De måtte »ikke lade deres foged eller skriver skrive den«. Samtidig blev det gjort klart, at skriveren ikke skulle have penge for at skrive skatten²⁰.

Men kongen viste også en stigende iver efter at få skatterne ind. Bjørn Andersen fik som de fleste andre lensmænd jævnlige rykkerbreve, fordi skatterne ikke blev afregnet til tiden.

I 1574 udgik der juleaftensdag bud til de nørrejske lensmænd om, at de »nat og dag uspart« skulle sende deres skriver med skatten til Odense, så den kunne være der til nytårsaften²¹.

I 1578 rejste kongens renteskriver rundt på Fyn og i Jylland for at hente, hvad der var kommet ind af skatten, og lensmændene blev mindet om, at resten skulle betales til tiden²². En påmindelse kort før skatten forfaldt var ikke blot rettet til lensmændene, men også til deres »fogeder i deres fraværelse«. Så kunne ingen undskylde sig med at være optaget andetsteds i kongens ærinde²³.

Som adelig betalte Bjørn Andersen ikke skat. Det var en del af hans adelsprivilegium. De skatter, han blev rykket for, var dem, han skulle opkræve af andre. I februar 1577 måtte han imidlertid sammen med andre adelige yde kongen et lån, der skulle blive betalt tilbage til pinse. Som man kunne vente, finder vi ham i gruppen, der ydede det største beløb pr. person, 1.000 daler²⁴.

Lånesagen har en pudsigt fortsættelse. Da lånet var ved at forfalde, rykkede kongen for de gamle lensregnskaber. Han skulle »betale nogle penge, hvis betaling er meget magtpåliggende«, hed det i skrivelsen²⁵.

Frem gennem 1577 kom der en strøm af rykkerbreve for lensregnskaber, hvor der bl.a. blev truet med retsforfølgning og lensfortabelse, men det hjalp så lidt²⁶. Næste forår måtte kongen stadig skrive, at han »har forundret sig meget over«, at han må rykke og true så ofte.

Sent i 1578 prøvede han at slå på, at hofjunkerne skulle have månedspenge, men næste år genfinder vi den gamle truende tone²⁷.

Strømmen af rykkerbreve kom i de samme år, hvor Bjørn Andersen havde vanskeligheder med at få godkendt sine regnskaber, og hvor kongens ambitioner efter at komme ud af gælden fik stærkest udtryk. Bjørn Andersen har måske nok følt, at lensmændene blev kørt lidt stramt af regeringen; men de var mange, der stadig blev rykket. De tog det tilsyneladende ikke så tungt.

Derimod skrev kongen 2. juledag 1582 til Christoffer Valkendorf, at han må »ærgre sig over, at hans rettigheder således forholdes ham af dem, som han til deres store fordel har benådet med len, hvortil kommer spotten ved således idelig at måtte udstede breve til dem derom«²⁸.

Bjørn Andersen havde normalt ikke noget med købstædernes skatteudskrivning at gøre. Fra 1561 havde lensmændene imidlertid købstæderne i forsvar, så borgerne kunne fremlægge eventuelle klager for dem. Han skulle desuden indsætte borgmestre, rådmænd og fogeder i byerne²⁹.

Vi hører meget lidt om Bjørn Andersens arbejde hermed, da de lokale kontakter ikke har sat sig spor, der er blevet bevaret.

Kancelliet, der har registreret sin korrespondance, blev kun indblandet i mere specielle forhold. Da den ene borgmester i Århus var død i 1579, og Bjørn Andersen skulle indsætte »en duelig mand«, var kongen nok mest optaget af at få overført den opkrævning af »told og andre rettigheder«, som den afdøde havde varetaget, til hans medborgmester.

Enkelte andre breve angående Århus drejer sig om borgmestre, der havde fæstet grunde, eller som var i restance fra deres tid som stiftsskriver. Af deres navne kan vi slutte, at der må have været en række borgmesterskift i byen i 1570'erne. Bjørn Andersens opgave i den forbindelse var at udpege manden og tage ham i ed, mens kongen derefter gav den nye mand bestalling³⁰.

Af regnskaberne så vi, at Bjørn Andersen leverede forråd til hospitalerne i flere af købstæderne. Det i Århus blev han sat til at reorganisere i efteråret 1574. Han skulle tage den nye forstander i ed – og afskedige ham, hvis han ikke passede sine pligter. Da hospitalet var forfaldent, men uden midler, skulle han lade det gøre i stand på kongens bekostning. Endelig skulle han overveje, hvor de fornødne tiender kunne skaffes til den betrængte institution, herunder, om lenet kunne undvære Mollerupgård som avlsgård til hospitalet. Gavebrevet, der kom lige efter nytår 1575, viser, at der blev både tiender og avlsgård til disposition for den nye forstander, der skulle aflægge sine regnskaber for bisp og borgmestre i byen³¹.

Noget kunne tyde på, at hospitalets ry vandt derved. I 1578 afstod selvejerbonden Søren Pedersen og hans kone i Spørring i hvert fald deres gård mod at »få underholdning for livstid i Århus hospital«³².

Forbindelsen med biskoppen i Århus satte også kun få spor. Det skete dog, da kongen på Havreballegård i november 1579 godkendte, at bispen skulle have 16 daler årligt af stiftslensmanden som erstatning for tienden af Rougsø herred. Ordningen havde været praktiseret i en række år, efter at tienden var blevet lagt til Randers hospital. Nu konfirmerede kongen, at bispen gik over til delvis pengeløn³³.

Biskop Laurids Bertelsen var til gengæld ikke så begejstret for, at Bjørn Andersen havde ladet de 12 personer i Århus skole, som skulle have underhold på Århusgård, få penge i stedet for mad. Han fandt, »at det formedels de øvelser, de kunne have sammen, ville være nyttigere for disse personers studeringer, om de fik deres underhold i fællesskab, enten i hospitalet eller et andet sted i byen, hvilket kongen også billigede«. Bjørn Andersen skulle foreslå en ordning, der kunne gennemføres fra 1. maj 1580. Selv kom han altså ikke til at praktisere den³⁴.

c. »... glad med de andre gæster«³⁵

Da den efterhånden 38-årige Frederik 2. endelig besluttede at gifte sig og i 1572 holdt bryllup med sin 15-årige kusine Sophie fra Mecklenburg, var der stor festivitas, og der blev snart anledning til nye hoffester. Kongen havde allerede i sine første år på tronen med mellemrum afholdt en række bryllupper for adelige, og det fortsatte han med; men i den

kommende tid kunne kongefamilien desuden syv gange byde til barne-dåb. Freden, som man havde fået i 1570, var endnu en anledning til, at hoflivet igen kunne udfolde sig med fest og munterhed.

Hoffesterne skal ikke skildres her, men de medførte en række invitationer til lensmandsfamilien på Århusgård, som det har interesse at se på. De siger noget om dens rolle og placering i samfundet. Undertiden havde indbydelserne karakter af mødebefalinger, for som rigsråd og lensmand måtte Bjørn Andersen være til tjeneste, når rigets reputation krævede det.

Da man i sommeren 1572 ventede prinsesse Sophie til landet, gik der bud til »Karen Bjørn Andersens«. Hun skulle sende sin søster til København. Dorte Friis, endnu ugift og et par år yngre end Karen³⁶, skulle møde dér den 29. juni. Sammen med 11 andre frøkener skulle hun melde sig hos den nye dronnings hofmesterinde. »Kongen ville have dem i fruerstuen hos sin tilkommende gemalinde«³⁷.

Før den ærefulde indkaldelse kom til Karen Friis, havde Bjørn Andersen selv fået bud om at komme til hovedstaden. Ikke mindre end 13 rigsråder og 69 andre adelige (»landsætter«) skulle møde dér den 6. juli »med deres bedste klæder«. Som grund for mødebefalingen blev det angivet, at kongen ville gøre tre adelsmænds bryllupper den 27. juli.

Men der var mange omstændigheder, der pegede hen på, at adelsbryllupperne ikke kunne være den egentlige grund til indkaldelsen. Det store antal inviterede og den lange frist mellem mødedag og fest var ikke sædvanligt ved adelsbryllupperne. Desuden var det kun syv af råderne, der skulle møde »tillige med deres hustruer og disses jomfruer«. Bjørn Andersen skulle komme ene som alle »landsætterne«.

Hvis han fæstnede sig ved anledningen, har han måske smilet lidt over den. Som rigsråd vidste han bedre og var klar over, at anledningen var en helt anden. Kongen havde forskrevet (indbudt) både sine farbrødre, hertugerne Hans den Ældre og Adolf af Holsten, og sin broder unge hertug Hans med nogle af de fornemste af adelen i hertugdømmerne. Alle de mange fremmede gæster giver måske også forklaringen på, hvorfor der ikke blev plads til en del af de danske adelsdamer.

Men måske var han opmærksom på andre enkeltheder. Ordren lød på, at han skulle stille med seks smukke rideheste. Han skulle være ledsaget af fire karle og sin smådreng. Til sig selv skulle han have syet en sort fløjlsaltsrok (overklædning af fløjl), og karlene »skulle have sorte kjortler med folder, således som det nu er skik, og hvide og violbrune hoser«. Stadsen skulle luftes, når alle de adelige skulle »følge kongen ud imod hans farbrødre og brødre«³⁸.

Det er tydeligt, at anledningen til festlighederne var kongens bryllup med prinsesse Sophie den 20. juli 1572. Adelsbryllupperne otte dage senere var blot eftergildet.

Næste år fik dronningen en datter, og Bjørn Andersen blev inviteret til prinsessens »kristning og dronningens kirkegang« på Koldinghus den 25. oktober. Alle var inviteret med frue, så antallet af gæster alene fra adelen løb op over hundrede. Invitationen antyder alligevel, at festen var mindre repræsentativ end brylluppet året før i København. »Med mindre de selv gerne ville, behøvede de ikke at tage heste med sig«, hed det i indbydelsen; men efter den kirkelige handling skulle de »gøre sig glade med [kongen] og hans venner«³⁹.

Før jul 1574 fødte dronningen på Skanderborg kongeparrets anden datter Anna, som senere blev dronning i Skotland og England, gift med Jakob 1. Ved barnedåben i januar 1575 var lensmandsparret fra Århusgård igen blandt gæsterne og Karen Friis indbudt som fadder til prinsessen⁴⁰.

I 1577 fik kongen endelig den søn, han havde set hen til så længe. Allerede fire dage efter fødselen gik der brev ud fra Frederiksborg om, at den »nyfødte søn« skulle kristnes i København den 2. juni. Alle rigsrådets medlemmer og en lang række adelige blev indbudt som faddere. Den lille prins ville jo, om alt gik vel, blive Danmarks næste konge. Karen Friis var blandt de fruer, der var indbudt til at »drage« værelser, d.v.s. dække væggene med klædestoffer. Mange gæster kom fra ud- og indland, dåben blev forrettet i Frue kirke, og derefter festede man i byen. Der gik 14 dage, før svigerforældrene brød op fra Frederiksborg og efter tidens skik tog den nyfødte prins med sig hjem til Mecklenburg for at give ham den første opdragelse. Han blev hos dem til efteråret 1579⁴¹.

Ved kongeparrets øvrige dåbsfester og ved et par store adelsbryllupper, kongen afholdt, ser det ikke ud til, at Bjørn Andersen og frue var blandt gæsterne. Kongeparret havde jo forpligtelser over for en bred kreds. Derimod fik de indbydelse til Henrik Belows bryllup det sidste år, Bjørn Andersen levede. Below var en mecklenburgsk adelsmand, der under krigen var kommet med en diplomatisk sendelse til Danmark. Han havde vundet Frederik 2.s gunst, var kommet til landet i 1575, gjorde først høftjeneste, fik senere gods (Spøttrup) og blev i 1579 lensmand på Koldinghus. Han skulle nu giftes med en dansk adelsdame, og kongen ville holde hans bryllup på Koldinghus i februar 1583. Der var sendt indbydelser til en lang række adelige, heriblandt enkelte medlemmer af rådet. Henrik Below, der hørte til den store gruppe på 13, der i 1581 var blevet optaget deri, havde »imidlertid ønske om at få indbudt nogle af sine særlig gode venner og medbrødre«, og kongen havde imødekommet hans ønske. Det er bemærkelsesværdigt, at det bl.a. drejede sig om fire jyske råder, der havde siddet i rådet gennem længere tid: kansleren Niels Kaas, rigsadmiralen Peder Munk, Jørgen Rosenkrantz og Bjørn Andersen.

Kun ganske enkelte af de ældre rigsrådsmedlemmer var nu ikke invi-

teret til brylluppet, blandt dem Christoffer Valkendorf. Han sad i rentekammeret i København. Få dage før festen skrev kongen til ham, at han nu var kommet til Koldinghus for at ordne Henrik Belows bryllup. Han ville ønske, at Valkendorfs lejlighed til samme stand måtte være så nær for hånden som Henrik Belows (men det var den ikke!), eller at han kunne have ham hos sig til dette bryllup »forseendes [så han kunne se frem til], I da med drik skulle gøre gæsterne fyldest og med dansen og andre kortvilligheder [lystigheder] skulle gøre fruer og jomfruer des lystigere, så og at stodderne, fattige uden porten, skulle vide eders overflødig rundhed [gavmildhed] at berømme«⁴².

Vi kender ikke festens forløb, men kongens drøm om, hvordan den kunne arte sig, siger også noget om tiden.

d. Med kongen som nabo

Efter brylluppet i sommeren 1572 kom kongeparret snart på en række længere ophold i Jylland. Hoffets indtog på de jyske slotte udløste i øvrigt en lidt pudsigt foranstaltning. Da man i foråret 1573 efter et langt ophold på Skanderborg slot kom til Dronningborg ved Randers, sendte kongen besked tilbage til den nye lensmand Claus Glambeck på Skanderborg. Ved lensoverdragelsen for nylig havde han modtaget mange gamle dyner, sengeklæder og lagner, som der ikke var brug for på slottet. Alt det kasserede skulle han sende til de fattige på hospitalet i Randers. Og da man nu var i gang med at rydde op på de østjyske slotte, kunne man lige så godt fortsætte, så der udgik lignende breve til lensmændene på Silkeborg og Åkær og til Bjørn Andersen på Århusgård⁴³. I det hele taget blev der udfoldet store bestræbelser for, at hoffet kunne bo bekvemt under de ofte langvarige ophold i Jylland. Man har ikke fornemmelsen af, at kongen havde noget behov for at være i Københavns nærhed. Han nød jagten i Østjylland.

Allerede under hoffets første ophold på Skanderborg sendte Bjørn Andersen forsyninger til Ravnholt (ved Mårslet), hvor kongen lå på jagt, og nogle år efter blev der bygget på kongens jagthus i lenet⁴⁴. Ved et par af de jagthuse, kongen samtidig lod opføre på Sjælland, skulle der være plads til både 40 og 50 heste⁴⁵. Det siger noget om de krav, hoffet stillede.

De største ressourcer blev selvfølgelig anvendt på slottene. Da hoffet i efteråret 1572 var kommet til Koldinghus, gik man straks i gang med at indrette vandkunst (d.v.s. indføre vand). Bjørn Andersen skulle i den anledning sende 66 bøgestammer til Koldinghus. De otte alen lange stykker bøgetræ skulle bruges til vandledningen. Når træet var hugget, skulle det føres ned til stranden, og der skulle bestilles skibe, der straks skulle føre det til Kolding⁴⁶.

Også på Skanderborg tog man fat. Allerede under krigen var der et par gange blevet leveret lidt mursten dertil, men det var vist kun til reparationsarbejder⁴⁷. Da kongen tidligt i foråret 1571 havde erklæret, at hoffet skulle opholde sig i Jylland og specielt på Skanderborg, kom der imidlertid mere gang i byggeriet. Der blev nu bestilt »30 eller 40.000 tagsten«, kapellet ved slottet fik nyt orgelværk, og så snart kongen i december 1572 var kommet til Skanderborg, gik der bud til Peder Oxe, at han skulle lade Christoffer Valkendorf hugge 2.000 træer på Gotland. De skulle sammen med bøsninger og ringe sendes til Århus. Herfra skulle de føres til Skanderborg, hvor man også var i gang med at lave vandkunst⁴⁸.

Hoffet må have følt forholdene trange dér, for kort efter nytår skrev kongen igen til Oxe. Nu ville han »bygge noget mere på Skanderborg slot«. Han bestilte derfor vogne og materialer og skulle have folk sendt over fra København. Inden en uge var forløbet, gik der også bud efter 1.000 træer mere fra Gotland⁴⁹. I tidens sprog hed det i et brev, at »kongen ville foretage en mærkelig stor bygning«. Det betød ikke, at huset skulle se besynderligt ud, men at byggeriet skulle ses – og mærkes⁵⁰.

Også de nære omgivelser skulle aktiveres. Det kom til at berøre Bjørn Andersen. Sidst i januar skrev kongen til ham, at han til foråret ville lade bygge på Skanderborg slot. Dertil skulle der bruges en mængde mursten, så Bjørn Andersen skulle straks istandsætte teglladen ved Århusgård, der havde været ude af brug i nogen tid. Han skulle lade grave ler og hugge ved, så man, »så snart der er optøet«, kunne begynde at brænde mursten. Kongen ønskede ikke byggeriet forsinket, men ville have at vide, »hvor mange sten [han] i en il kan vente sig«⁵¹. Det kongelige hastværk lyser også ud af et brev, hvori han takkede Jørgen Lykke til Overgård og lensmand i Mariager kloster for et tilbud om at skaffe 100.000 mursten⁵².

Bjørn Andersen gik imidlertid ikke uden videre i gang med teglbrændingen. Han skrev til kongen og forklarede, at hvis han skulle begynde derpå, ville det blive »nødvendigt med stor bekostning at hente ved til skibs«. Det imødekommende tilbud fra Jørgen Lykke, som kongen havde modtaget, efter at ordren var sendt til Bjørn Andersen, har nok medvirket til, at den ivrige konge i afslappede vendinger gav Bjørn Andersen lov til »foreløbig at opsætte at brænde sten«. Hvis borgerne i Århus på egen bekostning ville benytte teglladen, måtte de gøre det, »indtil kronen selv får brug for den«⁵³.

Der gik nu lidt tid, før byggeriet på Skanderborg igen mærkedes på Århusgård.

Kongen var imidlertid også optaget af at få sendt tømmer og fjæle fra de østjyske skove til Sjælland. Under et besøg på Hald i juli 1573 blev

Hans Kniepers tapet fra Kronborg viser en vildsvinejagt med heste og hunde. I forgrunden søger vildsvinet mod tykningen. Da Bjørn Andersen på Aalborghus kunne vente vildsvin til udsætning, skulle han lade dem slippe løs i skovene, »hvor der er størst vildnis«.

Foto: Nationalmuseet.

han klar over, at nogle af de bønder, der blev sat til at køre træet ned til Århus, havde savet stykker af tømmeret og fjælene og ladet dem ligge, formentlig for senere at hente træet til eget brug. Det var tyveri, skrev kongen, og egnens lensmænd fik besked på at undersøge det. De skyldige skulle forfølges, uden at man så »gennem fingre med nogen«. Bjørn Andersen fik en speciel opgave, da træet var ført til Århus. Hos dem, der havde modtaget det, skulle han få at vide, hvilke bønder der var kommet med det træ, der var skåret stykker af. Han skulle ikke blot underrette kongen om resultatet, men også melde det til bøndernes lensmænd⁵⁴.

I forsommeren 1574 fandt kongen, at Skanderborg slot nu var så udbygget, at hoffet igen kunne tilbringe en vinter dør. Der var ganske vist ikke plads i kroen ved slottet til kongens høftjenere, til kancelliet og til det øvrige følge, men kongen gav besked om, at der skulle opføres et bindingsværkshus ved kroen. Her skulle der indrettes otte-ni skorstenskamre, så kongens følge »kunne have bekvem bolig«⁵⁵.

Hoffet ankom det år til Skanderborg de sidste dage i august, men da var der allerede udgået befaling fra Koldinghus til en række lensmænds fruer, bl.a. Karen Friis. De skulle møde den 19. september på Skanderborg og drage og tilfly (beklæde og udstyre) kamre og senge til fremmede gæster. Slottet skulle indvies, og det skulle ske ved, at kongen holdt bryllupperne for et par af dronningens jomfruer og desuden for adelsmanden Manderup Parsberg⁵⁶.

Allerede den tredje dag på Skanderborg blev kongen imidlertid klar over, at der ikke var plads til alle de indbudte fremmede på slottet. Han bestemte derfor, at bryllupperne skulle stå på Århusgård, og der gik straks bud til Bjørn Andersen. Han skulle bestille alt fornødent forråd efter en seddel, der var lagt i brevet. Sammen med kongens køgemester skulle han notere alt, hvad han skaffede, så det senere kunne blive modregnet i hans lensafgift. Desuden skulle han gøre den største sal i gården i stand til fest. Hvis det var nødvendigt, skulle han endog lade »sætte støtter under gulvet«. Der skulle også indrettes et bekvemt værelse til hofmesterinden og jomfruerne. Inden brylluppet ville kongen selv komme og undersøge forholdene og anvise, hvor hans eget og dronningens kamre skulle indrettes. Endelig lovede kongen med det første at sende Bjørn Andersen en fortegnelse over de fremmede gæster, som man ventede, så han i tide kunne skaffe dem kvarter i byen⁵⁷.

Listen er næppe bevaret, men det kan ses af brevbøgerne, at der gik indbydelse til 57 medlemmer af den danske adel. 21 adelsmænd skulle komme med fruer, kun tre (enkemænd eller ungarle) kom alene, men selskabet omfattede også 12 enker.

Naturligt nok kom lensmændene på de nærmeste kongelige slotte og gårde: Jørgen Rosenkrantz (Kalø), Holger Rosenkrantz (Bygholm), Christen Munk (Åkær), Jens Kaas (Silkeborg), Jørgen Skram (Dronning-

borg), Jørgen Lykke (Mariager kloster) og Gregers Ulfstand (Rougsø herred); men også fra de lidt fjernere slotte i Jylland var der inviteret en del: Erik Rud (Aalborghus), Otte Banner (Sejlstrup), Erik Lykke (Ribe) og Vincents Juel (Koldinghus). Fra Fyn og Langeland ventede man bl.a. Erik Hardenberg (Hagenskov), Axel Viffert (Nyborg) og Mourids Podebusk (Tranekær), og fra det østlige Danmark Peder Munk (Stegehus) og Bjørn Kaas (Malmøhus). De sidste to regnedes dog til den jyske adel, da de ejede og skrev sig til jyske hovedgårde⁵⁸.

De mange gæster skulle beværtet godt, så kongen skaffede kvalificeret hjælp til sin køgemester. Fem adelsmænd, »der skulle have gode kokke«, fik befaling til at sende disse til Århusgård. Også her måtte Bjørn Andersen yde sit bidrag. Peder Oxe skulle sende to navngivne kokke fra København, borgmestre og råd i Horsens to andre dér fra byen, og lensmanden på Koldinghus skulle sende Morten Kok. Han skulle medbringe »det køkkentøj, som ridderkokken [en kok hos en fyrste] på slottet plejer at bruge«. Kokkene skulle møde på Århusgård otte dage før bryllupperne og hjælpe med at koge, så længe gæsterne var der⁵⁹.

Midt i forberedelserne til festen på gården fik Bjørn Andersen også ordre til »med det første« at give bønderne i lenet »ordre til at gøre broer og veje i stand«. Vejene »skulle være meget slette og dybe«, og recessen pålagde herredsmændene »at istandsætte de forfaldne alfarveje«⁶⁰.

Den 12. september kom kongen så til Århusgård og blev der måneden ud. Bjørn Andersens regnskab⁶¹ kaster lidt lys over det store gilde. Af gårdens forråd blev der »til kongelig majestæts behov og til de bryllupper, som stod på Århusgård« bl.a. brugt: 4 td. smør, 41 ferske svin, 139 sider flæsk, 22½ ferske oksekroppe, 12 kalve, 202 lam, 185 gæs og 419 høns; desuden betydelige mængder fisk, mel og brød, og hertil 115 td. øl.

En pengeudgift på 363½ daler 5 skilling er ikke blot anvendt på bryllupperne, men også til varer, der blev sendt til Skanderborg. En del af dem er dog formentlig blevet brugt til vin og lækkerier til bryllupperne. Køgemesteren fik endelig 100 daler, »som blev skænket bort udi køkkenet til dennem, som kogede til de bryllupper«.

Desværre findes der ingen beretning om, hvordan festen forløb. Når man godt ville høre lidt derom, bunder det bl.a. i, at stemningen i et festligt lag godt kunne blive noget animeret. Da kongen først i august rejste til Jylland, besøgte han rigshofmesteren på Gisselfeld. Lige inden han kort efter brød op fra Antvorskov for at forlade Sjælland, skrev han til Peder Oxe, at han »havde haft mere at tale med ham om ved den lejlighed, hvis ikke drik havde forhindret det«⁶².

Brudgommen Manderup Parsberg har også ry for at have været et noget hidsigt gemyt. På sin dannelsesrejse var han i Rostock i 1566 kommet i klammeri med Tyge Brahe, der ved den lejlighed fik næsen skamferet i en duel⁶³.

Rundt om i selskabet har de mere informerede måske stukket hovederne sammen. Under opholdet på Århusgård blev der forståeligt nok ikke udsendt mange breve fra kancelliet. Bjørn Andersen fik nyt forleningsbrev dagen før bryllupperne, men det kan have været forberedt længe før og er blot blevet dateret og afleveret nu i en belejlig stund⁶⁴.

Derimod virker det påfaldende, at der på selve festdagen udgik breve fra Århusgård til adelen i Jylland og på Fyn om, at der var kommet en del krigsfolk over Elben. Selv om kongen ikke havde fjendskab med nogen, skulle man dog være rede, hvis der skulle ske et pludseligt indfald. Alle skulle derfor have deres rustning rede, både af arvegods og forleninger, så de hurtigt kunne møde med den i Kolding og dør afvente nærmere ordre⁶⁵.

Efter at hoffet i begyndelsen af februar 1575 brød op fra Skanderborg og drog til Sjælland, gik der godt tre år, før det vendte tilbage. I en halv snes år var Frederik 2.s byggevirksomhed stærkt koncentreret om opførelsen af Kronborg, men han glemte ikke Jylland helt. Et kornhus, han havde villet bygge i Århus, var ikke blevet færdig. Da det stod og forfaldt, bad han Bjørn Andersen om at lade huset nedbryde. Sten og tømmer skulle han føre til Havreballe ladebygning og »der lade bygge nogle smukke kamre til kongen«⁶⁶. I efteråret 1579 kom kongen og opholdt sig en halv snes dage på gården. Det var ved den lejlighed, at de lokale spørgsmål om bispens aflønning og forsørgelsen af de 12 degne i Århus blev løst (side 120).

15. Under de store mageskifter

Da mageskiftepolitikken for alvor blev genoptaget i 1573, blev Bjørn Andersen »en af de mest benyttede besigtigelsesmænd« i Jylland, og Svend Gissel finder derfor også, at hans forflyttelse dertil mere ligner »en tanke end en tilfældighed«¹.

Det var ikke noget nyt, at konge og adel var optaget af godssamling. I en udpræget landbrugsstat som Danmark var det en interesse, der måtte give sig til kende til alle tider.

I 1400-tallet havde der i kølvandet af den senmiddelalderlige agrarkrise været en stærk tendens til, at jorden samledes hos en række af de rigeste adelsslægter og hos højgejstligheden. Det skete på lavadelens bekostning. Bjørn Andersens oldefar, Anders Jakobsen på Vorgård i Øst-himmerland, der giftede sig til Stenalt i Rougsø herred, var en af sin tids betydelige godssamlere. Han købte flere gange jord af lavadelige².

Ved reformationen inddrog kronen det meste af det gejstlige gods og overtog også en del »forbrudte selvejergårde«. I de samme år svækkedes adelens militære betydning. Herremændene måtte derfor i højere grad end før lægge sig efter godsdrift. Hertil blev de tilskyndet af det økonomiske opsving, Vesteuropa oplevede efter opdagelsen af de oversøiske områder. Den øgede skibsfart krævede forsyninger, og Middelhavslandene blev i de samme år afhængige af korntilførsel. Nu oprandt Nederlandenes store tid, hvor hollænderne hentede Østersøområdet korn og Danmarks stude mod til gengæld at levere os tidens nye varer.

Både krone og adel var derfor stærkt interesseret i at få arrangeret deres gods, så det lå så bekvemt som muligt og kunne drives så effektivt, som tiden nu tillod³. Kronens ønsker om gennem mageskifter at få samlet sit gods, først på Sjælland, men fra 1578 også omkring de østjyske slotte, er allerede omtalt⁴.

For adelen var det splittede jordegods et stadigt tilbagevendende problem. Hvert generationsskifte i en adelsfamilie betød, at godset blev delt op i indtil mange arveparter, der trængte til samling ved mageskifter, enten med kronen eller andre adelige godsejere.

Det var i udvekslingen af jord mellem krone og adel, at Bjørn Andersen sammen med mange andre adelige kom til at udføre et stort arbejde.

Når et mageskifte var blevet foreløbig aftalt, fortsatte sagen med, at et par adelsmænd – men i større sager ofte flere – af kancelliet fik ordre til at besigtige og sammenligne parternes gods. I brevbøgerne kan vi derfor se, hvor mange sager der blev påbegyndt i de år, hvor Bjørn Andersen var lensmand, og hvor mange han medvirkede i.

Antal breve om besigtigelse for mageskifte

breve	år 15-	66	67	68	69	70	71	72	73	74
i alt		7	10	3	5	1	1	3	34	34
til Bjørn Andersen		-	-	-	1	-	-	-	10	5

breve	år 15-	75	76	77	78	79	80	81	82	83
i alt		25	21	24	70	124	50	59	35	36
til Bjørn Andersen		8	7	4	4	13	7	8	6	2

Kilde: KB

Selv om tallene intet siger om den mageskiftede jords omfang, viser de dog den store interesse, spørgsmålet fik, og Bjørn Andersens betydelige andel i arbejdet hermed.

Sammen med ordren om at foretage besigtigelsen modtog de adelige herrer ofte udskrift af jordebøgerne over det gods, de skulle vurdere. Det var ikke altid, de var ude at se på jorden. Hovedgårdene og deres bygninger tog de i direkte øjesyn, i skovområder rykkede man også ud til synsforretninger, men man fandt det snart mindre påkrævet ved skovløst gods.

Men det betød ikke, at besigtigelsesmændene blot kunne sidde hjemme og sammenligne jordebøgerne. Et vigtigt led i hele forretningen var indkaldelsen af de bønder, hvis jord blev berørt af mageskiftet. De blev tilsagt til at møde på jorden eller på et centralt sted i nærheden deraf for at afgive en edelig erklæring om landgilden og den årlige udsæd. Derved kunne man kontrollere, om jordebogens oplysninger om landgilden passede med fæstebøndernes opfattelse af dens størrelse, og desuden fik man kendskab til driftssystemet på egnen og til den faktiske anvendelse af jorden. Det var nødvendigt, da man i vurderingen af godset ikke blot tog hensyn til landgilden, der blev ydet af det, men også til den årlige udsæd, man anvendte på jorden. Besigtigelsesmændene skulle derfor være fortlige med alle de ydelser, landgilden faldt i, både hartkornsskylden, der var en ydelse for retten til at dyrke jorden, og herlighedsydelserne, der bl.a. omfattede oldensvin, arbejdspenge og gæsteri foruden de såkaldte småredsler.

De skulle også være inde i de forskellige driftsformer (f.eks. trevangsbrug, græsmarksbrug, alsædsbrug o.s.v.), for at de kunne vurdere og sammenholde udsæden på de forskellige godstyper.

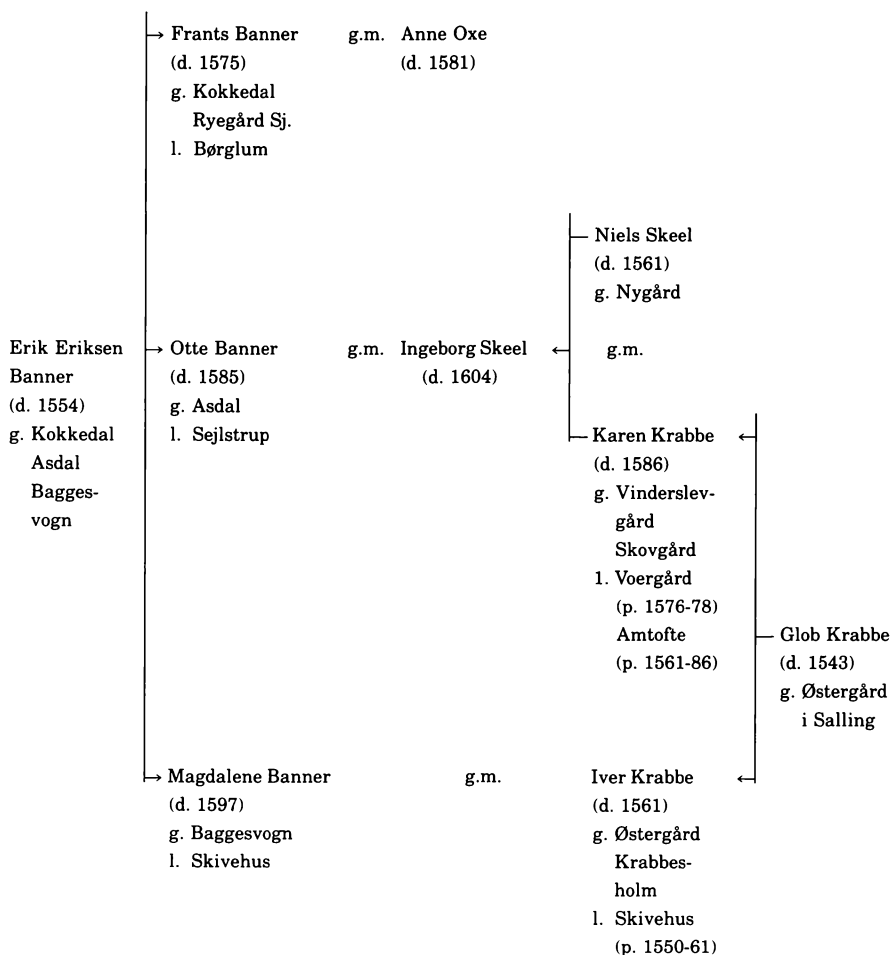
Mest kompliceret var måske de mange måleenheder, der anvendtes på de mange naturalier, og som ofte varierede fra egn til egn. Specielt kornmålet med de mange forskellige tønder, der nogle steder omsattes i pund, andre steder i ørtug, var forvirrende⁵.

Endelig måtte der tages hensyn til godsets beliggenhed, tilstand og muligheder, de sidste bl.a. afhængige af forholdet mellem hovedgårdsjord og fæstejord, mellem mark og skov og af antallet af fæstebønder, der ville kunne yde hoveri. Man talte om godsets »belejlighed«, der naturligvis krævede en særlig vurdering⁶.

Lensmændene var imidlertid fortrolige med alle disse forhold fra deres lensadministration. Det var derfor naturligt i vidt omfang at anvende dem, specielt da deres stilling også gjorde dem interesseret i krongodsets bevarelse.

De lange rejser, som Bjørn Andersen under sit arbejde med besigtigelserne kom ud på, kan illustreres ved familierne Banner/Krabbe/Skeel

Banner – Krabbe – Skeel

store mageskifter, som han meget snart blev engageret i. Oversigten over de berørte familiemedlemmer med deres besiddelser og aktuelle len kan også vise, hvorfor de måtte være interesseret i netop det gods, som de ønskede at få.

I foråret 1573 ville Frants Banner til Kokkedal i Hanherred afstå sit og sin hustrus gods på Sjælland mod vederlag i Nordjylland, og fire adelige på Sjælland blev sat til at besigtige det og indsende »klare registre derpå«. Det var hensigten, at Frants Banner skulle have udlagt Voergård i Vendsyssel. Bjørn Andersen var i første omgang ikke med blandt de jyske adelige, der skulle »udlægge godset«.

Frants Banners søster Magdalene, der var enke efter rigsråden Iver Krabbe, ville imidlertid også af med sit sjællandske gods mod erstatning i Vendsyssel; men hun ville samtidig afstå gods både i Koldinghus, Dronningborg og Århusgård len mod at få godtgørelse i tre af de fire herreder i Salling og i Vennebjerg herred i Vendsyssel. Her blev Bjørn Andersen sat på opgaven med at besigtige godset i Jylland, og brevene viser, at han sammen med Niels Viffert til Torstedlund også gled ind i den gruppe, der behandlede Frants Banners sag. De erstattede her Christen Munk og Jens Kaas.

Begge sager blev hurtigt klaret, Magdalenes tilsyneladende uden at der opstod problemer. Frants Banner fik derimod ikke Voergård, som det egentlig var meningen, men Ø kloster på Øland, der lå tættere ved Kokkedal. Efter sin hustrus slægt kaldte han det Oksholm⁷. Få uger senere havde udvalget desuden klaret et mageskifte for familien Banners tredje medlem, Otte Banner til Asdal. Også han afgav sit sjællandske gods og fik til gengæld Bangsbogård ved det nuværende Frederikshavn og desuden bøndergods i Horns, Vennebjerg, Børglum, Jerslev og Kær herreder i Vendsyssel foruden gods i Rinds og Lysgård herreder sydligere i Jylland⁸.

Frederik 2. slap altså ikke af med Voergård til Frants Banner; men allerede i 1575 var han i forbindelse med Otte Banners svigermor Karen Krabbe. Kongen var interesseret i hendes hovedgård Nygård ved Kolding og ville overlade Karen Krabbe og hendes svigersøn (på hans hustrus vegne) Voergård. Kongen var meget ivrig, men sagen trak ud.

Axel Gyldenstjerne, der i 1573 havde måtte overtage Voergård i pant i stedet for Ø kloster, som han hidtil havde haft, var utilfreds med, at han skulle afgive lenet med så kort varsel, så ham blev man nødt til at give en regulær opsigelse.

De fem adelige, der skulle besigtige Nygård og Voergård, havde heller ikke travlt. De ønskede at få udleveret den tidligere synsforretning over Voergård, men den kunne man ikke finde i kancelliet. Nogle af »de gode mænd«, der dengang havde været med til at gennemføre forretningen, fik så ordre til at tiltræde det nye udvalg. Det blev Erik Rud og Bjørn

Andersen, der nu gik bud efter. Bjørn Andersen havde altså været draget ind i Frants Banners sag allerede relativt tidligt og blev nu igen engageret i sagen om Voergård.

Den trak også ud, fordi »kronens skove løb meget op«, og det var svært at finde fyldest for dem i Karen Krabbes gods. Erik Ruds død og Vincents Juels forflyttelse fra Koldinghus len blev også af de øvrige i udvalget brugt som undskyldning for ikke at gøre noget ved sagen; men til sidst fik de besked på at ordne den, så »kongen en gang kan få ende derpå og ikke skal lide mere skade ved sagens forhaling«. I juni 1578 var man så blevet enige, og mageskiftet blev gennemført⁹. Karen Krabbe og hendes svigersøn fik Voergård og meget gods deromkring i Jerslev og Kær herreder. Hun afstod Nygård og desuden gods liggende i 13 herreder op gennem Jylland fra Koldingegnen i syd til Lemvigegnen og Hanherred i nord.

Bjørn Andersen må i forbindelse med Bannerfamiliens mageskifter have været på farten Jylland rundt indtil flere gange. Han slap derimod for at deltage i forarbejdet, da Karen Krabbe og datteren året efter afstod Vinderslev hovedgård sydøst for Kjellerup og Skovgård i Fjends herred, begge med gods i de omliggende herreder, for nye store godsmængder, især i det østlige Vendsyssel¹⁰. Men det betød blot, som vi skal se, at han var af sted i andre forretninger. 1579 var det år, hvor han fik tildelt flest opgaver i mageskifteadministrationen.

Kredsen af »gode mænd«, der deltog i besigtigelsesforretningerne, kan man få et indtryk af gennem skemaet over Bjørn Andersens »rejsefæller«. Det viser, hvor mange gange Bjørn Andersen var »på hold« med de enkelte i årene fra 1573 til 1583. 17 af de 32 var medlemmer af rigsrådet, eller de blev det senere. Mange af dem sad, som det vil ses, på de store len, netop som de deltog i arbejdet. Flest opgaver havde Bjørn Andersen sammen med de næsten jævnaldrende Niels Jonsen Viffert (f. 1532) til Torstedlund og Jørgen Skram (f. 1534) til Tjele, der havde henholdsvis Hald og Dronningborg i forlening, samt med den lidt yngre Claus Glambeck (f. 1537), der var lensmand på Skanderborg.

Deltagerne i mageskifteadministrationen var mænd med indflydelse; men den krævede også en indsats af dem. Ofte var arbejdet ikke afsluttet med udvekslingen af jorden.

I 1579 havde Bjørn Andersen og Claus Glambeck medvirket ved et mageskifte, der skaffede Hans Arenfeldt til Palsgård Rosmus birk på Djursland, der før havde hørt under Øm kloster, og en række gårde i nabosognet Hyllested, i alt 63 gårde og 1 mølle. For dem afstod han gods i 11 jyske og 5 sjællandske herreder. De to jyske lensmænd havde også besigtiget det sjællandske gods, så de havde igen været på farten.

Arenfeldts nye gods havde en fin samlet beliggenhed, men manglede blot et sted, hvor han kunne »holde hovedgård«. I 1561 var den tidligere

abbed i Øm, Jens Simonsen, blevet præst i Rosmus, og han havde ikke blot fået præstegården i sognet, men også Rugård for sin livstid. Den ville være egnet til formålet; men det ville kræve, at der blev fundet erstatning til præsten.

Bjørn Andersens »rejsefæller«

navn, len, evt. stilling	15-	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	i alt
*Erik Rud, Voergård/Aalborghus	4				3								7
*Bjørn Kaas, Malmøhus	5	2		1									8
Niels Jonsen Viffert, Hald	5			3	2	2	1	2	1	2	2		20
*Jørgen Rosenkrantz, Kalø	2						2	2		1			7
*Jørgen Skram, Dronningborg	3	2		4	3	1		1		1			15
*Erik Podebusk, Aalborghus	2												2
Henrik Gyldenstjerne, Vitskøl kloster	2												2
Erik Lykke, Riberhus	2	1											3
*Christen Skeel, Bøvling	1									2			3
Jens Kaas, Silkeborg	1			3	2	1							7
Morten Svendsen Orning, Koldinghus	1												1
*Eiler Grubbe, Tryggevælde, Vordingborg		1								1			2
*Peder Gyldenstjerne, Båhus, Vestervig		1			1					1	1		4
Vincents Juel, Koldinghus		2			3								5
Christen Munk, Åkær		1											2
Claus Glambeck, Skanderborg		2		3				7	2				14
Folmer Rosenkrantz				1									1
*Jørgen Marsvin, Landskrona				1									1
*Hans Skovgaard, øverstesekr. i kancelliet				1									1
*Peder Munk, Stegehus					1					1			2
Hannibal Gyldenstjerne, Lunde på Mors								1			1	1	3
*Axel Viffert, Aalborghus								1					1
*Manderup Parsberg, Silkeborg								1		1			2
Otte Banner, Sejlstrup									1		1		2
*Henrik Below, Koldinghus								1					1
Vilhelm Dresselberg, sek. i kancelliet										1			1
*Niels Kaas, kansler										1			1
Malte Jensen Sehested, landsdommer Jyll.										1			1
*Albert Friis, Riberhus										1			1
*Jakob Seefeld										1			1
Godslev Budde, Børglum											1		1
Predbjørn Gyldenstjerne, Åstrup												1	1

* = rigsråd

Skemaet anfører det antal besigtigelsesforretninger, som Bjørn Andersen fik tildelt sammen med hver af de anførte personer.

Kilde: KB, L&L, DbL².

Den opgave skulle løses af lensmanden på Kalø, i hvis område birket lå, men da der blev tale om ændringer i både pastorater og præstegårdsforhold, måtte Jørgen Rosenkrantz have bistand af stiftslensmanden Bjørn Andersen. Sammen udarbejdede de en løsning, så hr. Jens måtte flytte til Fævejle nord for Lyngby. Bonden, der hidtil havde haft den i fæste, havde imidlertid svaret en del af sin landgilde til domkirkens bygning i Århus. De to lensmænd skulle derfor skaffe domkirken erstatning for afgiften, og Bjørn Andersen skulle finde en anden fæstegård til bonden eller tilbagebetale ham hans indfæstning¹¹. Mageskiftepolitikens problemer bredte sig undertiden som ringe i vandet.

Det er også karakteristisk, at kongen disponerede frit over det gods, der var henlagt til kapitel og domkirke. Bjørn Andersen måtte flere gange udlægge nyt gods, når noget af det hidtidige blev byttet bort, og fik kongen nyt gods inden for lenet, måtte han indføre det i jordebogen og tage det under sin administration¹².

Undertiden kunne opgaverne ikke blot klares med økonomisk vurderingsevne. Kongen havde i 1579 fået gods i Koldinghus len mod bl.a. at afstå Kærbygård ved Kasted nordvest for Århus. De to fæstere, der sad her, ville imidlertid ikke flytte og gøre plads for den nye ejer, der selv ville bo på gården. De skal endog have truet med at gøre en ulykke på ham. Bjørn Andersen måtte så ud at tage en »stærk borgen« (garanti) af dem om, at de ville skikke sig. Han skulle også få dem til at flytte til påske og endelig advare dem mod at beskadige husene ved udflytningen. Det er dog værd at bemærke, at de ikke blot blev smidt på porten, for de skulle have nyt fæstemål eller deres stedsmål tilbagebetalt, og Bjørn Andersen skulle få en aftale med dem om, hvad de skulle have for rugsæden, som de havde sået om efteråret. Det var dog kongens vilje, at den nye ejer skulle have den »til en rimelig pris«¹³.

På Aalborghus slap Bjørn Andersen for at finde erstatning for mageskiftet kapitelsgods, da Vendelbo stift var uden kapitel. Fra hans år her kender vi derimod en sag, der viser, hvordan både krone og godsejere værnedede om den erhvervede jord.

I efteråret 1581 fik Bjørn Andersen besked på, at Karen Rønnow skulle have afskrifter af en række breve om Vrejlev klostres gods. Det havde hendes afdøde mand fået ved mageskifte. Tidligere lensmænd på Aalborghus var døde, inden de efter lignende ordrer havde fået fundet dokumenterne frem til hende¹⁴. Så gik der et par år. Bjørn Andersen var »gentagne gange« blevet præsenteret for ordren. Han havde imidlertid hævdet, at brevene lå i nogle brevkister, der var forseglede af tre mænd, og uden deres nærvær kunne han ikke tage brevene frem. De tre mænd, bl.a. landsdommer Mourits Stygge i Viborg, fik derfor ordre til at begive sig til Aalborghus, når Bjørn Andersen meddelte, »at han [kunne] blive på slottet«, så man kunne få kisterne åbnet.

Derpå fik Bjørn Andersen igen besked på at finde brevene og tage afskrifter deraf. Han fik også at vide, at »det kan være fornødent, at han ved forefaldende lejlighed har brevene ved hånden«¹⁵. Vi ved ikke, om Bjørn Andersen i de få uger, han endnu levede, nåede at finde brevene frem; men det blev hverken i denne lensmands eller konges tid, at Karen Rønnow fik sine kopier. Så sent som i juli 1591 måtte regeringsrådet bede Bjørn Andersens efterfølger på Aalborghus, Ove Lunge, om at se efter brevene, men »han skal passe på, at der ikke udleveres breve, der på nogen måde kunne komme kronen til skade på dens gods«¹⁶.

Selv under Christian 4.s mindreårighed, hvor 4 repræsentanter for rigsrådsadelen førte regeringen, værnede man nidkært om kronens økonomiske fundament.

16. Bjørn Andersens private mageskifter

Bjørn Andersens mange offentlige gøremål forhindrede ham dog ikke i at pleje sine egne godsinteresser.

Allerede i årene på Sjælland gennemførte han et par mindre mageskifter. I 1565 fik han en gård i Kastrup lige syd for Vinstrup mod at afgive en gård i Frølunde nord for Korsør nor. Landgilden, der var $\frac{1}{2}$ td. smør i Kastrup mod 2 pd. korn i Frølunde, svarer helt til det forhold mellem smør og korn, som Sv. Aakjær anfører for 1573. Kronen havde dog sikret sig, for Bjørn Andersen måtte love at gøre »skel og fyldest« i andet jordegods, hvis kronens gård fandtes bedre »på ejendom« end den gård, han havde udlagt¹.

Interessanter er mageskiftet i 1569. Da fik Bjørn Andersen fire gårde i Gimlinge torp vest for Vinstrup mod, at han afgav tre gårde helt ud mod Storebælt nord for Korsør. Landgilden af de gårde, han afhændede, var 11 pd. korn årligt, mens de fire modtagne blot gav 4 pd. Men det skæve forhold var tilsyneladende endnu mere ugunstigt for Bjørn Andersen, der også havde »omdraget« (eftergivet) kongen de »fem hundrede gamle daler«, som han hidtil havde haft Gimlinge torp i pant for. Ganske vist hedder det i mageskiftebrevet, at godset »udi Gimlinge torp er bedre på skov og anden ejendom« end det gods, Bjørn Andersen afgav².

Svend Gissel finder dog, at Bjørn Andersen betalte »en særlig høj pris for at kunne erhverve denne torp«; men han gør også opmærksom på, at det drejede sig om »en tidligere klosterhovedgård«³. Desuden har han konstateret, at Bjørn Andersen nedlagde tre bondegårde i det nærliggende Ormager (senere Lystagergård) for at dyrke jorden under Vinstrup⁴. Da han skilte sig af med sit sjællandske gods i 1573, var gårdene i Ormager endnu skyldsats som fæstegods; men de var uden fæstere og har sandsynligvis været drevet under hovedgården⁵.

Det må være Bjørn Andersens interesse for hovedgårdsdriften, der fik ham til at betale så meget for belejligheden af jorden i Gimlinge torp.

Hans bestræbelser på at effektivisere driften af Vinstrup fremgår også af, at alle bønderne i Vinstrup by i 1584 kunne berette, at Bjørn Andersen, før han mageskiftede godset bort i 1573, havde indhegnet alle tre marker til Vinstrup hovedgård og »tog al den dem tilliggende ager og eng, som lå iblandt hans jord i alle tre marker, og lovede dem fyldest

derfor«. Det havde de dog ikke fået, da han »kun udlagde dem nogen jord«. Kongen, der nu ejede godset, gav derfor lensmanden besked på at få landgilden »omsat« og lade jordebogen forandre⁶.

Med flytningen til Jylland i foråret 1572 fik Bjørn Andersens godsinteresser en helt ny retning. Allerede i juli 1573 bevilgede han kongen sit sjællandske gods, som fire adelige skulle indgive klare registre på. Samtidig opsagde kongen den pantesum, som Henrik Gyldenstjerne havde stående i Vitskøl kloster. Han fik dog lov til at beholde Hals birk som forlening, men af det øvrige klostergods skulle Axel Gyldenstjerne, Jens Kaas, Niels Jonsen Viffert og Jørgen Skram udlægge Bjørn Andersen lige så meget og godt gods, som han afgav på Sjælland⁷. På mindre end 2½ måned var det store mageskifte gennemført⁸. Det berørte gods er anført i skemaet side 142-43.

Bjørn Andersen og hans hustru afgav to hovedgårde på Sjælland. Om Vinderup, som Karen Friis havde arvet efter Johan Friis, oplyses det blot, at der sad en fæster på gården, der gav en pæn afgift i korn og smør.

Vinstrup havde familien derimod selv boet på, og i 1550'erne havde Bjørn Andersen bygget ny hovedbygning. Da han skulle afstå den med alt det »tømmer, mursten og kalk, som der findes hos gården«, tyder det på, at der stadig har været byggearbejde i gang.

På godset i Malle sogn og Slet herred, der blev udlagt for Karen Friis' arvegods, var der ingen hovedgård. Det gik man snart i gang med at bygge; men også den gamle klosterbygning, der lå i udlægget for Bjørn Andersens arvegods, trængte til ændringer og fornyelser, så kronen fik nok de bedste hovedgårde.

Det nævnes, at Livø hørte til klosteret. Om den havde abbed Anders i 1552 ikke uden stolthed meddelt, at øen før var »så godt som aldeles øde«, men »nu fanger jeg en læst korn af samme ø, halvt rug og halvt byg [d.v.s. 12 tdr. af hver], 2 tdr. smør, 2 tdr. oste, sure og søde, om det bliver gode grødeåringer«⁹.

Bjørn Andersen fik en mølle mere, end han afstod, og de nye møller gav mere mel i landgilde, end han var vant til at få af møllerne på Sjælland. Han måtte til gengæld give afkald på to par vognhjul årligt, som de plejede at levere ham.

Det er åbenbart, at han fik mange flere gårde, end han afgav: 72 + 70 eller 142 mod 41 + 37 eller 78. Det er også påfaldende, at det jyske område var bedre forsynet med fæstere end det sjællandske, hvor man dog ellers havde vornedskab. Ti gårde, især nær klosteret, havde to fæstere, og der omtales ingen øde jorder. På Sjælland finder vi derimod ikke to fæster på nogen af gårdene, og fem jorder måtte dyrkes af folk, der ellers havde gård i fæste.

Det større antal fæstegårde modsvarede dog ikke af tilsvarende større afgifter. De jyske gårde kunne »tåle« mindre landgilde end de sjælland-

ske, som det hed i tidens sprog. De samlede årlige ydelser af fæstegodset er angivet i skemaet side 144.

Som vi har hørt, kunne landgilden efter tidens opfattelse ikke tjene som et direkte mål for godsets værdi; men det er alligevel oplysende at sammenligne ydelserne i de to landsdele.

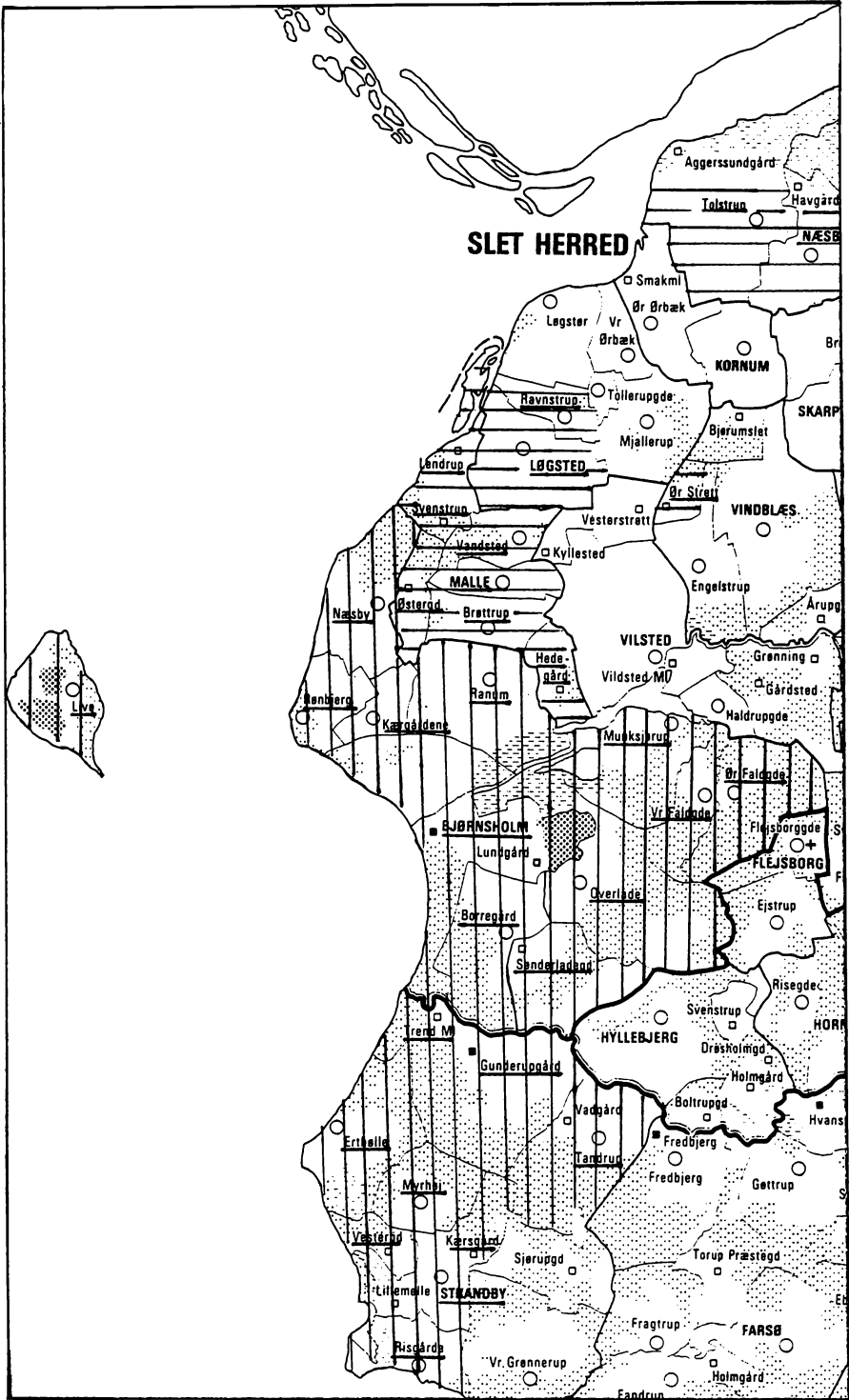
Bjørn Andersen fik mindre hartkorn (rug og byg) i sit nye godsområde, end han før havde fået på Sjælland, men derimod meget mere havre. På Sjælland indskrænkede havreydelsen sig næsten til den skæppe, der i Holbækområdet fulgte med hver gås. Afgiften i svin og får var også markant større i Jylland, og fjordens nærhed viste sig i ydelsen af ål og sild. Holbæk fjord havde ikke givet sig udslag i afgifterne på Vinderup gods.

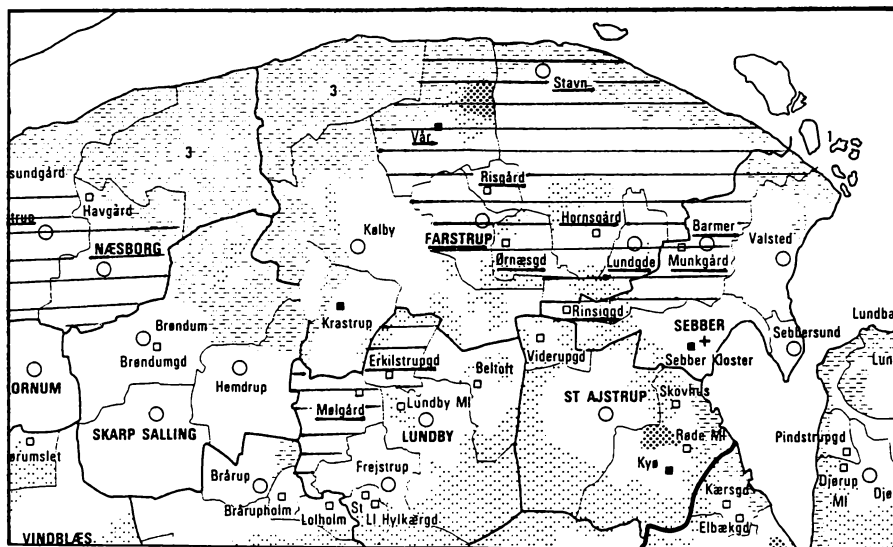
Til gengæld fik han ikke fodret øksne på stald i Jylland, og pengeafgiften her var meget beskednen. Adskillige af gårdene på Sjælland gav ervidspenge, d.v.s. arbejdspenge som afløsning for hoveri. Arbejdsydelseerne omtales slet ikke i det jyske område. Til gengæld ydede 104 fæstere her gæsteri; men om det skete i havre eller penge, oplyses ikke. På abbed Anders' tid ydede de fleste fæstebønder efter taksten »gæsteri med otte heste«¹⁰.

Den mest åbenlyse fordel ved det gods, Bjørn Andersen fik, var, at det lå så samlet. Han fik gennemført mageskiftet tidligt, mens kronen endnu havde store samlede godsområder, som munkene gennem århundreder havde samlet sig. Det bevirkede igen, at der fulgte birkeret med godset, idet de tre sogne Strandby, Åle (snart Bjørnsholm) og Malle sogne udgjorde Åle birk. Patronatsretten, som klosteret havde haft til en række af egnens kirker, fik han derimod ikke. Den forbeholdt kongen sig selv og kronen.

De senere mageskifter, som Bjørn Andersen gennemførte, var slet ikke af samme omfang. I 1575 tog han selv initiativet ved at »begære kronens rettigheder i syv jordegne bondegårde i Voer by« ved Stenalt. Da mageskiftet gik i orden allerede efter få uger, afstod han to gårde i Vejlbj by ved Allingåbro og gav afkald på årlige indtægter på 6 tdr. 2 skp. rug, 7½ tdr. byg, ½ tdr. smør, 2 svin, 2 øksne at stalde og 2 gange gæsteri. Kronen havde af bønderne årlig fået 1 tdr. 3 pd. smør, 10 stob honning, 2 lødige mark og 2 mark 14½ skilling dansk i leding, 3 lam og 7 gange gæsteri. Bortset fra, at en sammenligning mellem ydelserne næsten er umulig, er den også mindre interessant. Værd at bemærke er snarere, at selvejerne betalte ledingspenge, mens de ikke gav rug og byg, der er så karakteristisk for fæstebøndernes landgilde. Det væsentlige var nemlig, at kronen opgav sin »ret og rettighed« i selvejergodset, og at Bjørn Andersen måtte »handle med bønderne om ejendommen af fornævnte bondegods«¹¹.

Selvejerbønderne i Voer, som Bjørnfamilien havde ligget i strid med gennem hundrede år, og som Bjørn Andersen vandt over i processen sidst

Med lodret skravering er vist, hvad Bjørn Andersen fik udlagt. I Strandby sogn var Sjørup og Grønnerup blevet afhændet fra klosteret i 1563 (KS 13/6 63), og Vadgård var i 1564 blevet udlagt til præstegård i sognet (ACN 410f). Vestergård hed i 1500-tallet Ørnebjerggård.

Med vandret skravering er vist Karen Friis' gods. I Malle sogn fik Bjørn Andersen en enkelt gård 4 år efter det store mageskifte. I Farstrup sogn var Krastrup og Kølby blevet afhændet fra klosteret allerede i 1540 (KS 20/6 40).

i 1550'erne, må være blevet møre, og Bjørn Andersen benyttede chancen til at få dem gjort til fæstere. Desværre får vi ikke at vide, hvad han måtte give bønderne for deres gårde, og hvad han satte dem til i landgilde.

To år senere gennemførte han et lignende mageskifte. Han fik da en selvejergård i Lendrup i Malle sogn mod at afstå en fæstegård i Horstved i Nødager sogn på Djursland. Derved blev han eneejer i Malle, som han allerede var det i Åle sogn¹². Det fremgår ganske vist ikke direkte af brevet om mageskiftet, at gården i Lendrup var en selvejergård; men det har den været. Det anføres i brevet til de tre, der skulle besigtige godset, og afgiften, der kan ses i skemaet side 144, tyder på det¹³.

Af fæstegården i Horstved gav bonden en betydelig landgilde i hartkorn, mens der af gården i Lendrup blev ydet ledingspenge og blot en beskeden afgift i hartkorn¹⁴.

Det er derimod overraskende, at der er sket så få ændringer i afgiften efter overgangen til fæste, som skiftet mellem Bjørn Andersens døtre i 1601 viser¹⁵.

Karen Friis' arvegods

efter mageskiftet		før mageskiftet	
<i>Åle birk</i>	gårde	<i>Merløse herred</i>	gårde
Malle sogn		Ågerup sogn	
Malle	3	Vinderup hovedgård	
Brøttrup	2	Vinderup	11
Hedegård	1	Torup	3
Lille Lendrup	1	Bredetved	5
Østergård	1	Arnakke	3
Svenstrup	1	Ebberupgård	1
Vansted	2	Thousgård	1
<i>Slet herred</i>		Grandløse sogn	
Næsborg sogn		Dragerup	1
Næsborg	2	Tjebberup	1
Tolstrup	3	Asmindrup sogn	
Vindblæs sogn		Algestrup	2
Øster Strett	1	Kvanløse sogn	
Lundby sogn		Holløse	2
Mølgård	1	Kvanløse	2
Erkilstrup	1	Igelsø	2
Farstrup sogn		Sdr. Jernløse sogn	
Farstrup	5	Mogenstrup	1
Vår	1	Nr. Jernløse sogn	
Nørgård	1	Norup	1
Ørsnæs	1	<i>Voldborg herred</i>	
Risgård	1	Kirke Såby sogn	
Hornsgård	1	Torkildstrup	1
Lundgårde	3		
Stavn	23*		
Sebber sogn			
Barmer	12		
Løgsted sogn			
Løgsted	2		
Ravnstrup	1		

*Fæsterne havde næppe alle gårde. De fleste betalte landgilde i fisk.

Mens Bjørn Andersen var lensmand på Aalborghus, gennemførte han endnu to mageskifter med kronen. Begge gange tog kongen initiativet¹⁶. En sammenligning af afgifterne her er problematisk¹⁷. Det gods, som Bjørn Andersen afstod, havde ensartede, betydelige kornafgifter og meget ordinære småredsler. På det gods, han fik, var ydelserne derimod af meget forskellig sammensætning. Ved mageskiftet i 1582 indbefattede de f.eks. 28 kander honning fra Simestedområdet og mankehår, der blev

efter mageskiftet		før mageskiftet	
<i>Åle birk</i>		<i>Flakkebjerg herred</i>	
Åle sogn	gårde	Tystrup sogn	gårde
Vitskøl kloster		Vinstrup hovedgård	
med 2 møller		Vinstrup	16
Munksjørup	4	Tystrup	3
Øster Falde	2	Tasse mølle	
Vester Falde	1	Hammer mølle	
Overlade	4	Krummerup sogn	
Sønderlade	1	Ormager	3
Borregård	4+4bol	Fuglebjerg sogn	
Trend mølle		Fuglebjerg	1
Kærgårde	2	Kastrup	1
Rønbjerg	2	Førslev sogn	
Næsby	10	Arløse	2
Ranum	19	Gimlinge sogn	
Livø		Gimlinge	1
Strandby sogn		Gimlinge torp	4
Strandbygård	1	Vemmeløse	1
Kærsgård	1	Hyllested sogn	
Ørnebjerggård	1	Hyllested	1
Gunderupgård	1	Ting Jellinge sogn	
Tandrup	4	Ting Jellinge	2
Myrhøj	3	Fyrendal sogn	
Risgårde	6	Tornemark	2
Ertebølle	6	<i>Faxe herred</i>	
		Dalby sogn	
		Viverup	1
		<i>Merløse herred</i>	
		Sdr. Jernløse sogn	
		Mogenstrup	1
		<i>Tuse herred</i>	
		Hørby sogn	
		Uglerup	1
		<i>Møn Vester herred</i>	
		Fanefjord sogn	
		Tostenæs	1

målt i mark. I 1583 dukkede der også galtepenge og sildepenge op i registrene.

Men vurderingen vanskeliggøres ikke blot, fordi værdsættelsen af de forskellige ydelser er usikker. Begge gange indgik der også skovstrækninger i det gods, som kongen skulle have. Af dem faldt der ikke årlige ydelser, men de skulle jo alligevel takseres. Og begge gange fik Bjørn Andersen rådighed over selvejergods. Også det havde sin pris.

Afgifter af fæstegodset i mageskiftet 1573

Ydelsens art	Det sjællandske gods	Det jyske gods
rug	155 td 1 skp	179 td 6 skp
byg	376 – 1 –	265 – 7 –
havre	5 – 1 –	180 – 4 –
mel	26 – 4 –	106 – 2 –
smør	8½ –	8 – 11 pd
svin	18	104½
får	3	45
lam	37½	45
gæs	39	46
høns	123	92
ål		2 td
sild		12½ td
vognhjul	4	
penge	127 mark 10 sk.	12 mark 4 sk
fødenød	25½	
gæsteri		af 104 fæstere

Afgiften af de to gårde, mageskiftet i 1577

Horstved	Lendrup	
1577	1577	1601
3 ørter rug (¾ td)	2 pd smør	2 pd smør
3 ørter byg (½ td)	12 settingskp byg eller 1½ td	12 skp byg
1 bolgalt	1 brændsvin	
1 får	1 får	2 td havre
2 lam	1 lam	
1 gås	1 gås m/ 2 skp. havre	1 gås
4 høns	2 høns	2 høns
1 fodernød	½ skp. gryn	½ skp. gryn
gæsteri	gæsteri	4 mark gæsteri
	2 sk. ledingspenge	4 sk. ledingspenge

Interessantere er det at se, hvor Bjørn Andersen samlede sig gods, efter at han var flyttet fra Århusgård. I 1582 afstod han gods i: Randlev (v/Odder) 1 gd., Hørslev (v.f. Århus) 1 gd., Mausing (s.f. Kjellerup) 1 gd., Thorning (samme egn) 1 stk. skov, Indrup (v/Skødstrup n.f. Århus) 2 gd.

Herfor fik han:

Guldager (Simested s.) 3 fæstegårde, 1 bol, 1 selvejergård.

I 1583 afstod han i:

Indrup Indrupgård med 1 gadehus, Kristrup (v/Randers) 1 gd., Eske-rod (Hornslet s.) 2 gd., Øster Alling (Djursland) 2 gd., 1 gadehus, 8 stk. skov.

Herfor fik han:

Pederstrup (v/Løvel) 2 gd., 1 bol, 1 gadehus, 1 stk. eng, Båndrup (Simested s.) 1 gd. med 1 bol, Hverrestrup (samme s.) 1 gd, Svenstrup (s.f. Aalborg) halvparten af et kær, samt kronens rettigheder til: Ålestrup 2 selvejergårde, Dall (s.f. Aalborg) 1 selvejergård, Hverrestrup ½ selvejergård, sammesteds 3 kirkegårde.

Selvejergårdene måtte han tilforhandle sig, og af de tre kirkegårde fik han kronens herlighed. Han måtte derfor nyde den landgilde af de tre gårde, som kronen plejede at få; men den part deraf, der gik til Simested kirke (fra 2 gårde) og til Vesterbølle kirke (fra 1 gård), skulle Bjørn Andersen og hans arvinger »aldeles ikke befatte sig med«. Den skulle de »ubehindret lade følge kirkerne, som den af arilds tid gjort haver«.

Det mønster, der tegner sig efter Bjørn Andersens flytning til Aalborg-hus, er, at han opgav gods på Århuseggen og i Midtjylland, som nu lå mindre bekvemt for ham. I stedet skaffede han sig gods i Himmerland, især på Simestedegnen, hvor han fik 11½ gård og 1 bol.

Det er endelig værd at mærke sig, at hans godssamling skete med særlig kongelig begunstigelse. Efter Frederik 2.s håndfæstning kunne adelen ikke købe »frit bondegods ... uden det skete med kongens tilladelse«¹⁸. Den opnåede han. Hvis han fik tilforhandlet sig det gods, han fik ret til at købe, blev det til 12½ selvejergård, der gik over og blev adeligt fæstegods. Man har svært ved at forestille sig, at han købte sig en ret af kronen, som han ikke kunne få imødekommet af bønderne.

17. Jysk godsejer

I 1573 blev Bjørn Andersen godsejer i Vesthimmerland. Samtidig begyndte endnu en kilde, der kan belyse hans forhold, at opsamle stof om ham og familien. Det er den årbog, som den allerede nævnte præst Christiern N. Juel sad og førte i sin præstegård.

Han havde i 1559 fået det ene af de to præstekald, der i 1555 var blevet knyttet til Vitskøl kloster. Da abbed Anders her snart blev for gammel til at administrere det store gods, flyttede han i 1563 fra egnen, og Henrik Gyldenstjerne til Ågård i Hanherred fik det som pantelen. Allerede året efter forlod Juel også klosteret, idet han fik tilladelse til at være sognepræst kun for Strandby sogn, hvor han fik udlagt Vadgård som præstegård¹.

Juel havde allerede som ungt menneske opholdt sig en tid på skolen i klosteret. Nu fik han også personlig kontakt med det nye herskab. Han fik en datter i huset hos Karen Friis og kunne en enkelt gang opregne Bjørn Andersen blandt fadderne ved en barsedåb i præstegården². Præsten var fortrolig med egnen, men hans notitser er dog ikke altid samtidige med de begivenheder, han beretter om. Enkelte af dem må enten være gjort senere, end de giver sig ud for, eller være rettet eller suppleret, efter at de første gang blev ført i pennen; men bortset herfra virker de kortfattede og saglige.

Juel fulgte naturligvis interesseret med i, hvordan man indrettede sig på godset, der i tidens stil snart fik navneforandring til Bjørnsholm.

Allerede den første sommer (1574) lod Bjørn Andersen »forny Vitskøl kirke ret herlig med mure, tømmer og tag«³. Den har sikkert trængt til det. 1575 blev der opsat ny prædikestol, og stolene i kirken »blev gjort af ny«⁴. Den gamle klosterkirke blev nu indrettet som protestantisk kirke for sognets menighed. Den gamle sognekirke nord for klosteret, Åle kirke, forfaldt snart. I dag er lidt murrester i jorden de eneste spor efter den.

Juel giver vist også forklaringen på, hvorfor Bjørn Andersen så hurtigt måtte tænke på Vitskøl kirke. Året før den nye ejer kom til klosteret, havde man i oktober 1572 oplevet en »stor, forfærdelig, farlig grum storm«, der gjorde stor skade⁵.

Man tog også fat på de øvrige klosterbygninger, der skulle danne rammen om familiens liv, når den var i Vesthimmerland. I 1574 var man i færd med at bygge karnap foran fruerstuen⁶. I 1577 rejste man den høje karnap, hvori vindeltrappen blev ført op⁷, og endelig opførte man i 1575 »den store lade, som står vesten i ladegården«⁸.

*Under istandsættelsen af Vitskøl kloster fandt man i 1990 spor af et par hemmeligheder i nordfløjen. Jesper Hjermind, der ledede de arkæologiske undersøgelser, finder det sandsynligt, at de har været indrettet i tilknytning til fruerstuen.
Foto: Jesper Hjermind.*

Fra 1578 tog man så fat på at få opført en hovedgård på Karen Friis' arvegods. Man valgte at indrette den på Vår i Farstrup sogn, der havde været ladegård under Vitskøl kloster⁹. Det første år fik man bygget det store ladehus og møllen. Året efter blev teglgården opført med både tegllade og teglovn og desuden et »lidet lysthus i lunden«. 1580 blev de stor resultatens år i byggeriet på Vår. Da fik man bygget flere »herberghuse«, stalden og det store langhus. Der blev bygget både »oven på bakken« og »neden bakken«. Midt i den travle byggeaktivitet fik man også hegnet haven med »urtegårdsplanken«. Kostalden, øksnestalden og smedjen på den anden side af møllen fik man op i 1581¹⁰.

Bjørn Andersen synes omhyggeligt at have været optaget af forholdene på egnen. Han indsatte en ny foged, Morten Holst, på gården. Præsten karakteriserer ham som »en ret god, beskeden [d.v.s. forstandig, hæderlig] karl«. Og Bjørn Andersen tog sig af retsplejen. Ved det første birkeeting i 1574 (snapstinget), der blev holdt torsdag den 8. januar, blev tingstedet flyttet fra Åle kirke, der var blevet forladt af menigheden til fordel for klosterkirken. Det nye tingsted lå syd for klosteret i heden, der vest for Borregård strakte sig ud mod fjorden. Treugersdagen derefter svor Anders Ged i Gunderup »sin dommered for Bjørn Andersen« på tinget.

Han blev indsat som birkefoged i Åle birk¹¹.

Der kunne nok være brug for en myndig og besindig birkefoged, for der kom undertiden barske sager for tinget. I 1560 blev Palle Sørensen i Strandbygård skudt i Gøttrup af Søren Lauridsen, søn af den ene af fæsterne i Gunderupgård. Præsten dvæler ved, at konen førte den døde mand hjem til gården; desværre fortæller han intet om, hvad følgerne blev for Søren Lauridsen¹².

Da Juels fætter fra Randers året efter blev slået ihjel i kalkhuset på klosteret af møllerens arbejdsdreng, får vi derimod at vide, at drengen blev halshugget 17 dage efter mordet ved birketinget. Det var også her, man 10 år senere brændte den gamle hyrdekvinde for trolddom¹³.

Men det er et spørgsmål, om Anders Ged var den rette birkefoged, hvis gemytterne skulle dæmpes. Når der kan rejses lidt tvivl om hans egnethed, skyldes det bl.a., at han »blev afsat igen i år 1582«. Grunden anføres desværre ikke, men i februar 1573 var han blevet »stungen med et sværd i sin bug meget farligt i Fredbjerg«, og inden hans første år som birkefoged var til ende, blev han i dalen vesten for Gunderupgård »hugget lidet i sit hoved og slaget over sit øje med en vognkæp«¹⁴. Der var tilsyneladende nogen, der var efter ham.

Fra de 10 år, hvor Bjørn Andersen var ejer af Bjørnsholm, fortæller årbogen ellers ikke om grove sager og voldsomme straffe på egnen. Det skyldes næppe, at Juel mistede interessen for emnet og ikke berørte det. I 1579 berettede han tværtimod om, at en søn af præsten i Farstrup var blevet halshugget i København, fordi han havde slået en student ihjel med en »madjunge« (madkniv)¹⁵.

Måske betød det virkelig noget, at Bjørn Andersen havde overtaget myndigheden i birket. Peter Riismøller har i hvert fald noteret sig et sagn, der længe gik om ham i egnen. Det sagde, »at han kunne vejre ufred på lang afstand og altid kunne nå at være på stedet og bilægge trætten«¹⁶.

Det indtryk, Juels notater om Bjørn Andersen i Vesthimmerland giver, efterlader hos os billedet af en initiativrig godsejer. Når det gjaldt gods, som han på familiens vegne var interesseret i at sikre sig, var han heller ikke konfliktskyende. Så var han ikke bange for at gå rettens vej.

Det viser en retssag fra 1576¹⁷, hvor han havde en tvist med den gamle landsdommer i Viborg, Axel Juul til Villestrup. Han var onkel til Bjørn Andersen, idet han var gift med hans faders halvsøster Kirsten Lunge, og havde i 1546 under opgøret i Lungefamilien talt Bjørn Andersens sag.

Striden angik Støvringgård ved Randers fjord. Her sad Dorte Bjørn som enke efter Oluf Glob, barnløs efter to ægteskaber. Hun havde udstedt et gavebrev til Bjørn Andersens søn Jakob Bjørn på Støvringgård, og Bjørn Andersen havde opnået »rigens forfølgning til lås« på den. Som modtræk havde Axel Juul imidlertid sammen med Jakob Seefeld til

Karen Friis' gård i Vår ligger endnu gemt »neden bakken«. Sydfløjen er væk, og østfløjen er stærkt ændret; men på kvisten af den findes endnu et relief med to våben, hvis bjørnelab og tre egerne (Friis'ernes våbenmærke) ses under indskriften Anno 1589.

Foto: Landsarkivet.

Visborggård »ladet tage genbrev«; men Bjørn Andersen svarede igen ved at stævne Juul for rettertinget, der blev holdt i Køge.

Bjørn Andersen mødte ikke selv for retten, men sendte Lauge Gram, fogeden, der anholdt den gamle bonde, der var på vej gennem enghaven med sin landgilde, der skulle afleveres på Århusgård. Desuden mødte Bjørn Andersens to fætre, kansleren Niels Kaas og rigsråden Bjørn Kaas. De repræsenterede Dorte Bjørn, men var ikke selv uden interesse i godset. Lauge Gram begyndte med at begære, at Axel Juul skulle godtgøre sin adkomst til at tage genbrev, hvorved han standsede forfølgningen til lås.

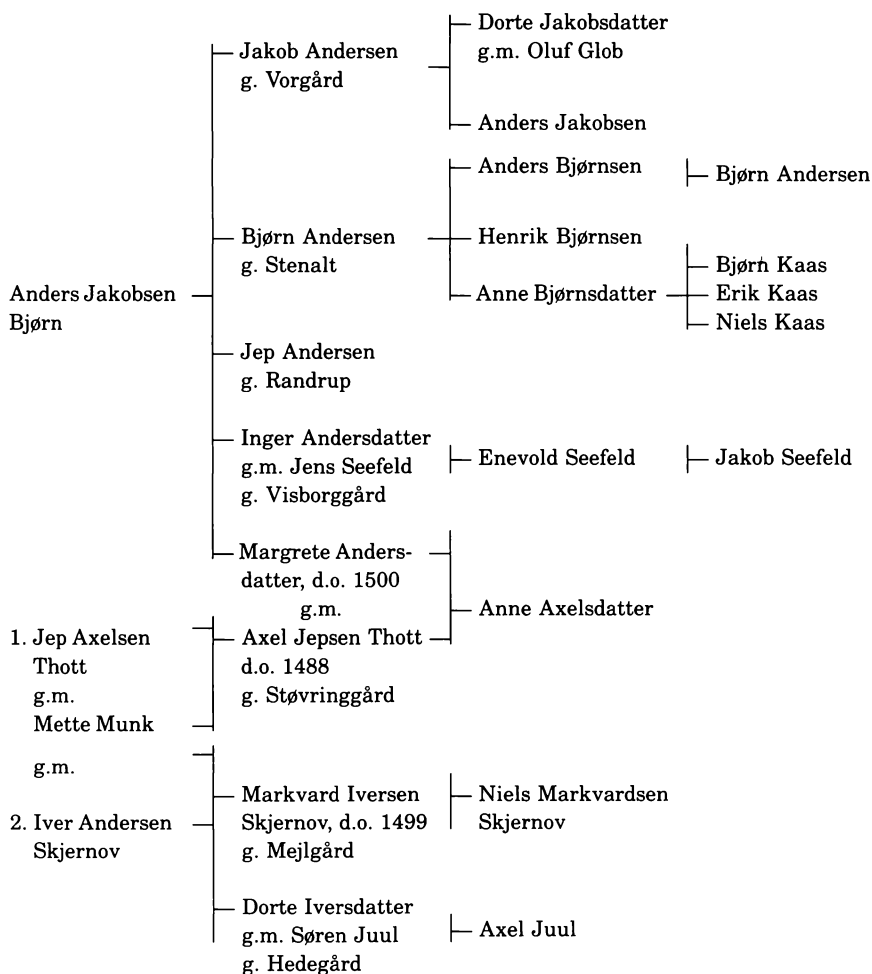
Juul prøvede først at få sagen afvist, idet han gjorde gældende, at kun han var stævnet, selv om Jakob Seefeld sammen med ham og med samme ret havde taget genbrev i sagen. Niels Kaas, der svarede på Bjørn Andersens vegne, hævdede herimod, at han måtte »stævne af dem, hvilken ham lystede«.

Af den skriftlige beretning, Axel Juul derpå fremlagde, fremgik det, at han og Seefeld mente, at de havde ret til gården efter deres forældre. Niels Kaas bad om beviser; men Juul fremførte i stedet et par argumenter imod, at Bjørn Andersen overhovedet kunne »komme til lås på før-

nævnte Støvringgård«. Hverken han eller sønnen havde haft gården, eller havde den nu »i hånd, hævd, besiddelse, ej heller nogen tid at have oppebåret skyld eller landgilde, eftersom rigens ret kræver«. Efter gammel sædvane kunne Bjørn Andersen altså slet ikke foretage forfølgningen.

Han havde heller ikke fulgt nyere praksis og henvist til Christian 3.s reces af 1547, der regnede 20 års hævd »ulast og ukært«¹⁸, d.v.s. upåtalte og upåklagte, for afgørende, en regel Axel Juul i øvrigt fandt uanvendelig i denne sag. Det, der efter hans mening hindrede, at Bjørn Andersen kunne få låsebrev, var, at Dorte Bjørn selv havde gården »udi væрге«.

Slægtsskema til skiftet 1501

d. = død, g.m. = gift med, g. = gods.

Niels Kaas svarede skarpt igen, at hvis fru Dorte ikke havde bedt Juul handle i hendes navn, var det »ham aldeles en fremmed sag«, som det ikke tilkom ham at påtale. Han måtte afvises, hvis han ikke kunne vise sin ret til gården.

Axel Juul var dog ikke slået af marken. Han henviste til et gammelt skifte i 1501 på Støvringgård efter Anne Axelsdatter (se skemaet side 150). Hun var ikke død; men da begge hendes forældre, der ikke efterlod sig andre børn end hende, var døde, blev hun nonne i Ring kloster. Det havde den ældre Bjørn Andersen, der var hendes værge, fået ordnet. Derefter kunne arvingerne skifte arven efter hende, »som [om] hun allerede havde været død«. Ved den lejlighed fik Jep Andersen Støvringgård, og da han døde barnløs, gik den via Jakob Andersen og Anders Jakobsen, der også var barnløs, videre til Dorte Jakobsdatter.

Juul havde to indvendinger mod dette skifte. Han hævdede først, at Anne var »et vanvittigt menneske og usindigt [afsindigt]«. Hun var derfor uretmæssigt blevet placeret i klosteret; det havde morbrødrene ordnet, for at de kunne dele hendes gods. Desuden var Juuls fætter Niels Markvardsen Skjernov blevet forbigået ved skiftet, og han fremlagde en herredagsdom fra 1546 herom. Axel Juul mente derfor nok, at han havde grund til at tage genbrev.

Kansleren var imidlertid velforberedt. Han fremlagde et brev, hvori Århusbispens Niels Clausen i 1515 havde erklæret, at Anne Axelsdatter, der var »en god jomfru«, før han indviede hende, havde tilforsikret ham om, at hun gik i kloster »aldeles ulokket og utvunget«.

Niels Skjernovs manglende arv forklarede Niels Kaas ved, at Markvard Iversen Skjernov, der som farbroder til Anne havde været nærmest til værgemålet for hende, efter hendes faders død havde svigtet hende i forsvaret i en retssag. Morbroderen Bjørn Andersen den ældre havde derfor fået fradømt ham både værgemål og arveret, hvad der altså senere fik følger for sønnen Niels Skjernov.

Sluttelig fremlagde Niels Kaas både Jakob, Bjørn og Jep Andersens skiftebreve fra 1501. Heri erklærede arvingerne, også Axel Juuls fader, at de havde været til »et venligt og kærligt skifte«, og hver af dem havde »annammet sin arvepart og derpå givet og gjort hverandre afkald«.

Axel Juuls bemærkning om, at hans fader var »en ung mand, og han vel ske havde en føje [ringe] forstand på sådanne skifter«, hjalp ikke. Dommen lød på, at han ikke kunne standse forfølgningen til lås¹⁹.

Vi ved ikke, om Bjørn Andersen fik låsebrevet; i hvert fald blev det ikke Jakob Bjørn, der fik Støvringgård. Den fik Erik Kaas, en broder til Bjørn og Niels Kaas, og da han døde allerede den 31. december 1578, overtog hans søn Niels Kaas til Birkelse gården²⁰.

Det er let at finde sandsynlige motiver for Bjørn Andersens interesse i Støvringgård i 1576. Han havde da fire sønner, som gerne skulle have

Figursten i Århus domkirke over »den ædle og håbefulde yngling«, Erik Bjørnsen, søn af Bjørn Andersen til Stenalt, og Birgitte Urne, datter af Axel Urne til (Søby) Søgård, »som alt for tidligt bukkede under for skæbnen og naturen og rolig vandrede ind til den evige hvile i Herrens år 1577«. (DK).

Foto: Nationalmuseet.

hver en hovedgård. Den ældste, Anders, skulle sandsynligvis have Stenalt, hvor der havde siddet mænd af Bjørnslægten gennem fire generationer. Truid skulle have Bjørnsholm, og Bjørn Andersens og Karen Friis' søn, Erik, var selvskreven til at overtage Vår, som man da må have planlagt opførelsen af. Der manglede altså blot en gård til Sidsel Ulfs-tands yngste søn, Jakob; men han var jo netop ved moderens død kort efter fødselen blevet anbragt hos Bjørn Andersens faders kusine, Dorte Bjørn på Støvringgård. Alt synes at lægge op til, at han skulle have gården efter hende.

Det er dog næppe muligt præcist at forklare, hvorfor sagen ikke fik dette forløb. Vanskelighederne herved illustreres allerede af den usikkerhed, der helt op til den nyeste udgave af Trap: Danmark råder med hensyn til Dorte Bjørns død. Under Vorgård i Østhimmerland omtales hun som død i 1562, under Støvringgård siges det derimod, at hun døde omkring 1564²¹. Dommen fra maj 1576 viser imidlertid, at hun endnu levede på den tid. Kancelliet skrev også til hende i april 1576; men i november 1578 omtales hun som død²². Det gods, hun havde haft i forlening på Sjælland, skulle lægges ind under Roskildegård. Hun er altså død nogle uger eller måneder før.

Da havde Axel Juul allerede været død i et år²³; men også i Bjørn Andersens familie var der gået skår. Den yngste søn Erik døde allerede den 20. juni 1577 på Samsø²⁴. Da kan familien meget vel have været på vej hjem fra festlighederne i anledning af prins Christians dåb. Gæsterne brød op fra hoffet den 17. juni²⁵.

Godt to år senere mistede Bjørn Andersen også sin ældste søn Anders. Han var hofsinde, men blev stukket ned på Koldinghus den 24. september 1579, netop som kongen var vendt hjem fra Mecklenburg med prins Christian.

Nu var der hovedgårde nok til Bjørn Andersens sønner. Kaas'erne fik i hvert fald både Vorgård og Støvringgård efter Dorte Bjørn.

18. Lensmand på Aalborghus

a. Slot og møller

Omfanget af Aalborghus len i 1580'erne og de vilkår, hvorpå Bjørn Andersen fik forleningen, er der allerede redegjort for i forbindelse med omtalen af hans flytning til Jylland.

Lensbrevet på Aalborghus blev udstedt under festlighederne i Odense i foråret 1580; men allerede først i april var der kommet besked om, at Bjørn Andersen skulle aflevere Århusgård til Erik Lykke¹. Han havde da siddet otte år i Århus.

Der var i øvrigt ingen regel for, hvor længe man forblev i lenene. Bjørn Kaas, der samtidig blev flyttet fra Malmøhus til Bygholm ved Horsens, havde haft sit len i 15 år, mens Axel Viffert, der flyttede til Malmøhus og gav plads for Bjørn Andersen på Aalborghus, drog til et nyt len efter blot et år ved Limfjorden.

Aalborghus, der efter det store mageskifte i 1573 lå godt for Bjørn Andersen, var et af de største len i riget. Det blev ofte givet til folk, der havde vundet erfaring andetsteds, og som måske skulle belønnes for lang og tro tjeneste. Men det blev også ofte sidste station på en lang karriere.

I 1570'erne døde en række lensmænd i embedet: Erik Podebusk i 1573, Erik Rud i 1577, Jens Kaas i 1579, og Axel Viffert døde allerede en måned efter, at han havde afleveret lenet i 1580². Det gik måske i nogen grad ud over administrationen. Vi har allerede set, at det kneb med at få de gamle breve fundet frem af brevkisterne.

Både Jens Kaas og Axel Viffert havde fået besked om, at møllerne i lenet havde klaget over for store afgifter³; men de havde næppe fået udtaget de 12 dannemænd, der skulle se på forholdene og få fastsat en »billig og skellig landgilde, så os og kronen sker fyldest, og møllerne kan blive ved magt«. Nu fik Bjørn Andersen den samme besked om at ordne sagen. Desuden fik han det sædvanlige pålæg om at »bygge og forbedre slottet og holde det ved god hævd og magt, som det nu forefindes«. Forholdene var nu ikke så gode, som bemærkningen lader formode. Kongen havde forbeholdt sig selv at »lade befale«, hvis der skulle bygges noget særligt, og der gik ikke længere end til begyndelsen af september 1580, før Bjørn Andersen i et langt brev fik ordre til at gå i gang⁴.

Nu var kongen blevet klar over, at slottet var »ganske bygfaldent og så godt som øde«. Lensmanden kunne ikke »bruge andre værelser end dem, der findes i et lille træhus, som Axel Viffert lod bygge«. Bjørn Andersen fik derfor besked på straks at »sørge for, at slottet bliver istandsat, så det

Aalborghus virker hverken »bygfaldent« eller »så godt som øde« i dag. I østfløjen (til højre) har lensmænd (senere amtmænd) gennem alle årene haft deres embedsbolig i det nordlige, noget tilbagetrukne og lidt lavere afsnit af det lange hus.

Foto: Landsarkivet.

ikke falder helt ned«. Han måtte bruge 2.000 mark årligt af slottets indkomst.

Der var altså nok for Bjørn Andersen at tage fat på, og regnskaberne viser, at det gjorde han⁵. I de fire regnskabsår, hvor han (og til sidst hans enke) administrerede lenet, blev der foretaget store indkøb af ege- og fyrretømmer og af brædder. Meget af det kom fra Norge. Der blev købt osmundjern, spiger og søm og »små tingester, som ikke have besynderlig navn«. Der blev skaffet kalk, mursten, tagsten og astrag (gulvfliser). Og der blev udbetalt løn til en broget skare af håndværkere og arbejdsfolk: murere, tømmermænd og snedkere, klejnsmede og grovsmede, savmænd og tækkemænd, klinekoner og stenpikkere.

På slottet var tømmerne i gang »på det nye hus« allerede i 1580-81; men rigtig fart på byggeriet kom der i 1581-82. Da blev det nye hus opmuret. Det blev forsynet med vinduer og døre, med borde og bænke, og

glarmesteren fik ikke blot betaling for nye vinduer, men også for gamle, »han havde bødet, som var sønderslagen af Guds vejrlig«. Der blev både bygget nyt og holdt ved lige. I det følgende år byggedes ny tegllade, »stor stald for slottet«, toldbod og kornhus.

Ladegårdene blev heller ikke glemt. Hvert år var tækkemændene i gang både på Filstedgård og Vesterladegård.

Tømmerne var også i gang på møllerne. Der blev skåret stigbord. Det sidste år kom der tømmer til at bygge Rold mølle og slottets mølle af, og savmanden skar tømmer til »nøi Mølle« og »gammell Mølle« (ny og gammel mølle i Aalborg). Fordelt over årene blev der anskaffet 11 par møllesten. Det sidste år var de bestemt for Rold og Terndrup møller. Regnskaberne giver indtryk af, at den ny lensmand tog energisk fat, som han plejede.

Dannemændene fik også ændret landgilden af møllerne, og Christen Møller i Aalborg fik den årlige ydelse i malt og mel nedsat med 25 %, men klagede i 1582 over, at han stadig blev krævet efter den gamle sats. Bjørn Andersen fik derfor brev om, at han skulle sørge for, at landgilden blev nedsat i jordebogen, så mølleren fortsat fik sin nedsættelse. Ved samme lejlighed fik han også besked på, at han på kronens bekostning skulle lade nogle broer i Aalborg istandsætte, særlig den, der »bruges til kronens mølle« dér i byen⁶.

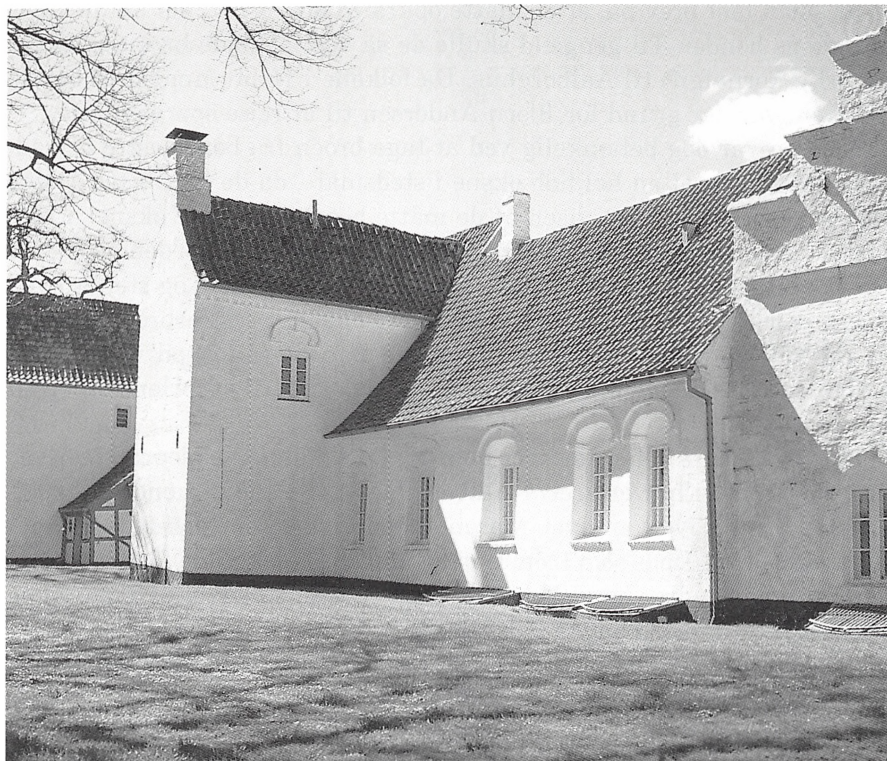
Da Ove Lunge til Odden fik lensbrev på Aalborghus i 1584, var der ingen bemærkninger om møllerne⁷.

b. Fra lenet og stiftet

Lenets store udstrækning og embedets brogede forretninger skinner igennem i de opgaver, Bjørn Andersen fik. Han skulle f.eks. udpege en »god dannemand« til tolder i Skagen, men også sørge for, at de vildsvin, kongen havde købt af »nogle fremmede herrer udenlands«, blev sluppet løs »i slottets skove, hvor der er størst vildnis«, hvis de blev sendt til Aalborg og ikke til Århus⁸.

Da kongen i vinteren 1581 kom under vejr med, at både fremmede og indenlandske skippere løb ind i Hadsund med »tyskøl og andre varer« og solgte dem i Vive og andre steder til præster og bønder, ja endog til borgerne i købstæderne, uden at der blev svaret told og sise, skulle Bjørn Andersen undersøge sagen. Kongen ville have en betænkning om, hvem der kunne foretage opkrævningen, og hvor den bedst kunne ske⁹.

Bjørn Andersen må have foreslået, at der blev udnævnt en tolder i Hobro til at varetage opgaven. Da byen lå i Dronningborg lens område, var det ikke ham, der skulle indstille til kongen, hvem der skulle være

Mens Aalborghus til gårdsiden viser sin maleriske bindingsværksmur, får man set udefra et stærkt indtryk af fæstningsanlægget fra Christian 3.s tid. Her ses lensmands/amtmandsboligen udefra. Fæstningen var dog allerede opgivet, da Bjørn Andersen havde lenet.

Foto: Landsarkivet.

tolder og sisemester. Den opgave blev lidt overraskende givet til Niels Viffert på Hald og ikke til Jørgen Skram på Dronningborg¹⁰. Forklaringen er formentlig, at Viborg stift under Syvårskrigen, da hvert af Jyllands fire stifter fik bygget et kornhus ved østkysten, fik sit placeret i Hobro. Senere havde Viffert bygget endnu et i byen og oplagt stiftets korn der¹¹. Desuden havde han indsat en tolder i Hobro i forbindelse med Testrup markeds flytning til og fra byen¹². Niels Viffert havde altså kontakter i Hobro, der kunne være nyttige, når den rette mand skulle findes.

Endnu en gang fik Bjørn Andersen en sag, der berørte Hobro. Den rejste han selv, da den også angik hans eget len. Han havde forespurgt kongen, om herredsfogeden i Hindsted herred måtte »få broen ved Hobro med tilliggende brokorn«. Borgmestre og rådmænd i byen havde for nog-

le år siden fået brev på, at de måtte opkræve brokornet, der skulle ydes af egnens bønder. Til gengæld skulle de så vedligeholde broen og svare en årlig kornafgift til Aalborghus. Da folkene i Hobro undlod at betale afgiften, var der grund for Bjørn Andersen til at rejse spørgsmålet.

Kongen var dog betænkelig ved at tage broen fra borgmestre og råd, »der havde svaret en hel hob øksne i stedsmaal«, da de fik fæstet. Deres forleningsbrev fra 1574 viser, at de måtte betale »20 gode øksne« i indfæstning og desuden bekoste broen i stand og love at holde den med gode stærke bulfjæle, »rækker« (rækværk) langs med siderne og stenbro ved begge ender¹³. Men Bjørn Andersen fik et kongeligt rykkerbrev, som han skulle lade gå videre til Hobro. Her måtte man svare de 4 pd. (8 td.) korn årligt, såfremt kongen ikke skulle se sig nødsaget til at forlene broen til en anden¹⁴.

Men også mere delikate sager kom op. De såkaldte hekseprocesser var begyndt, som vi har erfaret. I Aalborg blev der i 1582 brændt en troldkvinde. Hun havde angivet Maren Badekvinde, som derefter »upint« udlagde Maren Turis som troldkvinde. Maren Badekvinde fortalte, at de sammen med andre »havde forgjort og taget Axel Viffert ... af dage«. Som vi hørte, var han død en måneds tid efter, at han var rejst fra Aalborg til sit nye len. De havde hævnnet sig på ham, fordi han havde bygget et hus på Filsted mark og derved »forringet deres fædrift«.

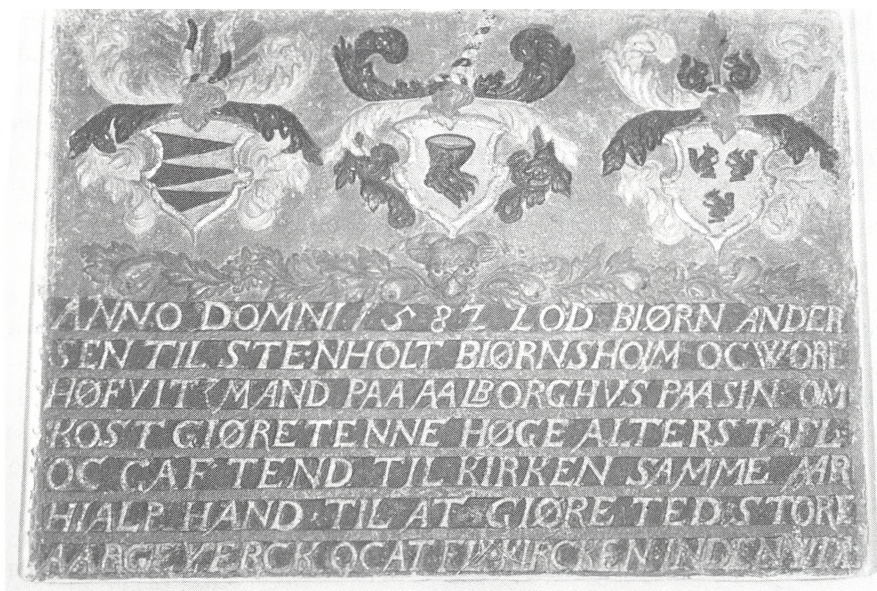
I brevet til Bjørn Andersen understregede kongen, at Maren Turis »ofte er blevet beskyldt for trolddom«. Hidtil var det blevet overset på »en utilbørlig måde«; men da man »ikke kan lade det gå ustraffet hen, når det så offentlig spørges«, befalede det ham alvorligt straks at sætte hende i forvaring og lade et kirkenævn afsige kendelse i sagen¹⁵.

Det delikate var, at Maren Turis var gift med Aalborgborgmesteren Christen Michelsen, der var gået af i 1580¹⁶, og var moder til den nu siddende borgmester Frederik Christensen. På den sidstes bøn om at få moderen »fri mod borgen« gav kongen da også den indrømmelse, at Bjørn Andersen »kun« skulle holde hende »i ærlig forvaring« på slottet og ellers sørge for, at lov og ret uden forhaling fik sin gang¹⁷.

Da sagen i februar 1583 var kommet så vidt, at et kirkenævn skulle til at sværge i den, fik Bjørn Andersen imidlertid besked på at opsætte det lidt. Maren Badekvinde ventede nemlig barn og skulle føde i den nærmeste fremtid. Før nævningene gjorde deres ed, ønskede kongen, dels at Maren Turis fik lejlighed til at tale med hende, dels »at præster og andre godtfolk i hendes fødenød prøvede, om hun fastholdt sin bekendelse«¹⁸.

Maren Turis slap for videre tiltale, men da sagens akter ikke er bevaret, kender vi desværre ikke de nærmere omstændigheder herved¹⁹.

Allerede ugedagen efter, at sagen om Maren Turis kom op, var en ny på vej²⁰. Den angik præsten i Hjørring, Daniel Olufsen, der var blevet dømt fra sit kald, fordi han »holdt krohus, undertiden endog om helligda-

En indmuret sten i Vor Frue kirke i Aalborg fortæller, at Bjørn Andersen i 1582 bekostede en ny altertafle til kirken, ligesom han hjalp med opstillingen af det store orgel og med kirkens indvendige istandsættelse.

Altertaflen er for længst borte, og for godt 100 år siden blev kirken næsten helt fornyet, men den gamle sten, smykket med bjørnelabben mellem ulfstænderne og Friis'ernes 3 egerm minder stadig om den tidligere lensmand på Aalborghus (S O B).

Foto: Svend B. Olesen.

gen under prædikenen«, og fordi han havde »bandsat en mand i Hjørring uden lovligt at have lyst for bandsættelsen [udelukkelsen fra kirken]«.

Den afsatte præst må have bedt kongen om nåde; men det havde blot givet biskoppen, Jørgen Mortensen (Bornholm), anledning til endnu en strøm af klager, der kulminerede i, at præsten havde nægtet »at lade en kvinde komme i jorden«, med det resultat, at »liget blev bortrevet af hunde og svin«. Klagerne gjorde indtryk på kongen, der ikke ville lade præsten beholde kaldet, og Bjørn Andersen og bispem skulle indsætte en anden i hans sted.

Samtidig fik Bjørn Andersen besked på også at undersøge, hvordan det forholdt sig med noget gods, der lå til Skt. Katrine kirke i Hjørring. Daniel Olufsen skulle have fået fat i noget af det, »skønt han i forvejen var godt forsynet«, hed det i bispens indberetning. Men Bjørn Andersen må have fundet bispens klager overdrevne. Sammen med Peder Munk indberettede han i hvert fald til kongen, at præsten i de fleste forhold »i

nogen måde« undskyldte sig, og selv om råderne ikke kunne rense præsten helt, anmodede de dog kongen om at »være tilfreds med hr. Daniels undskyldning«. Så vidt ville kongen imidlertid ikke strække sig, bl.a. fordi man havde nået at få udnævnt en ny præst i Hjørring. Olufsen måtte få et andet kald i stiftet, og til det kunne ske, skulle han have en understøttelse af præsten i Hjørring²¹.

Det ser ud, som om Bjørn Andersen kunne optræde med både beslutsomhed og argumenter, der kunne trænge igennem, når han havde fornemmelsen af, at folk blev urimeligt behandlet.

Efter lensbrevet af 1580 var Bjørn Andersen også stiftslensmand i Vendelbo stift. Foruden at oppebære tienden til kongen skulle han have præsterne i forsvar og sammen med bispens føre tilsyn med deres embedsførelse²². Behandlingen af Daniel Olufsens sag er netop et af de få tilfælde, hvor kilderne viser os Bjørn Andersen fungere i en typisk stiftslensmandsopgave. Det bevarede regnskabsmateriale omfatter desværre ikke stiftsregnskaberne.

På herredagen i København i juni 1582 blev næsten alle stiftslensmændenes funktioner imidlertid lagt ud til de enkelte lensmænd. Flere af stifterne var så store, at en enkelt ikke kunne varetage opgaven »tilbørligt«, havde kongen bragt i erfaring²³. Det er dog tvivlsomt, om Bjørn Andersen nåede at mærke meget til ændringen i arbejdsbyrden.

Når vi i det følgende ser ham fungere i stiftet, vil vi bemærke, at flere af opgaverne er helt uden forbindelse med kirken. Undertiden fandt konge og kancelli det nok formålstjenligt at henvende sig til et større administrativt område end lenet og valgte så stiftet.

Da kongen i efteråret 1580 besluttede at mønstre den jyske adel for at sikre sig, at det adelige rytteri »kunne gøre alvorlig modstand, hvis noget uformodet skulle komme på«, var det stiftslensmændene i Jylland, der skulle lade brevet forkynde og sende hver enkelt inden for adelen en kopi deraf²⁴. Før jul måtte de så også meddele aflysningen, da kongen nu »ikke så hastigt venter sig noget fjendskab eller fare«²⁵.

Også i foråret 1583 planlagde kongen mønstring under indtryk af uro i udlandet. Nu var det ikke en indkaldelse, men blot et varsel, der skulle meddeles de enkelte; men foruden at ekspedere det, skulle stiftslensmændene indsende registre over »de adelige, der bor i eller har sædegårde i stiftet«²⁶.

Kongen tog snart til Haderslevhus, og under et besøg i Rendsborg fik han yderligere efterretninger. »Spaniens hær er gået over Rhinen fra Nederlandene« og »i Spanien udrustes en stor armade, som menes at skulle til Vestersøen«, skrev kongen til Christoffer Valkendorf²⁷. Under et kort besøg på Kronborg sidst i april gav kongen ordre til mønstring af borgerne i købstæderne øst for Storebælt²⁸, og en uges tid senere gik der bud til jyderne; Bjørn Andersen skulle mønstre i Aalborg, Sæby, Skagen

og Hjørring. Han slap dog for turen til Thisted og Nykøbing Mors, som lensmændene på Ørum og Hald måtte klare²⁹.

På herredagen i 1582 blev der også udsendt et åbent brev om de mange betlere, der skulle være overalt i riget³⁰. Efter recessen³¹ skulle de underholdes af de enkelte sogne, men det havde i praksis vist sig umuligt. I de enkelte stifter skulle udvalgte lensmænd derfor rejse rundt og prøve at lægge to-tre sogne sammen, der i fællesskab skulle underholde deres betlere. De skulle også give besked til kancelliet, for at kongen kunne udstede besked om ordningen. Bjørn Andersen skulle ledsages af Christen Skeel på Bøvling rundt i Vendelbo stift³².

Vi kender ikke forløbet af turen; men det kan let have været et utaknemmeligt hverv. Hvem ønskede at blive sat i bås med nogen, der havde behov for hjælp? Trods flere velmente forsøg var det først med fattiglovene af 1803, »at man kan tale om en virkelig fattigunderstøttelse« i Danmark, hedder det hos Harald Jørgensen³³.

Til de mere specielle problemer, som Bjørn Andersen blev præsenteret for, da han kom til det store nordjyske len, hørte Limfjordsfiskeriet, som er berørt i anden sammenhæng. Men han kom også snart til at beskæftige sig med sandflugten. Den havde gennem længere tid plaget vestkysten. Markerne blev ødelagt af sand. Bønderne kunne derfor ikke svare deres landgilde. Desuden indbragte tienden mindre end før, så de, der havde fæstet den, havde svært ved at svare de afgifter, der var aftalt. I 1581 havde Bjørn Andersen gjort opmærksom på, at både kronens og adelens gods i Vendsyssel havde lidt meget, og et 4-mands udvalg fik til opgave på krongodset at tilpasse både landgilden, som fæstebønderne skulle betale, og den afgift, fæsterne af korntienden skulle udrede³⁴. Situationen illustreres ved, at bispem i Vendelbo stift sidst i 1582 fik kronens tiende af Øster Brønderslev i stedet for af Hune sogn, der nu for største delen var ødelagt af sand³⁵.

Bispens tiendeproblem var indtil nyordningen i 1582 en typisk stiftslensmandsopgave. Da det berørte Hune sogn i Hvetbo herred, lå det imidlertid stadig under Bjørn Andersens embedsområde; men når han i april 1583 skulle undersøge skaderne i Hvidbjerg sogn i Thy, hvor beboerne klagede over, at »mange er draget bort og resten stærkt forarmet«, mens man stadig skulle udrede den samme afgift i tiende, blev han unægtelig sat på en opgave, der rettelig tilkom lensmanden på Ørum³⁶.

Tiden var ikke meget konsekvent i sin administrative praksis.

c. I fællers kreds

Mens Bjørn Andersen var lensmand på Aalborghus, medvirkede han ved mageskifteforretningen, da Oluf Brockenhuus i 1581 fik udlagt Seber

kloster og en del af dets gods. Det tiloversblevne blev bortforlenet til Jørgen Friis (Haraldskær) til Krastrup, der i 1579 havde holdt bryllup med Bjørn Andersens datter Else på Århusgård. Svigersønnen, der senere blev landsdommer i Viborg, fik hermed sit første len³⁷.

Men trætterne, der så let fulgte i mageskifternes spor, begyndte nu også at melde sig. Kongen havde f.eks. fundet ud af, at Frants Banner næppe havde haft patronatsret til Rye kirke på Sjælland, ligesom han betvivlede birkeretten til Ryegård. Bjørn Andersen skulle derfor afkræve Banners arvinger de breve, der kunne godtgøre adkomsten dertil, da de ellers ikke kunne få tilsvarende rettigheder til Oksholm på Øland³⁸. Sagen sluttede med forlig, og den befaling, Bjørn Andersen må have fået til at retsforfølge arvingerne, blev tilbagekaldt³⁹. Et skøde på to gårde i Vordingborg len til kronen viser, hvad Banners svigersøn måtte give for birkeretten⁴⁰. Året efter fik kronen 1.000 daler for patronatsretten⁴¹.

En strid, kongen førte med Jørgen Lykke til Overgård, havde en tilsvarende baggrund. Den gik langt tilbage og fik et anderledes voldsomt omfang.

Lykke havde fået noget af kronens gods i Gislum herred, men kongen fandt ikke, at det gods, han gav til gengæld, ydede kronen »fuldt vederlag«. Det var blevet synet på en årstid, da »ager og eng næsten var ukendelige«, så man havde måttet nøjes med bøndernes oplysninger. Jørgen Lykke insisterede så på, at der skulle foretages ny besigtigelse, og kongen udpegede i maj 1573 ikke mindre end 12 adelige. De fik besked på at »undersøge nøjagtigt«, om Lykkes afleverede gods »i alle henseender« var lige så godt som det, han havde modtaget⁴².

I foråret 1581 var der stadig intet sket bortset fra, at flere af de udpegede forlængst var døde; men så havde kongen også mistet tålmodigheden. Otte råder, heriblandt Bjørn Andersen, dertil en jysk landsdommer og tre jyske lensmænd fik nu ordre til at få sagen undersøgt inden Skt. Bartholomei (24. august), og allerede en uge efter fik de samme herrer besked på også at se på Mariager klostres skove, som Jørgen Lykke, der havde klosteret som len, skulle have ladet forhugge⁴³. Kongens opsparede irritation viste sig ved, at han allerede først i maj indskærpede de herrer at udføre opgaven »uden al undskyldning«, og efter endnu en uge fik hver af dem ordre til at møde i Randers til tiden, »begive sig ud på skovene og udføre« befalingen, da Jørgen Lykke »i høj grad skal have forhugget skovene«.

Bjørn Andersen på Aalborghus og Jørgen Skram på Dronningborg skulle desuden sørge for, at der også mødte 18 uvildige dannemænd af kronens bønder, som kunne deltage i besigtigelsen⁴⁴. Kongen havde virkelig set sig ond på rådets nestor. I juni havde han også »erfaret«, at Jørgen Lykke på uregulær vis havde bortforlenet noget af klosterets gods⁴⁵.

Rigsråderne må have følt sagen ubehagelig. I hvert fald viste det sig, at da kongen indkaldte til møde i Randers den 15. september, havde samtlige otte råder fået forfald. De var »ved andre rigens bestillinger forhindret i at deltage i besigtigelsen«, hed det, og kongen udpegede derfor andre adelige »for at besigtigelsen alligevel kunne blive foretaget med det allerførste«. Bjørn Andersen og Jørgen Skram skulle dog stadig sørge for, at »nogle forstandige og lovfaste dannemænd er til stede«⁴⁶.

Sagen fandt sin afgørelse på rigsrådets møde i Odense i november 1581⁴⁷, hvor der blev udpeget 13 nye rigsråder⁴⁸. Blandt dem var Jakob Seefeld og Albert Friis, der ikke havde sendt afbud til besigtigelsesforretningen i Mariager klostres skove.

Forliget betød, at Jørgen Lykke slap for al tiltale og beholdt Mariager kloster og Gislum herred uden afgift; men han måtte give afkald på halvdelen af det pant, han havde i klosteret. Den anden halvdel skulle han have udbetalt til midfaste året efter med 5.234½ daler 8 skilling, så det var ikke gratis at få et forlig med kongen⁴⁹.

Da Jørgen Lykke havde været hos kongen for at bede om pantesummen, skrev Frederik 2. til Christoffer Valkendorf, at han måtte gøre udvej for pengene; men kongen kunne ikke undlade at gøre en bemærkning om, at det var Niels Kaas og Valkendorf, der »væsentlig havde bragt dette forlig i stand«. Kongen havde hellere set, »at tiltalen var blevet ført videre ad rettens vej«⁵⁰. Det havde han tilsyneladende ikke kunnet gennemtvinge.

Forholdet mellem Frederik 2. og Jørgen Lykke var tydeligt blevet anstrengt. Kongen tog med tak mod Lykkes tilbud om, at han kunne vente med at få udbetalt pantesummen. Han gav også Bjørn Andersen og tre af de yngre rigsråder ordre til at udvise Jørgen Lykke, hvad han måtte hugge i skovene⁵¹. Det spørgsmål blev særlig aktuelt, da kongen i efteråret 1583 bevilgede borgerne i Mariager bygningstømmer i klostrets store skove efter en ildebrand i byen. Jørgen Lykke må have rykket for at få udvist, »hvilke træer der ikke er oldentræer og derfor uden skade kan hugges«. Kongen prøvede i svaret til Lykke at glatte ud med en bemærkning om, at han heller ikke havde »så ringe tillid til ham, når kun skovene bliver brugt til skellighed«⁵²; men det er åbenbart, at kongen og Jørgen Lykke ikke havde meget at tale sammen om mere. Det fik de i øvrigt heller ikke lejlighed til, da Lykke døde 2. juledag samme år⁵³.

Tre dage før forliget mellem kongen og Jørgen Lykke blev indgået i Odense i 1581, var der også blevet bilagt en strid mellem Lykke og en af de nye i rigsrådet, Jakob Seefeld til Visborggård⁵⁴. De havde ligget i langvarig trætte med hinanden »til stort besvær for sig selv og deres slægt og venner«, hed det; men nu havde kongen, kansler Niels Kaas, Jørgen Rosenkrantz, Bjørn Andersen, rigens kansler Eiler Grubbe, der var Lykkes svigersøn, og den nyudnævnte Manderup Parsberg fået for-

ligt de to parter. Skulle der igen opstå trætte, lovede de ikke at gå til herreds- eller landsting, men lade den bilægge, ved mægling eller ved dom, af fire af deres fælles venner. Jørgen Lykke udpegede Bjørn Andersen og Manderup Parsberg, Seefeld Jørgen Rosenkrantz og Jørgen Skram. Bjørn Andersen, der ofte havde været brugt, når der skulle mægles mellem stridende parter, havde også bevaret Jørgen Lykkes tillid.

Han forblev i øvrigt i mæglerrollen til det sidste. I 1581 mageskiftede kongen Hundslund kloster (det senere Dronninglund) bort til Hans Johansen Lindenov⁵⁵. Peder Munk, der hidtil havde haft det som pantelen, fik livsbrev på det gods, der blev til overs, efter at Lindenov havde fået erstatning for sit gods⁵⁶.

Munk fik snart efter ordre til at finde nogle breve frem fra klosterets arkiv til Otte Banner. Han mente, at markskellet mellem Lindenovs nyerhvervede gods og Voergårds jorder, som Banner jo tidligere havde fået, var blevet krænket⁵⁷; og næste forår måtte Bjørn Andersen og hans folk i brevkisterne på Aalborghus for at finde breve til Hans Lindenov⁵⁸.

Bjørn Andersen nåede dog ikke at se enden på striden. Han var sat til at dømme i den sammen med sine kolleger fra rigsrådet Jørgen Skram, Manderup Parsberg og Jakob Seefeld samt Skrams broder Laurids og sin egen fætter Ove Lunge til Odden; men han døde, før man nåede så langt. Da han som ældste rigsråd nok førte forsædet i kollegiet, vægrede de øvrige sig nu ved at gennemføre sagen, men kongen befalede dem »alligevel at blive enige om en belejlig tid til at mødes på åstederne og siden afsige endelig dom i sagen«⁵⁹.

19. Ved vejs ende

Bjørn Andersen døde på Bjørnsholm tirsdag den 15. oktober 1583 mellem kl. 8 og 9 om morgenen, noterede svogeren Eiler Brockenhuus til Nakkebølle i sine kalenderoptegnelser. Han må ikke forveksles med den fjerne slægtning af samme navn, hvis grumme skæbne vi tidligere har berørt. Eiler Brockenhuus' hustru Birte Friis (d. 1582) var en søster til Karen Friis, og familieforbindingen medførte, at de righoldige optegnelser også har mange notater om familien på Bjørnsholm. Vi får således også at vide, at Bjørn Andersen blev begravet den 24. november i »hans sognekirke Ørsted ved Stenalt«¹.

Ligstenen over Bjørn Andersen og hans to hustruer er i dag opsat i nordvæggen i kirkens kor. Karen Friis, der først døde i 1601, blev den 3. juni samme år nedsat i »Skt. Bodils kirke udi Aalborg«, men er senere blevet flyttet til Ørsted².

Hun beholdt Aalborghus len indtil 1. maj 1584. I den tid måtte hun som nævnt lade forkynde indkaldelsen til herredag i juni 1584, men også skaffe en søtønde, som kapitlet i Viborg kunne lade udlægge ved Læsø³.

Allerede i februar 1584 blev det meddelt, at Ove Lunge til Odden skulle have Aalborghus i forlening efter Bjørn Andersen, og bønderne fik besked på »uden al videre forhaling« at betale deres restancer, så Karen Friis kunne gøre regnskaberne færdige⁴. De blev for årene 1582-84 aflagt i 1585 og viser, at Bjørn Andersens arvinger blev kronen 857½ daler 8½ skilling skyldig; men den endelige opgørelse tog, som så ofte, umådelig lang tid⁵.

I efteråret 1584 blev Karen Friis således afkrævet et beløb, som Bjørn Andersen 20 år tidligere som landsdommer på Sjælland havde opkrævet til et domhus i Ringsted. Han havde i et brev dengang oplyst, at han beholdt pengene »indtil nærmere anfordring«. Der kom altså først bud efter pengene, da man skulle til at bygge i Ringsted efter hans død⁶.

Lensregnskaberne fra de jyske len gav derimod anledning til flere rykkerbreve. To gange havde man bud efter regnskaberne⁷, og derefter rykkede man et par gange for restbeløbet⁸. Det krav ser ud til at være blevet dækket efter sidste påmindelse i 1586. Men fra april 1592 til februar 1598 kom der fem gange bud efter forklaring på inventar på Århusgård og en restance på 20½ daler fra madskatten fra 1580⁹. Først i juli 1598 lykkedes det for Karen Friis at få »endelig kvittansiarum«. Da godtog man, at hun på grund af ildebrand på Vår ikke kunne fremlægge

de forskellige bevisligheder til regnskaberne. »Kongen [nu Christian 4.] har dog bragt i erfaring, at det, som Bjørn Andersen efter sine regnskaber er blevet skyldig, til forskellige tider er blevet indbetalt«, skrev man i brevet¹⁰.

Det er bemærkelsesværdigt, at det ikke var i Frederik 2.s tid, men først under formynderregeringen for Christian 4., at man tog de gamle forhold op – endnu et eksempel på, hvordan de højadelige herrer nidkært værnede om kronens interesser.

Vår var delvis nedbrændt »af lynild« den 13. juni 1587¹¹. Kongen blev nu hurtigt orienteret derom, for allerede den 23. i samme måned gav han fra Antvorskov besked til lensmanden på Gotland om, at Karen Friis skulle have 200 gotlandske bjælker¹². Frederik 2. sagde måske tak for sidst. Karen Friis var i januar samme år blevet bedt om »to gode nye køer eller kvier« til ladegården ved Skanderborg, som kongen var meget stolt af, og Bjørn Andersen havde i 1583 sendt to køer »af en god og stor slags« til Haderslevhus, hvor kongen skulle have skik på sin nye ladegård. Han vidste, at familien hørte til den kreds af adelige, der havde »gode kvægarter«¹³.

Karen Friis fik genopbygget Vår, men Bjørn Andersens arkiv var gået tabt¹⁴.

Men ikke blot lensforholdene skulle afvikles. Der skulle også skiftes inden for familien. Skiftebrevene er vist ikke bevaret, men en dom fra 1596¹⁵, hvor familiemedlemmerne efter Truid Bjørns død i 1590 stredes om birkeretten på Bjørnsholm, giver gode oplysninger. Desuden ligger der i Vår godsarkiv på landsarkivet i Viborg et søskendeskifte fra 1601, hvorved Sidsel og Margrete Bjørns arv efter begge forældrene blev delt¹⁶. Delingen af boet efter Bjørn Andersen blev afsluttet i Viborg den 28. september 1584. Af dommen kan vi se, at Karen Friis fik udlagt sit arvegods i overensstemmelse med mageskiftebrevet fra 1573. Fra Åle, nu Bjørnsholm birk fik hun altså Malle sogn.

Hendes to døtre, der dengang blot var 16 og 13½ år, fik tildelt Strandbygård og Gunderupgård som hovedgårde og dertil fæstegods. Godset blev næppe skiftet mellem dem, og moderen varetog i de første år samarbejdet med Truid Bjørn om birkeretten, også på pigernes vegne. Da dommen faldt i 1596, var Margrete allerede blevet enke¹⁷ og skrev sig til Gunderupgård, som hun »nu selv påbor og besidder«. Sidsel var gift med Godslev Budde, der var lensmand på Børglum kloster¹⁸. Han mødte i 1596 på hendes vegne i sagen om birkeretten.

For børnene af Bjørn Andersens første ægteskab, hvis forældre nu begge var døde, kom det til endeligt skifte i 1584. Truid Bjørn fik Bjørnsholm og Jakob Bjørn Stenalt. De fik altså hver en hovedgård, hvortil der må have været lagt så meget fæstegods, som der skulle til, for at deres arveandel udgjorde en broderpart.

*På den store ligsten i Ørsted kirkes kor står Bjørn Andersen i fuld rustning mellem hustruerne Sidsel Ulfstand til venstre og Karen Friis til højre.
Foto: Landsarkivet.*

Døtrene, der kun skulle arve halvt i forhold til sønnerne, har fået udlagt fæstegods. Den ældste af dem, Ide Bjørn, var eller blev senere gift med Mikkel Nielsen Tornekbrands til Kyø¹⁹. Hendes arveandel har indeholdt gods fra Bjørnsholm birk, for Mikkel Nielsen deltog på Ides vegne i sagen i 1596. Derimod var datteren Ingeborg formentlig død før skiftet. Vi har vist kun oplysning om hendes fødselsdag.

Den tredje datter, Else Bjørn, har været repræsenteret af sin mand Jørgen Friis til Krastrup ved skiftet; men han var ikke part i sagen 1596. Det har næppe spillet nogen rolle, at Else Bjørn var død i 1594²⁰. Det er mere sandsynligt, at det gods, de fik i 1584, har ligget uden for birket. Tre breve, Jørgen Friis gennem årene fik vedrørende gods, han havde fået efter Bjørn Andersen, viser i hvert fald, at det lå i Guldager-Ålestrup området, Pederstrup nordøst for Viborg og Dall sogn syd for Aalborg²¹.

I et indlæg under retsmødet i 1596 gjorde Godslev Budde i øvrigt opmærksom på, at Karen Friis og de tre søstre »havde mere gods der udi birket end hende« (Truids enke, som de førte sag mod). Vi ser, hvordan adelsgods blev splittet ved skifter. Desværre findes der vist ikke materiale, der viser forholdene omkring Stenalt efter Bjørn Andersens død i 1583.

Skiftet mellem Karen Friis' døtre Sidsel og Margrete fandt sted på Vår den 22. oktober 1601. Godslev Budde, der nu skrev sig til Rødslet, repræsenterede Sidsel, og Margrete, der skrev sig til Vår, optrådte på egne vegne i sin kære morbroder Niels Friis til Hesselagergårds »overværelse og med hans bevilling«. Opsættelsen af delingen mellem de to, til begge forældrene var døde, førte til åbenbare fordele i henseende til arveparternes placering.

Godslev Budde og Sidsel Bjørn fik nu Gunderupgård som hovedgård og dertil Strandby sogn. I Bjørnsholm sogn fik de Kærgårde og Næsby, og i Malle sogn Lendrup, Svenstrup og Vansted. Uden for birket fik de to gårde i Løgsted, to i Ravnstrup og en i Tolstrup.

Margrete fik Vår som hovedgård og resten af godset i Slet herred. I birket fik hun Malle, Brøttrup og Hedegård. Begge fik desuden lidt strøgods på Sjælland og Fyn, der efter sin beliggenhed hidrørte fra Friisfamilien.

For Karen Friis må årene efter mandens død have været travle arbejdsår. Hun drev sit gods, og snart måtte hun i gang med at genopbygge gården. Hovedbygningen blev nu en trefløjet bygning i to etager over solide kældre og med tårn og spir²².

Det første par år har hun nok også holdt øje med de andre godser. Truid, der havde rejst med Jakob i udlandet fra 1572 til 1580, var i 1585-87 sekretær i kancelliet²³. Den 20. august 1587 stod hans bryllup med

*Jakob Bjørns enke Anne Krabbe skænkede blandt meget andet et par fornemme herskabsstole til Ørsted kirke. På den sydlige findes et portræt af den afdøde ægtefælle, Bjørnslægtens sidste mand.
Foto: Landsarkivet.*

Ermegaard Gyldenstierne på Bjørnsholm²⁴. Peder Hegelund i Ribe, der skrev bryllupssang til dem, sendte sin tjener helt til Slesvig for at få den trykt²⁵. Men allerede den 5. juli 1590 blev Truid begravet i kirken på Bjørnsholm²⁶. To børn var døde som små, og sønnen, som Ermegaard fødte nogle uger efter mandens død, levede kun ganske kort²⁷.

Jakob Bjørn drog igen til Frankrig i efteråret 1581 og var på rejsen indenom i Ribe hos Hegelund²⁸. Han skal have været hjemme ved faderens død, men drog snart over Schweiz til Italien²⁹. På hjemturen herfra i 1587 besøgte han igen Hegelund i Ribe³⁰. Den 1. september året efter stod hans bryllup med Anne Krabbe, og han levede derefter tilbagetrukket på Stenalt, optaget af lærde sysler. I 1596 døde han barnløs som slægten Bjørns sidste mand³¹.

Men først og fremmest har Karen Friis selvfølgelig varetaget sine to døtres interesser. I sommeren 1587 kom der befaling om, at hun skulle sende dem »til dronningen, der ville have dem i sit jomfrukammer«³². En sådan ordre opfattede man naturligvis som en gunstbevisning; men det sluttede ikke hermed. I de kommende år fejrede kongen også begge pigernes bryllupper.

Sidsel blev gift den 25. februar 1588 på Haderslevhus med Godslev Budde, der havde været kongelig mundskænk og nu var lensmand på Børglum kloster. Frederik 2. indbød »formedelst indtrufne omstændigheder« kun nogle få gæster³³. Han var vel allerede mærket af »den ondartede lungesygdom«, som man nu mener førte til hans død³⁴, og som blev »besværlig« umiddelbart efter brylluppet³⁵. Ved dette kongens sidste gæstebud mødtes en kreds af Bjørn Andersens kolleger fra rigsrådet med en række af Karen Friis' slægtninge.

Margretes bryllup på Dronningborg den 14. februar 1591 blev gjort af prinsen (Christian 4.), skrev Brockenhuus³⁶. Indbydelsen var udsendt af regeringsrådet i kongens navn³⁷. Hun blev gift med Jørgen Ernst Worm, der »en lang tid« havde været kæmner (skatmester, regnskabsfører) hos Frederik 2. og efter kongens død fik Tureby len ca. 15 km sydvest for Køge³⁸. Igen var Friis'erne talrigt repræsenteret blandt gæsterne, men også Margretes søskende med ægtefæller og Truids enke var inviteret.

Ægteskabet blev ikke af lang varighed. Den 13. april 1592 blev Jørgen Ernst Worm begravet i Roskilde domkirke³⁹. Allerede den 29. marts fik kongens jægermester besked på at nedlægge 3 stk. vildt og 6 rådyr, som kongen havde bevilget fru Margrete Bjørn »til hendes afdøde husbonds begravelse«⁴⁰. Hun forblev enke, men fik en søn Georg (Jørgen) Ernst Worm⁴¹. Navnet tyder på, at han er født efter faderens død.

Familiekredsen blev flere gange inviteret til bryllupper ved hoffet frem gennem 1590'erne. Allerede ved hofmarskallens bryllup først i 1593 mødte den med tre enker: Ermegaard Gyldenstierne, Karen Friis

og Margrete Bjørn, og da Karen Friis døde, levede kun Bjørn Andersens ældste og de to yngste døtre⁴².

Vi begyndte skildringen med at se på Bjørn Andersens slægt. Ved at følge hans børn gennem en lille snes år efter hans død må vi konstatere, at selv om han fik fire sønner, uddøde slægten med dem.

Men vi så også, at børnene gennem slægten fik og beholdt adgangen til den kreds af familier, der sammen med kronen ejede Danmarks jord, og hvorfra de mænd blev hentet, der var med til at lede og administrere land og rige.

Bjørn Andersen blev født i en urolig tid og mistede tidligt sine nærmeste, men fattig på nære slægtninge blev han rig på gods. Han hørte ikke til de ret få i sin generation, der kom på dannelsesrejse i udlandet, men han havde sans for studierne værd og sendte sine egne sønner af sted.

Da han som 30-årig fik sit første offentlige hverv, havde han fundet sin kurs. Han sad i dommersædet, først på landstinget og senere i rettertinget, og mange gange var han i skranken, enten for at hævde kronens interesser eller for at forsvare f.eks. standsfællers enker. Han var ikke selv bange for at føre sager, når det gjaldt hans godsinteresser, men han var næppe trættekær eller rethaverisk; derimod blev han ofte udpeget som mægler.

Syvårskrigenes første år gav ham lejlighed til at vise, at han kunne organisere og forvalte store forråd. Snart sad han på store len, kom i rigsrådet og blev inddraget i mageskifteforretningerne.

Rigsemployerne opnåede han aldrig; men han var placeret tæt på magtens centrum. Det ses af hans relationer til de kanslere, der fungerede i de første hundrede år efter reformationen.

Johan Friis (1536-70) var hans kones farbroder; Niels Kaas (1573-94) var hans næsten jævnaldrende fætter. Han sad i rigsrådet sammen med dem begge. Efter Bjørn Andersens død fulgte som kanslere først svogeren Christian Friis til Borreby (1596-1616), broder til Karen Friis; derefter dattersønnen Christen Friis til Kragerup (1616-39), søn af Else Bjørn og Jørgen Friis. Bjørn Andersen nåede at se barnebarnet, der blev født på Krastrup i november 1581⁴³.

Baggrunden for hans placering i samfundet var utvivlsomt hans slægtsforhold og hans godsrigdom; men det har ikke været uden betydning, at han vandt både kongens og sine standsfællers tillid og forstod at fastholde den.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Forkortelse

Rigsarkivet

RA

Privatarkiv nr 235 Bjørn Andersen	pr 235
Privatarkiv nr 1701 Mogens Clausen Rosenkrantz	pr 1701
Privatarkiv nr 5516 Christoffer Gøye	pr 5516
Register over alle lande 8 1561-66	Reg 8
samme 9 1566-68	Reg 9
samme 10 1568-71	Reg 10
Jyske registranter 1572-77	Jy reg 1
samme 1577-79	Jy reg 2
samme 1579-84	Jy reg 3
samme 1596-1613	Jy reg 6
Ekstrakter af lensregnskaber 1570-99	Eks
Århusgård pk 2 1571	pk 2
pk 5 1574	pk 5
pk 6 1575	pk 6
pk 8 1577	pk 8
pk 9 1578	pk 9
pk 10 1579	pk 10
pk 11 1580	pk 11
Aalborghus pk 13 1582	pk 13
pk 16 1585	pk 16

Landsarkivet for Nørrejylland

LAN

G 169 Vår godsarkiv

G 169

1601 22/10 Søskendeskite mellem Zidsel og
Margrete Bjørn.

Trykte kilder

Anført gruppevis: segl, breve, domme, love o.s.v.

Petersen, Henry: Danske adelige Sigiller fra det
13. og 14. Aarhundrede (1897)

Da S I

Danmarks Riges Breve 3. og 4. række (1958ff)	DRB
Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis	Rep
1. række 1-4 ved Kr. Erslev (1894-1912)	
2. række 1-9 ved W. Christensen (1928-39)	
Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans' Tid	Miss
I-II ved W. Christensen (1912-14)	
Kong Frederik 1.s danske Registranter	Fr 1 reg
ved Kr. Erslev og W. Mollerup (1879)	
Danske Kancelliregistranter 1535-1550	DKR
ved Kr. Erslev og W. Mollerup (1881-82)	
Tegnelser over alle Lande 1535-1550	DM
i Danske Magazin 3. rk. 4-4. rk. 6	
ved T. A. Becher (1854-86)	
Kancelliets Brevbøger 1551 ff	KB
ved C. F. Bricka m.fl. (1885ff)	
Kong Frederik 2.s Retfærdiggørelse for Krigen mod	DM
Sverrig samt Rigsraadets Svar	
i Danske Magazin 3. rk. 5 (1857)	
Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle	Bang
ved Gustav Bang (1898-99)	
Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe I-II	Wad
ved Gustav Ludvig Wad (1893)	
Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne	Marq
Sparre I-III ved E. Marquard (1929-41)	
Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet	KS
Jordegods i Danmark I ved L. Laursen (1892)	
Abbed Anders Andersens og Vitskøl Klosters	AA
Jordebog af 1552 ved Chr. Petresch Christensen i	
Fra Himmerland og Kær Herred IV (1923)	
Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens	KRD
Forfølgninger fra Christian III's Tid I-II	
ved Troels Dahlerup (1959-1969)	
Udvalg af Gamle danske Domme I-IV	GdD
ved J. L. A. Kolderup-Rosenvinge (1842-48)	
Danske Domme 1375-1662 1-8	DD
ved Erik Reitzel-Nielsen (1978ff)	
Samling af Danske Kongers Haandfæstninger og	DKH
andre lignende Acter (optryk 1974)	
Samling af gamle danske Love IV	GdL
ved J. L. A. Kolderup-Rosenvinge (1824)	
Corpus Constitutionum Daniæ, Forordninger,	Secher
Recesser og andre kongelige Breve 1558-1660 I ff	
ved V. A. Secher (1887ff)	

Danmarks-Norges Traktater I og II ved L. Laursen (1907 og 1912)	DNT
Aktstykker til Bornholms Historie 1327-1621 ved J. R. Hübertz (1852)	Hüb
Uddrag af Præsten Christiern Nielsen Juels Aarbog ved H. Fr. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 7. bd. (1869-71)	Juel
Peder Hegelunds Almanakoptegnelser 1565-1613 I-II ved Bue Kaae (1976)	Hegelund
Eiler Brockenhuus' historiske Kalenderoptegnelser for 16. Aarhundrede ved Joh. Grundtvig i Samlinger til Fyns Historie og Topographie 6. bd. (1873)	E Br
Mag. Ægidius Lavridsens Optegnelser ved H. Fr. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. 4 (1882-84)	Æg Lavridsen
Anders Sørensen Vedel: Prædiken ved Johan Friis' begravelse (Kbh. 1571)	Ligpr.
Aarsberetning fra Det Kgl. Geheimearchiv 5. bd (1872-75) ved C. F. Wegener To Breve vedrørende Udgivelsen af Anders Sørensen Vedels Ligprædiken over Johan Friis	Årsb
Anders Sørensen Vedel: Den Danske Krønike Saxo-oversættelse 1575 (optryk 1967)	ASV
Philippe de Commines' Memoirer oversat af Hans Mogensen, udg. ved Poul Nørlund I-III (1913-19)	Com
Udtog af Konsistoriets Forhandlinger 1543-1599 ved H. Fr. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 2. rk. 1 (1857-59)	Kon forh
Vello Helk: Dansk-Norske Studierejser 1536-1660 (1987)	Helk
Norske Rigs-Registrarer I-II (1861-63)	NR
Diplomatarium Norvegicum 13. samling 1. halvdel ved C. R. Unger og H. J. Huitfeldt-Kaas (1889)	Dip No
Abs. Pederssøns Kapitelsbog 1552-1572 i Norske Magasin 1. bd ved N. Nicolaysen (1860)	No Mag
Samling af Gamle Norske Love 2. Part ved Hans Paus (1752)	GNL
Nye Efterretninger om Erik Munk til Hjørne meddelt af Fr. Brandt i Danske Magazin 3. rk. 5 (1857)	DM

Litteratur

- Birte Andersen: Adelig opfostring (1971) Ad op
Erik Arup: Danmarks Historie II (1932) Arup
Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed (optryk 1971) A Berntsen II
Aksel E. Christensen m.fl.: Danmarks historie 2. bd, 2. halvbd. (1980) Da hi
Troels Dahlerup: Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder i Hist. Tidsskr. 12. rk. 4 (1969-70) TD (69)
Troels Dahlerup: Den nordiske Adel i Senmiddelalderen, Danmark i Rapport til Det nord. historikermøde i København 1971 TD (71)
Troels Dahlerup: Den sociale forsorg i reformationen i Danmark. Historie Ny række XIII (1979-81) TD (79)
Troels Dahlerup: De gamle mænds krig Historie Ny række XIV (1982) TD (82)
Danmarks Adels Aarbog
1887 Bjørn 1899 Kaas
1890 Juul 1910 Rosenkrantz
1891 Lunge 1926 Gyldenstjerne
1896 Ulfstand 1942 Friis
Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet XVI, 2 (1972) DK
Dansk biografisk Leksikon 2. udg. DbL²
Dansk biografisk Leksikon 3. udg. DbL³
C. T. Engelstoft: Det første Forsøg paa at oprette et Stamhus i Danmark i Samlinger til Fyens Historie og Topographie 3. bd (1865) Engelstoft
Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1879) L&L
Kr. Erslev: Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede (1879, optryk 1970) Erslev
Astrid Friis: Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III's Regeringstid i Hist. Tidsskr. 10. rk. 6. bd. (1942) A Friis
Georg Galster: Danmarks Mønter i Nordisk Kultur bd. 29 (1931) Galster
Svend Gissel: Frederik II's jyske råder i Festskrift til Astrid Friis (1963) Gissel (63)
Svend Gissel: Landgilde og udsæd på Sjælland (1968) Gissel (68)
Svend Gissel: Om belejlighed og andre faktorer af betydning for jordværdien i Danmark før 1660 Gissel (70)

- i Landbohistoriske studier tilegnet Fridlev
Skrubbeltrang (1970)
- Svend Aage Hansen: Adelsvældens grundlag (1964) Sv Aa H
Arthur G. Hassø: Kristoffer Valkendorf (1933) Hassø
Steffen Heiberg: Christian 4. (1988) Heiberg
A. Heise: Henrik Blome, Lensmand paa Hald og hans Heise
Stridigheder med den danske Adel
i Danske Magazin 5. rk. 1.
- Victor Hermansen: En ordblind konge Hermansen
i Medicinsk Forum 9. årg. nr. 2 (1956)
- Grethe Ilsøe: Det danske rigsråd 1570-88 Ilsøe
i Rigsråd, adel og administration 1570-1648,
red. af Knud J. V. Jespersen (1980)
- P. B. Jacobsen: Bidrag til Danmarks Personal- PBJ (44)
og Tidshistorie i det 16. Aarhundrede
i Hist. Tidsskr. 5. bd. (1844)
- P. B. Jacobsen: Fremstilling af det danske Skatte- PBJ (33)
væsen under Kongerne Christian III og Frederik II
(1833)
- Frede P. Jensen: Danmarks konflikt med Sverige FPJ
1563-70 (1982)
- Frede P. Jensen: Bidrag til Frederik IIs og Erik FPJ (78)
XIVs historie (1978)
- Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattig- Ha Jø
væsens Udvikling i Danmark i det 19. Aarhund-
rede (1940, optryk 1979)
- Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie 3. opl. PJJ
(1965)
- Wilhelm Kruse: Bornholm som Lübecks lensbesid- Kruse
delse 1525-1576 i Bornholmske Samlinger 2. rk.
19. bd. (1986)
- Bue Kaae: Kvindekår og kvindeskæbner i reforma- Kaae
tionsårhundredet, belyst ved eksempler fra Ribe
(1981)
- M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse fra Valde- Mackeprang
mar Sejrs til Kristian IV (1900, optryk 1975)
- A. C. Nielsen: Vadgaard i Himmerland som Præste- ACN
bolig og Bondehjem. Jyske Samlinger 3. rk. 2. bd.
(1899-1900)
- Karl Nielsen: Stiftsskriverne i Danmark 1542-72 KN (85)
i Fra Himmerland og Kjær Herred (1985)
- Karl Nielsen: Anders Jakobsen (Bjørn) til Vorgård KN (87)
og Stenalt og hans børn

i Fra Himmerland og Kjær Herred (1987)	
Svend B. Olsen: Vor Frue kirke i Aalborg i Fra Himmerland og Kjær Herred (1978)	SBO
Ordbog over det danske Sprog 1-27 (1918ff)	ODS
Caspar Paludan-Müller: Grevens Fejde I-II (1853-54)	GF
Politiken: Danmarks historie bd. 6 ved Svend Cedergreen Bech (1963)	Pol 6
Erich Pontoppidan: Den Danske Atlas eller Kongeriget Dannemark Tomus IV (1768)	Pont IV
Vagn Poulsen m.fl.: Dansk kunsthistorie II (1973)	Da kunsthist
Peter Riismøller: En Himmerlandsbog (1988)	Riismøller
Holger Fr. Rørdam: Københavns Universitets Historie fra 1537-1621 II (1869-72)	Rørdam
Fridlev Skrubbeltrang: Det danske Landbosamfund 1500-1800 (1978)	Skrubbeltrang
Trap: Danmark 4. og 5. udg.	Trap ^{4og5}
Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborgs historie 2, Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680 (1988)	Aal hist 2
Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen (1968)	Ulsig
C. F. Wegener: Om Anders Sørensen Vedel (1846)	Wegener
M. K. Zahrtmann: Lybækkerne paa Bornholm i Bornholmske Samlinger (1986)	Zahrtmann
Svend Aakjær: Mål, vægt og taxter i Danmark i Nordisk Kultur bd. 30 (1936)	Aakjær

NOTER

Henvisning til DbL og ODS gives med opslagsordet, til KB,KS og NR med dato og år (20/12 55 = 20. december 1555) For DRB, Rep, Da S og DD anføres teksternes nummer. De øvrige henvisninger gælder sidetal.

1. *Emne og materiale*. 1. Pol 6 453.
2. *Slægten*. 1. Fr 1 reg 347; 2. DAÅ 1910 371; 3. DAÅ 1887 88; 4. DaS I 531, DRB 3 V 352; 5. Fr 1 reg 136:137, 371:381; 6. KB 6/6 92; 15/6 89, 12/1 91: 10/12 92; 7. Miss II 39, DAÅ 1926 15; 8. Erik Ulsig, Troels Dahlerup, Sv. Aa. Hansen; 9. ODS adel; 10. DRB 3 IX 527; 11. DRB 4 I 376; 12. Ulsig 163-65; 13. Ulsig 165-66; 14. DAÅ 1887 90, DbL³ Bjørn, slægtstavle; 15. Miss II 39, DAÅ 1887 90,94; 16. Rep I 7872; 17. KN(87) med henvisninger; 18. DAÅ 1899 199ff; 19. KR D I 815f; 20. GdD II 264f; 21. Fr 1 reg 141; 22. Fr 1 reg 371; 23. Fr 1 reg 466.
3. *Barndomsårene*. 1. Juel 342ff; 2. GF I 212f; 3. GF I 258ff; 4. KN(87) 131; 5. GF I 264; 6. GF I 285f, 401; 7. DM 3 IV 214, DbL² Lunge, Ove; 8. DM 3 IV 194,199, 3 V 31,67; 9. DM 3 V 277,300,321, GdL 158; 10. KR D I 98f; 11. KR D I 142f, TD (79) 205; 12. KR D I 751f,815f, KR D II 171f; 13. DAÅ 1887 93-94, DAÅ 1891 156; 14. DKR 152f; 15. Heise 355-72; 16. KR D II 21f; 17. DD I 95; 18. DAÅ 1899 199; 19. DD I 121; 20. DAÅ 1891 156; 21. L&L 44; 22. DAÅ 1891 156; 23. DM 4 I 187; 24. DM 4 I 316f, A Friis 16-17; 25. DAÅ 1899 199-200; 26. DbL² Kaas, Niels (d. 1594); 27. Helk 47.
4. *Den unge godsejer*. 1. DM 4 V 212; 2. DAÅ 1896 430ff; 3. L&L 44; 4. DbL² Ulfstand, Truid; 5. DbL² Brock, Lauge; 6. KN (87) 116; 7. Ulsig 402; 8. Ulsig 191-93, 274; 9. RA pr. 1701; 10. DAÅ 1910 389; 11. Juel 346-53; 12. Trap⁵ III 905, Ulsig 191ff; 13. KB 20-24/12 55; 14. GdD II 260-67; 15. KB 30/9 59; 16. KB 28/3 60; 17. KB 13/12 60; 18. DbL² Gjøe, Mogens; 19. KB 13/12 60; 20. DbL² Bjørn, Jakob.
5. *Landsdommer på Sjælland*. 1. KB 21/11 62; 2. KB 5/12 62; 3. RA Reg 8 280b; 4. Trap⁵ III 786; 5. RA Reg 8 313b; 6. RA Reg 8 306b, 313b; 7. KB 4/6 66; 8. Sv Aa H 89; 9. PJJ 54,325,505-06,512; 10. KB 13/12 62; 11. L&L 56,230; 12. KB 7/3,22/ 8 60; 13. KB 23/9 58; 14. RA pr 5516; 15. Bang 4f; 16. FPJ 73,59-60; 17. KB 6/1 63; 18. KB 4/10 63; 19. KB 12/11 63; 20. L&L 38f, 16; 21. DbL² Rosenkrantz, Holger Ottesen; 22. KB 28/3 65; 23. KB 23/2 66; 24. DbL² Bille, Peder, Rosen-sparre, Steen; 25. KB 11/4 64; 26. KB 14/3 63, DbL² Ulfeldt, Korfitz (1520-63).
6. *Proviantmester*. 1. FPJ 73; 2. FPJ 74; 3. KB 14/4 63; 4. KB 22/5 63; 5. FPJ 75; 6. KB 25/2 64; 7. KB 23/9, 24/11 63, FPJ 100,94, KB 24/9 64; 8. KB 8/5, 9/5 64; 9. KB 8/9, 17/6, 21/7 64; 10. Wad I 145,197,220,230; 11. FPJ 100, Wad I 252,255; 12. KB 29/10 64; 13. FPJ 91-92; 14. KB 3/8 64; 15. KB 15/12 64; 16. KB 7/1 65; 17. KB 21/7 65; 18. KB 19/3, 31/3 65; 19. KB 7/3, 23/5 65; 20. FPJ 138-39; 21. KB 2/7 65; 22. KB 2/7 65; 23. KB 21/ 7 65; 24. KB 25/8 65; 25. KB 3/9 65; 26. KB 30/9 65; 27. KB 10/10 65; 28. KB 6/3, 7/3 66; 29. KB 6/5 66; 30. KB 13/4 66; 31. KB 31/5 66; 32. KB 26/6 66; 33. KB 6/11 66; 34. RA Reg 9 228f; 35. FPJ 350,197.
7. *Lensmand på København slot*. 1. PJJ 341; 2. Marq II 754; 3. Marq II 299f; 4. DbL² de nævnte, L&L 22,20; 5. KB 17/8, 21/10 66; 6. KB 13/4, 22/4 67; 7. KB 22/4 67; 8. KB 9/10 68, 24/9, 21/11 69, 10/1, 18/9 70; 9. DbL² Bild, Evert, L&L 26, KB 23/10 68, 1/8 71; 10. KB 22/9 69; 11. KB 27/1 72; 12. KB 17/1 72; 13. KB 17/4 72; 14. KB 29/4 72; 15. KB 28/12 69; 16. KB 4/7 68; 17. KB 9/2 70; 18. KB 31/10 66; 19. KB 2/7 71; 20. KB 18/9 70; 21. KB 6/7 68; 22. KB 21/3 67; 23. KB 25/10 71; 24. RA Eks pk 2; 25. KB 5/11 66; 26. KB 24/2 67; 27. KB 6/8 69; 28. KB 10/7 69; 29. KB 4/5 71; 30. KB 22/7 68; 31. KB 18/12 71; 32. KB 25/9 71; 33. KB 11/ 11 71; 34. KB 25/9 71; 35. KB 3/3 72; 36. KB 1/4, 26/8 66; 37. KB 20/11 66; 38. KB 6/12 66; 39. KB 21/12 66; 40. KB 25/ 12 66; 41. KB 14/8 67, 9/9 69, 10/8, 18/12 70; 42. KB 12/3 70; 43. KB 25/2 67, 4/3 68, 26/2 69, 27/1 70, 12/2, 30/12 71; 44. KB 28/5 68; 45. KB 9/4 68; 46. KB 1/5 68; 47. KB 27/8 68; 48. KN (85) 82; 49. KB 1/10 68; 50. KB 25/8 69, 28/1, 27/5 70; 51. KB 30/6, 6/7 70; 52. KB 10/8 70; 53. KB 29/8 70; 54. Secher II 300, PJJ 360; 55. KB 23/1 67; 56. KB 2/3 67; 57. KB 16/5 67; 58. KB 27/10 68; 59. KB 9/7 69; 60. KB 27/1 74; 61. Trap 5. udg.; 62.

- KB 6/1 70; 63. KN (85); 64. KB 21/4 67; 65. KB 14/6 67; 66. KB 5/11 66, 19/3 69; 67. KB 28/4 71; 68. KB 8/10 70; 69. KB 5/1 67; 70. KB 27/2 67; 71. KB 21/4 69; 72. KB 6/7, 20/6 67; 73. KB 3/6 69; 74. KB 14/1, 12/3, 24/5 70, FPJ 295ff; 75. KB 3/11 70; 76. FPJ 328.
8. *Sjællandsk rigsråd*. 1. FPJ 349-51; 2. KB 2/7 65; 3. TD (82) 526-27; 4. KB 30/1 67; 5. FPJ 206; 6. Arup II 580f, 586, 570; 7. FPJ 288ff, 194, FPJ (78) 45-82; 8. FPJ (78) 13-44; 9. Hermansen; 10. PBJ (44) 410; 11. FPJ 208f, 350; 12. FPJ 88f; 13. FPJ 197; 14. PJJ 523; 15. FPJ 203ff; 16. RA Reg 9 214f, KB 19/3 67; 17. KB 26/3 67, 8/9 68, DbL² Thenner; 18. KB 24/3 67, 30/10 70, 22/3 67; 19. KB 26/6 67; 20. KB 19/10, 4/12 70, 17/6 72; 21. KB 15/5 69; 22. KB 12/4 71; 23. Juel 357; 24. KB 6/1 68, RA Reg 9 265; 25. Juel 358; 26. NR 19/9 67; 27. KB 10/11 67; 28. GNL 350ff; 29. FPJ 88f, 229-32, Hassø 56; 30. Hassø 57; 31. KB 19/2 68; 32. NR 5/3 68; 33. No Mag 338; 34. No Mag 349; 35. No Mag 490; 36. GNL 350-58; 37. No Mag 491-94; 38. No Mag 338; 39. No Mag 349; 40. NR 8/4, 9/4 68; 41. Dip No 13, 1 827; 42. KB 15/4, 2/6 67; 43. DbL² Munk, Chr., DAÅ 1926 20, 24; 44. KB 15/5 68; 45. NR 7/8 68; 46. KB 10/8 68; 47. NR 9/2 69; 48. DM 3 V 1-8; 49. KB 7/1, 11/1, 12/1 70; 50. FPJ 286-94; 51. DNT II 244-248; 52. DbL² Kaas, Jens; 53. KB 12/6 71; 54. KB 23/6 71; 55. KB 27/6 71; 56. KB 7/7 71; 57. KB 16/7 71; 58. DNT II 348; 59. KB 14/8 71; 60. KB 16/8 71; 61. DNT II 320-26.
9. *Blandt standsfæller og højlærde*. 1. Rørdam 10-13; 2. Rørdam 450, 593; 3. Hegelund I 17; 4. Hegelund I 145, 185, 187, 195, 210, 260, 261, 365; Kaae 74f, 134, 138; 5. Wegener 59-61; 6. Hassø 226-27, DbL² Michael; 7. ASV Fortale; 8. Æg. Lavridsen 43; 9. Ligpr; 10. Wegener 70; 11. Ligpr; 12. Årsb. V Till 4; 13. Com I Udg.s forteale; 14. Com III XI-XVII; 15. Rørdam 41-47, 507ff, Kon forh 19-33; 16. Rørdam 471f; 17. KB 29/4 69; 18. Juel 358; 19. ODS; 20. Årsb. V Till 3; 21. Rørdam 507ff.
10. *Arvesagen efter Johan Friis' død*. 1. Engelstoft 122-131; 2. samme 119; 3. GdL IV 227; 4. DKH 85, 98; 5. Ad op 28; 6. DAÅ 1942 55f; 7. DAÅ 1942 56; 8. Årsb. V Till 4; 9. DAÅ 1942 56f; 10. Engelstoft 154; 11. DD III 400; 12. KB 6/6 71, Fr 1 reg 296, L&L 152; 13. KB 9/4 72; 14. KB 4/1 73; 15. KB 6/1 73; 16. Engelstoft 160; 17. samme 162.
11. *På Bornholm*. 1. DNT I 32ff, 37ff, 62ff; 2. DNT I 570ff; 3. Hüb 174; 4. Kruse 125-30; 5. Hüb 300-08, 314-16, 362-65; 6. Hüb 369-73, KB 30/12 71; 7. Kruse 153f, DD III 399; 8. Hüb 375f, KB 27/6 72; 9. Hüb 376-79, KB 14/8 72; 10. KB 29/4 69, 2/4, 22/5 70, 13/3 71; 11. Hüb 380-82; 12. Hüb 382-89; 13. Hüb 390-92, DNT II 360-66; 14. Hüb 394-98; 15. Kruse 157; 16. Hüb 376; 17. Zahrtmann 201; 18. Kruse 150; 19. FPJ (78) 43; 20. Heiberg 29; 21. FPJ 203-09, 349-51, IIsøe 32-33; 22. Hüb 454, 462, DNT II 365; 23. KB 24/4 77; 24. KB 10/8 77; 25. KB 5/9 77; 26. KB 6/9 77; 27. FPJ 156, 158.
12. *Jysk rigsråd*. 1. KB 24/3, 22/4 72, 1/2 73, 20/3 74, 15/3, 28/6 78; 2. KB 2/4 76, 4/3 77; 3. KB 13/4, 1/5, 4/5, 15/5, 23/5 79; 4. KB 9/1, 22/5 82; 5. KB dat. 83; 6. KB 18/8 83; 7. KB 18/5, 30/5 83; 8. Galster 187; 9. KB 11/3 67; 10. KB 27/8 67; 11. KB 16/6 72; 12. DbL² Oxe, Peder; 13. Galster 188ff; 14. KB 24/9 72; 15. KB 29/5 73, 15/1, 28/1 74, 12/2 75, 14/12 76; 16. KB 28/3 73; 17. KB 29/11 73 supplement; 18. KB 15/11 75; 19. KB 26/11 78; 20. KB 9/4 81; 21. RA Eks pk 16 433; 22. DKH 99; 23. KB 11/9 72, 26/5 73, 18/10 77, 4/8 79, 21/9, 27/11 80, 27/7 81, Juel 370, 373; 24. GdL 4. del 226; 25. KB 21/6 75; 26. KB 28/9 79, 2/3 83; 27. DNT II 389-402; 28. KB 18/5 79; 29. KB 16/7 79, DbL² Ulfeldt, Jakob (d. 1593); 30. DNT II 402; 31. KB 16/6, 10/7 75, 27/10 80; 32. KB 3/7 74; 33. KB 30/11 80; 34. DNT II 186ff; 35. KB 15/3 78; 36. DNT II 419ff; 37. KB 10/8 79, 18/2 80; 38. KB 8/8 79, 10/10 79; 39. KB 8/8 79; 40. DNT II 439; 41. IIsøe 32, 13, Gissel(63) 115ff; 42. KB 20/12 79; 43. KB 24/4 80; 44. Heiberg 19; 45. KB 24/4 80; 46. NR 5/5 80, KB 22/4, 2/5 80; 47. DNT II 513ff; 48. KB 10/10, 20/10, 2/11, 17/12 80; 49. DNT II 521; 50. KB 26/11 80; 51. KB 15/7 81; 52. DNT II 527; 53. KB 17/8 81; 54. Secher I 413ff, KB 1/2 73, 20/3 74; 55. Secher II 27ff; 56. GdL III 128ff; 57. Juel 361; 58. KB 27/6, 28/6 74, L&L 158; 59. KB 21/6 82; 60. Da kunsthist II 28; 61. KB 2/4, 3/4 76; 62. Secher I 506ff; 63. KB 3/10 75; 64. Secher II 71ff; 65. KB 11/6 80; 66. Secher II 296ff, KB 19/6 82; 67. Secher II 270ff; 68. DbL² Brockenhuus, Eiler (til Søndergårde), KB 30/3

- 1606, 8/12 1608; 69. KB 28/10 82; 70. KB 15/11 82; 71. DbL² Mikkelsen, Hans; 72. KB 13/11 83, 10/1 84, E Br 343; 73. NR 27/2 74; 74. NR 28/5 74; 75. KB 24/10 69; 76. NR 2/6 78; 77. KB 28/6 78; 78. DM 3 rk V 336-42; 79. GNL 385f; 80. GNL 369-385; 81. DM 3 rk V 333; 82. samme 342-48; 83. samme 339; 84. DbL² Munk, Jens; 85. NR 5/5 80; 86. NR 22/11 84; 87. DM 3 rk V 334; 88. NR 15/5 84.
13. *Til Jylland*. 1. Juel 357-61; 2. KB 12/7 81; 3. Gissel (63) 118-19; 4. KB 29/3 71; 5. KB 22/7 74; 6. Gissel (63) 101,120; 7. RA Jy reg 1 31b ff, 262ff, Jy reg 3 120 b ff, KB 17/4 72, 25/9 74, 2/5 80, RA Eks; 8. L&L 41,49f; 9. RA Jy reg 1 31b; 10. Erslev 167; 11. KB 10/5 76, 25/7, 27/9 77, 26/4 79; 12. Da hi 2,2 418; 13. L&L 191, RA Eks pk 13, 16; 14. RA Eks pk 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11; 15. RA Eks pk 13, 16; 16. RA Eks pk 9 282; 17. RA Eks pk 10 302; 18. RA Eks pk 10 305; 19. Da hi 2,2 457; 20. KB 12/9 74, RA Jy reg 1 261.
14. *Lensmand på Århusgård*. 1. KB 29/4 72; 2. KN (85); 3. RA Eks benyttet uden specielle henvisninger; 4. KB 23/10 78; 5. KB 3/7 78; 6. KB 1/2 75; 7. KB 1/11 72; 8. KB 10/3 73; 9. KB 25/6 73; 10. KB 12/7 72; 11. KB 5/11 78; 12. KB 24/3 72, 2/4 76; 13. KB 10/7 75; 14. Da hi 2,2 418; 15. KB 24/1 74, 11/1, 20/10 77, 16/7 79, 27/11 82; 16. KB 23/8 71; 17. PBJ (33) 83ff, KB 19/8 72; 18. KB 30/8 74; 19. KB 20/8 75; 20. KB 2/4 76; 21. KB 24/12 74; 22. KB 17/8 78; 23. KB 6/11 78; 24. KB 3/2 77; 25. KB 27/4 77; 26. KB 21/8, 29/9, 21/10 77; 27. KB 21/12 78, 31/5, 27/9 79; 28. KB 26/12 82; 29. KB 8/7 61, Mackeprang 219 - 32; 30. KB 11/11, 21/12 78, 10/1, 27/3, 15/5, 8/11, 25/11 79; 31. KB 22/10 74, 2/1 75; 32. KB 14/6 78; 33. KB 27/11 79; 34. KB 28/11 79; 35. KB 16/4 77; 36. DAÅ 1942 56; 37. KB 15/6 72; 38. KB 12/5 72; 39. KB 15/9 73; 40. KB 19/12 74, DbL² Anna (1574-1619); 41. KB 16/4 77, Heiberg 16f; 42. KB 29/11 82, 12/1, 8/2 83, DbL² Below, Henrik, Ilsøe 22ff; 43. KB 8/4 73; 44. RA Eks pk 5 151, pk 9 279; 45. KB 6/8 74, 24/3 78; 46. KB 30/11 72; 47. KB 23/8 69, 9/4 70; 48. KB 14/9 71, 13/4, 27/6, 18/12 72; 49. KB 9/1, 15/1 73; 50. KB 24/2 73; 51. KB 27/1 73; 52. KB 7/2 73; 53. KB 10/3 73; 54. KB 9/7 73; 55. KB 31/5 74; 56. KB 24/8 74; 57. KB 30/8 74; 58. KB 30/8 74; 59. KB 1/9 74; 60. KB 10/9 74; 61. RA Eks pk 6 183-85; 62. KB 12/8 74; 63. DbL² Parsberg, Manderup, Brahe, Tyge; 64. KB 25/9 74; 65. KB 26/9 74; 66. KB 22/11 76.
15. *Under de store mageskifter*. 1. Gissel (63) 120; 2. Ulsig 213-14, KN (87) 107; 3. Skrubbelttrang 49-53; 4. Kap. 13; 5. Gissel (68) 18ff; 6. Gissel (70) 38-42; 7. KB 19/4, 20/4, 26/5, 27/5, 24/6, 24/7 73, KS 24/7 73; 8. KB 17/6, 11/8 73, KS 12/8 73; 9. KB 24/10 75, 9/5, 17/5, 25/10, 25/8, 29/11 76, 21/4, 7/8 77, 10/6 78, KS 18/6 78; 10. KB 19/2 79, KS 30/7 79; 11. KB 14/3 79, KS 8/7 79, L&L 154, KB 11/5 79, 24/10 60, 6/6 79; 12. KB 29/4 73, 16/7, 1/12 79, 23/1 80; 13. KB 20/12 78, 9/1, 7/2, 8/2 79; 14. KB 26/9 81; 15. KB 1/9 83; 16. KB 17/7 91.
16. *Bjørn Andersens private mageskifter*. 1. RA Reg 8 379f, Aakjær 269; 2. RA Reg 10 239ff; 3. Gissel (70) 38, se Ulsig 27; 4. Gissel (68) 169; 5. RA Jy reg 1 169; 6. KB 5/7 84; 7. KB 24/7, 20/8 73; 8. RA Jy reg 1 168ff, KS 4/10 73; 9. AA 222; 10. AA 199ff; 11. KB 31/12 74, KS 20/1 75, RA Jy reg 1 282b ff; 12. RA Jy reg 1 372 b ff; 13. KB 3/1 76; 14. jvf. PJJ 479; 15. LAN G 169 skifte 22/10 1601; 16. KB 11/11 81, 13/2 83; 17. RA Jy reg 3 346b ff, 514b ff, KS 9/2 82, 10/6 83; 18. DKH 98.
17. *Jysk godsejer*. 1. Juel 342-355, Pont IV 589; 2. Juel 372f; 3. Juel 365; 4. Juel 367; 5. Juel 362; 6. Juel 365; 7. Juel 370; 8. Juel 367; 9. Trap⁵ VI 3, 1249; 10. Juel 371-74; 11. Juel 364-65; 12. Juel 351; 13. Juel 352-53, 361; 14. Juel 363,365; 15. Juel 372; 16. Riismøller 162; 17. GdD III 291-300; 18. GdL IV 229, § 26; 19. Forhistorien med kildehenvisninger, se KN (87) 122-127; 20. Trap⁵ VII, 2 782, DAÅ 1899 201; 21. Trap⁵ VI, 3 1088, VII, 2 782; 22. KB 19/4 76, 21/11 78; 23. DbL² Juul Axel; 24. Juel 370; 25. Heiberg 17; 26. Juel 372.
18. *Lensmand på Aalborghus*. 1. Jy reg 3 120ff, KB 2/5 80, 7/4 80; 2. L&L 6, 38, 50; 3. KB 25/7 77, 2/5 79; 4. KB 2/9 80; 5. RA Eks pk 13 447-464, pk 16 433-452; 6. KB 18/6 82; 7. KB 10/4 84; 8. KB 2/10, 4/3 81; 9. KB 8/2 81; 10. KB 8/4 81; 11. KB 14/2 67, 17/5, 19/10 68, 23/4 74, 12/6 75, 7/1, 3/2 79; 12. KB 24/10 74, 25/8 78; 13. KB 29/4 74; 14. KB 3/9 83; 15. KB 7/12 82; 16. KB 10/1 80; 17. KB 27/12 82; 18. KB 13/2 83; 19. Aal hist 2 150; 20. KB 14/12 82; 21. KB 19/4 83;

22. RA Jy reg 3 122; 23. KB 19/6 82; 24. KB 26/11 80; 25. KB 12/12 80; 26. KB 24/3 83; 27. KB 12/4 83; 28. KB 28/4 83; 29. KB 6/5 83; 30. KB 19/6 82; 31. Sec-her I 42ff; 32. KB 19/6 82; 33. Ha Jø 40; 34. KB 12/11 81; 35. KB 14/12 82; 36. KB 4/4 83; 37. KB 26/1 81, 11/11 81, 17/6 82, DAÅ 1942 90; 38. KB 25/5 81; 39. KB 8/8 81; 40. KS 8/8 81; 41. KB 16/3 82; 42. KB 23/5 73; 43. KB 17/3, 25/3 81; 44. KB 13/5 81; 45. KB 27/6 81; 46. KB 18/8 81; 47. KB 26/9 81; 48. IIsøe 32; 49. KB 14/11 81; 50. KB 11/3 82; 51. KB 16/3, 15/11 82; 52. KB 5/10 83; 53. DbL² Lykke, Jørgen; 54. KB 11/11 81; 55. KB 11/2, 24/3, 6-7/4 81; 56. KB 29/4 81; 57. KB 8/8 81; 58. KB 17/4 82; 59. KB 27/10 83.
19. *Ved vejs ende*. 1. E Br 343f, DbL² Brockenhuus E (d.o. 1602); 2. E Br 448, DAÅ 1887 95; 3. KB 10/1, 19/2 84; 4. KB 3/2, 4/2 84; 5. RA Eks pk 16 433-52; 6. KB 22/9 84; 7. KB 27/10 84, 4/4 85; 8. KB 29/10 85, 2/4 86; 9. KB 8/4 92, 7/12 93, 20/12 94, 13/10 96, 8/2 98; 10. KB 2/7, 7/7 98; 11. E Br 364; 12. KB 23/6 87; 13. KB 10/1 87, 18/8 83; 14. Trap⁵ VI 3 1250; 15. DD V 753; 16. LAN G 169 skifte 22/10 1601; 17. E Br 394; 18. L&L 159; 19. DAÅ 1887 95; 20. E Br 410; 21. KB 17/1 85, o. 1/12 87, 7/7 98; 22. Trap⁵ VI 3 1250; 23. Helk: Bjørn Jakob, Bjørn Truid, DAÅ 1887 95; 24. E Br 365; 25. Hegelund I 187; 26. E Br 382; 27. DAÅ 1887 95; 28. Hegelund I 145; 29. Helk Bjørn, Jakob; 30. Hegelund I 185; 31. DbL³ Bjørn, Jakob; 32. KB 10/7 87; 33. KB 18/1 88; 34. Heiberg 28; 35. KB 4/4 88; 36. E Br 386; 37. KB 12/1 91; 38. KB 3/7 88; 39. E Br 394; 40. KB 29/3 92; 41. Trap⁵ VI 3 1250; 42. DAÅ 1887 95f; 43. DAÅ 1942 91.

Personregister

Personregisteret omfatter kun bogens 19 kapitler, indbefattet tekster til skemaer og billeder.

Bjørn Andersen medtages ikke. Hans ni børn er optaget uden patronymikon (Bjørn, Anders), mens Bjørnslægtens øvrige medlemmer har vedføjet fadernavn (Bjørn, Anders Bjørnsen). Personer med samme navn er adskilt ved dødsår eller gods. Navne i kildeoplysninger ved billedtekster er ikke medtaget.

- Adolf, hertug 48, 94, 97, 98, 101, 121
Albertsen, Hans, biskop 47, 51
Albrecht af Mecklenburg 12
Andersen, Anders, abbed 9, 138, 146
Andersen, Jep, bonde i Voer 27
Anna, engelsk dronning 122
Appelone fra Ørum 99
Arenfeldt, Hans 133
Arenfeldt, Henrik Nielsen 40
Arup, Erik 55
August, kurfyrste 34
- Banner, adelsslægt 24, 131, 133, 162
Banner, Anders 17
Banner, Erik Andersen 17
Banner, Erik Eriksen 131
Banner, Frants 67, 131, 132, 133
Banner, Karen 17
Banner, Kirsten Eriksdatter 17, 24
Banner, Magdalene 131, 132
Banner, Otte 99, 127, 131, 132, 134, 164
Bartholomæidatter, Anna 104
Beck, Joachim 39
Beck, Lauge 44
Below, Henrik 88, 122, 123, 134
Bertelsen, Iver 71, 72, 73
Bertelsen, Laurids, biskop 120
Bild, adelsslægt 111
Bild, Evert 44, 56
Bild, Margrete 70
Bille, Anne 17
Bille, Claus 20
Bille, Peder 34, 42, 54
Bjørn, adelsslægt 11, 12, 13, 16, 18, 24, 26, 153, 169, 171
Bjørn, Anders 25, 153
Bjørn, Anders Bjørnsen 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 150
Bjørn, Anders Jakobsen (d. 1491) 13, 14, 15, 16, 17, 24, 25, 129, 150
Bjørn, Anders Jakobsen (d. 1536) 13, 19, 150, 151
Bjørn, Anne Bjørnsdatter 13, 15, 20, 21, 150
Bjørn, Anne Johansdatter 13, 14, 20
Bjørn, Bjørn Andersen (d. ældre) 13, 15, 17, 20, 26, 150, 151
Bjørn, Bjørn Johansen 13
Bjørn, Bjørn Olufsen 13, 14
Bjørn, Dorte Jakobsdatter 13, 25, 28, 148, 150, 151, 153
Bjørn, Else 25, 168, 171
Bjørn, Erik 73, 105, 152, 153
Bjørn, Erik Johansen 13
Bjørn, Henrik Bjørnsen 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 150
Bjørn, Ide 25, 168
Bjørn, Ingeborg 25, 168
Bjørn, Inger Andersdatter 18, 150
Bjørn, Jachim Bjørnsen 13, 14, 17
Bjørn, Jachim Johansen 13, 14
Bjørn, Jakob 12, 25, 28, 68, 148, 151, 153, 166, 168, 169, 170
Bjørn, Jakob Andersen 13, 15, 150, 151
Bjørn, Jep Andersen 150, 151
Bjørn, Jep Jakobsen 13, 14
Bjørn, Johan Bjørnsen (d. 1475) 12, 13, 14
Bjørn, Johan Bjørnsen (d. 1534) 12, 13, 14, 20
Bjørn, Johan Olufsen 13, 14

- Bjørn, Maren Johansdatter 20
 Bjørn, Margrete 105, 166, 168, 170, 171
 Bjørn, Margrete Andersdatter 150
 Bjørn, Oluf Bjørnsen 11, 12, 13, 14
 Bjørn, Sidsel 59, 105, 166, 168, 170
 Bjørn, Truid 12, 25, 68, 153, 166, 168
 Blome, Henrik 21
 Brahe, Otte 49
 Brahe, Tyge 68, 127
 Brockenhuus, Eiler, til Nakkebølle 165, 170
 Brockenhuus, Eiler, til Søndergårde 101, 104
 Brockenhuus, Frants 59, 61
 Brockenhuus, Oluf 161
 Brok, adelsslægt 111
 Brok, Ide 24
 Brok, Lage (d. o. 1504) 15, 24
 Brok, Lage (d. 1565) 67
 Bryske, Jørgen 58
 Budde, Godslev 134, 166, 168, 170
 Bølle, Birgitte 31
 Bølle, Kirsten 31
- Christen Møller i Aalborg 156
 Christensen, Frederik, borgmester 158
 Christian 3. 18, 19, 20, 21, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 90, 92, 94, 150, 157
 Christian 4. 23, 77, 85, 88, 96, 101, 136, 153, 166, 170
 Christian Kornmåler 114
 Christiern 2. 15, 81
 Christoffer, greve af Oldenburg 18
 Clausen, Niels, biskop 151
 Colding, Poul 89
 Commines, Philippe de 71
- Drefeld, adelsslægt 111
 Drefeld, Anne Gjordsdatter 17, 18, 19, 20, 24
 Drefeld, Gjord 17
 Drefeld, Jens 17
 Drefeld, Niels 17
 Dresselberg, Vilhelm 134
 Dyre, Frans Iversen 21
- Elkær, Jens, stiftsskriver 52
 Engelstoft, C. T. 79
 Erik af Pommern 26
- Flemming, Sidsel 17
 Frederik 1. 11, 12, 15, 18, 81
- Frederik 2. 9, 10, 27, 34, 36, 38, 45, 48, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 73, 76, 77, 78, 79, 82, 85, 86, 87, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 103, 105, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 145, 163, 166, 170
 Friis, adelsslægt 170
 Friis, Albert 134, 163
 Friis, Anne (d. 1542) 15, 17, 19, 20, 21
 Friis, Anne (d. 1570) 76, 77
 Friis, Birte 165
 Friis, Christen 171
 Friis, Christian 76, 77, 171
 Friis, Dorte 121
 Friis, Frederik 76
 Friis, Henrik 17, 58, 70, 76, 78
 Friis, Johan 27, 31, 44, 58, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 138, 171
 Friis, Jørgen 17, 162, 168, 171
 Friis, Karen 58, 59, 68, 70, 75, 76, 80, 102, 105, 111, 121, 122, 126, 138, 141, 146, 147, 153, 165, 166, 167, 168, 170, 171
 Friis, Niels 70, 76, 77, 78, 79, 80, 168
- Ged, Anders, birkefoged 147, 148
 Gere, Gidsel 17
 Gissel, Svend 105, 128, 137
 Glambeck, Claus 123, 133, 134
 Glob, Oluf 25, 148, 150
 Gram, Hans 55
 Gram, Lauge, foged 114, 149
 Grubbe, Eiler 34, 44, 58, 66, 134, 163
 Gyldenstierne, adelsslægt 12
 Gyldenstierne, Axel 132, 138
 Gyldenstierne, Dorte 62
 Gyldenstierne, Ermegaard 170
 Gyldenstierne, Hannibal 134
 Gyldenstierne, Henrik 9, 134, 138, 146
 Gyldenstierne, Kirsten 17
 Gyldenstierne, Mogens 34, 37, 38, 39, 42, 55, 56, 57
 Gyldenstierne, Peder 71, 96, 134
 Gyldenstierne, Predbjørn 134
 Gøye, Albert 28, 44
 Gøye, Birgitte 105
 Gøye, Christoffer 31, 32, 33
 Gøye, Ellen 28
 Gøye, Eskild 31, 39
 Gøye, Karen 17
 Gøye, Mogens 28
 Gøye, Sten 17

Hans den Yngre, hertug 121
 Hans den Ældre, hertug 88, 94, 96, 101, 121
 Hans, konge 15
 Hardenberg, Eiler 27, 55
 Hardenberg, Erik 127
 Hegelund, Peder 67, 68, 170
 Heiberg, Steffen 85
 Hemmingsen, Niels 67, 68, 71, 72, 73
 Hermansen, Victor 55
 Hjermind, Jesper 147
 Holst, Morten, foged 147
 Huitfeldt, Arild 71, 93
 Hvide, Margrete Andersdatter 14, 17

 Ibsen, Peder 67
 Ivan 4., czar 93

 Jacobsen, P. V. 56
 Jakob 1. af England 122
 Jensen, Christen 102, 104
 Jensen, Frede P. 55, 56, 85
 Johanne Pouls fra Fløjstrup 113
 Juel, Christiern N. 18, 25, 92, 146, 148
 Juel, Palle 99
 Juel, Vincents 127, 133, 134
 Juul, Axel 20, 22, 50, 99, 148, 149, 150, 151, 153
 Juul, Søren 150
 Jørgensen, Harald 161

 Kaas, adelsslægt 15, 153
 Kaas, Bjørn 15, 23, 29, 49, 56, 59, 61, 64, 66, 82, 86, 87, 127, 134, 149, 150, 151, 154
 Kaas, Erik 150, 151
 Kaas, Jens 15, 23, 65, 66, 126, 132, 134, 138, 154
 Kaas, Jørgen 23
 Kaas, Niels (d. 1534) 15, 20, 21
 Kaas, Niels (d. 1594) 15, 23, 67, 68, 73, 93, 95, 96, 99, 122, 134, 149, 150, 151, 163, 171
 Kaas, Sofie 20, 21, 22
 Karl 8., fransk konge 71
 Karl den Dristige 71
 Karlsen, Mads 24
 Ketting, Schweder 81, 82, 83, 84, 85, 87
 Klement, Skipper 18
 Krabbe, adelsslægt 131
 Krabbe, Anne 169, 170
 Krabbe, Glob 131
 Krabbe, Iver 131, 132
 Krabbe, Karen 131, 132, 133
 Krafse, Eiler 71, 86
 Krafse, Jesper 31
 Krommer, Else 17
 Krumpen, Otte 27, 28, 29
 Kruse, Peder 28
 Kruse, Wilhelm 85
 Køller, Birgitte 82, 84, 85, 87
 Køller, Rasmus 85

 Langebek, Jacob 72
 Lauridsen, Jacob 102, 103
 Lauridsen, Søren 148
 Laxmand, Povl 15
 Lindenov, Hans Johansen 164
 Ludvig 11., fransk konge 71
 Ludvig, skriver 114
 Lunge, adelsslægt 22, 23, 148
 Lunge, Anne 17
 Lunge, Christoffer 20, 22
 Lunge, Iver 20, 22, 23
 Lunge, Kirsten 20, 148
 Lunge, Oluf 17
 Lunge, Ove 136, 156, 164, 165
 Lunge, Ove Vincentsen 19, 20, 21, 22
 Lunge, Tyge 20, 21, 22
 Lykke, Anne 99
 Lykke, Erik 127, 134, 154
 Lykke, Jørgen 48, 50, 59, 95, 99, 124, 127, 162, 163, 164
 Lætus, Erasmus 18, 72, 73

 Madsen, Peder, biskop 73
 Madsen, Povl, biskop 51
 Maren Badekvinde 158
 Marsvin, Jørgen 82, 134
 Michelsen, Christen, borgmester 158
 Mikkelsen, Hans 101
 Mogensen, Hans 71
 Momme, Henrik 116
 Morten Kok 127
 Mortensen (Bornholm), Jørgen, biskop 159
 Munk, Christen 62, 102, 126, 132, 134
 Munk, Erik 102, 103, 104
 Munk, Ide 34, 45
 Munk, Jens 104
 Munk, Ludvig 99, 102
 Munk, Mette 150
 Munk, Peder 44, 95, 122, 127, 134, 159, 164
 Mus, Anne 14, 17
 Mus, Laurids 17, 26

Nørlund, Poul 71

Olufsen, Daniel, præst 158, 159, 160

Orning, Morten Svendsen 134

Oxe, adelsslægt 86, 99

Oxe, Anne 131

Oxe, Peder 10, 44, 50, 55, 56, 58, 61, 62, 63, 66, 68, 70, 82, 84, 85, 86, 89, 105, 124, 127

Parsberg, Manderup 95, 126, 127, 134, 163, 164

Peder Sørensen Skrivedreng 114

Pedersen, Søren, selvejerbonde 120

Persen, Las, bonde i Voer 27

Plum, Claus, hofskrædder 47

Podebusk, Erik 59, 134, 154

Podebusk, Mourids 127

Poppo 68

Rantzau, Daniel 39, 58, 65

Rantzau, Henrik 21, 96

Rantzau, Johan 18, 36

Rantzau, Jørgen 36

Riismøller, Peter 148

Rosenkrantz, adelsslægt 11, 12

Rosenkrantz, Anne 28, 29, 44

Rosenkrantz, Birgitte 34

Rosenkrantz, Erik 45, 50, 61

Rosenkrantz, Erik Axelsen 28

Rosenkrantz, Folmer 134

Rosenkrantz, Holger 33, 44, 50, 113, 126

Rosenkrantz, Jørgen 95, 96, 122, 126, 134, 135, 163, 164

Rosenkrantz, Mette Nielsdatter 17

Rosenkrantz, Mette Olufsdatter 34, 86

Rosenkrantz, Mogens Klausen 24, 25

Rosenkrantz, Oluf 34

Rosensparre, Steen 34, 36, 42

Rud, Erik 50, 127, 132, 133, 134, 154

Rønnow, Karen 135, 136

Rørdam, H. F. 73

Seefeld, Enevold 150

Seefeld, Jakob 99, 134, 148, 149, 150, 163, 164

Seefeld, Jens Tygesen 18, 150

Sehested, Malte Jensen 134

Simonsen, Jens, præst 134, 135

Skave, Herluf 36, 50, 58, 86

Skeel, adelsslægt 131

Skeel, Christen 134, 161

Skeel, Ingeborg 131

Skeel, Niels 131

Skinkel, Anne 58

Skjernov, Dorte Iversdatter 150

Skjernov, Iver Andersen 150

Skjernov, Markvard Iversen 150, 151

Skjernov, Niels Markvardsen 150, 151

Skovgaard, Hans 85, 86, 134

Skram, Jørgen 95, 104, 126, 133, 134, 138, 157, 162, 163, 164

Skram, Laurids 164

Skriver, Anders, borgmester 59, 63

Sophie, dronning 120, 121

Strangesen, Ebbe 15

Stygge, Mourits 135

Søren Staldsvend 114

Sørensen, Palle 148

Thenner, Hieronymus 57

Thomas Tømmermand 114

Thomesen, David 83

Thott, Anne Axelsdatter 150, 151

Thott, Axel Jepsen 150

Thott, Jep Axelsen 150

Tiøre, Amund 104

Tornekrands, Mikkel Nielsen 168

Troels-Lund, Troels 55

Trolle, Børge 42, 44, 57

Trolle, Herluf 27, 36, 37, 42, 57

Trolle, Niels 76

Turis, Maren 158

Ulfeldt, Jakob 93

Ulfeldt, Korfitz 35

Ulfstand, Else 62

Ulfstand, Gregers 27, 93, 127

Ulfstand, Hak 58

Ulfstand, Holger 17

Ulfstand, Ingeborg 17

Ulfstand, Jens Truidsen 42, 67

Ulfstand, Sidsel 24, 28, 62, 70, 93, 111, 153, 167

Ulfstand, Truid 24, 60, 103

Ulrik, hertug af Mecklenburg 47

Urne, Axel 50, 152

Urne, Birgitte 152

Valdemar Atterdag 12, 14

Valkendorf, adelsslægt 58

Valkendorf, Aksel 68

Valkendorf, Christoffer 58, 59, 68, 70, 86, 91, 119, 123, 124, 160, 163

Valkendorf, Margrete 58

Vedel, Anders Sørensen 68, 70, 73

Venstermand, Johan 59

Venstermand, Lauge 50

Venstermand, Morten 44

Viffert, Axel 50, 95, 102, 127, 134, 154, 158

Viffert, Niels Jonsen 99, 132, 133, 134,
138, 157

Wegener, C. F. 68, 70

Wobitzer, Poul 57

Worm, Georg Ernst 170

Worm, Jørgen Ernst 170

Aakjær, Svend 137

Stedregister

Stedregisteret omfatter kun bogens 19 kapitler, indbefattet tekster til skemaer og billeder.

Danmark er ikke medtaget. Enkelte stednavne, der blot er anført for at lokalisere, er udeladt, f.eks. Løgstør i »... syd for Løgstør ligger Vitskøl kloster...« Navne på kortene er ikke medtaget.

- Akershus 59, 61, 62, 63
Akershus len 61
Akershus slot 102
Albani sogn 78, 79
Albjerg skovgård 75
Algestrup 142
Alsted, Alsted herred 52
Amtofte 131
Antvorskov 51, 127, 166
Arløse 30, 143
Arnakke 142
Asdal 17, 24, 99, 131, 132
Asmindrup sogn 142
Axtorna 34, 42, 68
- Baggesvogn 131
Bangsbogård 132
Barmer 142
Basnæs 31
Benløse 51, 52
Bergen 59, 61, 63, 102, 104
Bergenhushus 59, 102
Birkelse 151
Bjergget 30
Bjernede 51
Bjørnsholm 10, 111, 146, 148, 153, 165, 166, 170
Bjørnsholm birk 166, 168
Bjørnsholm sogn 168
Blangslev 30, 31
Blåtårn 101
Bohus len 65
Bohus slot 41, 66
Bornholm 37, 66, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87
Borreby 31, 75, 171
Borregård 143, 147
Bredetved 142
Broby, Alsted herred 51
Bromme 51
- Brøttrup 142, 168
Bygholm 33, 126, 154
Børglum 131, 134
Børglum herred 132
Børglum kloster 166, 170
Bøvling 134, 161
Båndrup 145
Bårse herred 30
- Clausholm 28, 29, 34
- Dalby sogn, Faxe herred 143
Dall 145
Dall sogn 168
Dalsgård, Hindsted herred 18
Dalum kloster 76, 78, 79, 93
Danzig 66
Djursland 14, 18
Dragerup 142
Dragsholm slot 39, 57, 101, 104
Dronningborg 95, 123, 126, 133, 134, 156, 157, 162, 170
Dronningborg len 132
- Ebberupgård 142
Egebjerggård 30
Eivindvik 61
Elben 128
Elfsborg 36, 39, 64, 65, 66
England 122
Erkilstrup 142
Ertebølle 143
Eskerød 144
Esrup kloster 14
- Falster 47, 50
Fanebjerg sogn 143
Farstrup, Slet herred 142, 148
Farstrup sogn 141, 142, 147
Faxe herred 143

Filsted mark 158
 Filstedgård 156
 Finmarken 61, 63, 64
 Fjends herred 99
 Fjenneslev 52
 Flakkebjerg herred 30, 31, 143
 Fleskum herred 106
 Flintinge 100
 Frankrig 68, 71, 170
 Fredbjerg 148
 Frederiksborg 46, 47, 61, 117, 122
 Frederiksborg len 51
 Frederiksborg slot 66
 Fredsgård 29, 30
 Fredsgård len 30, 106
 Freerslev 30, 31
 Frølund 30, 137
 Fuglebjerg 30, 143
 Fuglebjerg sogn 143
 Fuglslev 19
 Fyn 14, 20, 37, 39, 50, 76, 79, 101, 119, 127,
 128, 168
 Fyrendal sogn 143
 Fævejle, Djursland 135
 Førsløv 30
 Førsløv sogn 143

 Gersnæs 17
 Gimlinge 143
 Gimlinge sogn 143
 Gimlinge torp 137, 143
 Gislum herred 162, 163
 Gisselfeld 127
 Gl. Estrup 15, 24
 Gladsaxe sogn 47
 Glimminge 17
 Glorup 68
 Gotland 42, 124, 166
 Gottorp 48, 96
 Grandløse sogn 142
 Grønnerup 141
 Gudbjerg sogn 75
 Gudme herred 77
 Gudum 51
 Guldager i Simested sogn 144, 168
 Gullberg slot 66
 Gunderslevholm 31
 Gunderupgård 143, 147, 148, 166, 168
 Gøttrup, Farsø sogn 148
 Götaelven 65
 Göteborg 65

 Haderslevhus 88, 160, 166, 170
 Hadsund 156

 Hagenskov 127
 Hagedstedgård 75
 Hald 28, 53, 99, 124, 133, 134, 157, 161
 Hald slot 21
 Haldager 31
 Haldagerlille 30
 Halmstad 39, 40, 94
 Hals 9, 59
 Hals birk 138
 Hamar 59
 Hammer 30
 Hammer herred 30
 Hammer mølle 143
 Hammerløv 25
 Hammershus 81, 82, 83, 84, 85
 Hansborg 96
 Haraldsted 52
 Hasle herred 106
 Havreballegård 96, 120, 128
 Havrebjerg 51
 Hedegård, Djursland 150
 Hellum herred 106
 Helsingør 46, 53, 59, 90
 Herlufsholm 101
 Herlufsholm skole 57
 Hesselager kirke 70
 Hesselager sogn 75
 Hesselagergård 75, 76, 77, 78, 80, 168
 Hessen 94
 Hikkeberg 58
 Himmerland 9, 14
 Hindsgavl 15
 Hindsted herred 106, 157
 His 102
 Hjelmsømagle 30
 Hjørring 158, 159, 160, 161
 Hobro 156, 157, 158
 Holløse 142
 Holsten 20, 21, 121
 Horns herred 106, 132
 Hornsgård 142
 Hornum herred 106
 Horsens 127
 Horsens hospital 115
 Horstved 141
 Hunderup ved Odense 78, 79
 Hundslund kloster 164
 Hune sogn 161
 Hverrestrup 145
 Hvetbo herred 106, 161
 Hvidbjerg sogn i Thy 161
 Hyllested, Djursland 133
 Hyllested, Flakkebjerg herred 143
 Härjedalen 64

Høm 51
 Hørby sogn 143
 Hørsholm 54
 Hørsholm len 51
 Hørslev 144

 Igelsø 142
 Indrup 144
 Ingelstad 17
 Italien 68, 170

 Jersie 30, 31
 Jerslev herred 132, 133
 Jylland 18, 25, 27, 28, 37, 50, 58, 88, 94,
 105, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 132,
 138, 139, 154
 Jyllinge 51
 Jämteland 64

 Kagstrup i Skelby sogn 30
 Kalmar 14
 Kalundborg 42, 115
 Kalø 95, 126, 134, 135
 Kastrup ved Vinstrup 30, 137, 143
 Kindertoft 51
 Kirke Såby sogn 142
 Kirkerup, V. Flakkebjerg herred 51
 Klemensker 82
 Knardrup 49
 Kokkedal 17, 24, 67, 131, 132
 Kolding 98, 128
 Koldinghus 26, 27, 88, 93, 94, 101, 117,
 122, 123, 126, 127, 134, 153
 Koldinghus len 132, 133, 135
 Kongerslev 17
 Kongstedlund 14
 Krabbesholm 131
 Kragerup, herregård 171
 Krastrup 141, 162, 168, 171
 Krenkerup 29
 Kristrup 144
 Krogen len 51
 Kronborg 53, 94, 125, 128, 160
 Krummerup sogn 143
 Kvanløse 142
 Kværkeby 30, 51, 52
 Kyø 168
 Kær herred 106, 132
 Kærbygård ved Kasted 135
 Kærgårde i Åle sogn 143, 168
 Kærsgård i Strandby sogn 143
 København 15, 19, 34, 35, 36, 37, 38, 42,
 45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 59,
 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 81,
 82, 84, 87, 88, 90, 99, 100, 101, 105, 114,
 115, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 148,
 160
 København slot 37, 39, 40, 42, 44, 46, 48,
 57, 58, 59, 62, 68, 75, 82
 Køge 46, 69, 70, 149
 Kølby i Farstrup sogn 141

 Landskrona 82, 134
 Landting 28
 Langeland 50, 127
 Lendrup 141, 168
 Lille Lendrup 142
 Limfjorden 9, 99
 Lisbjerg 68
 Livø 138, 143
 Lolland 40, 50
 Lolland-Falster 37, 45, 50, 54
 Loverstrup (nu Rathlousdal) 113
 Lund i Skåne 34, 81, 83
 Lundby sogn, Slet herred 142
 Lunde på Mors 134
 Lunde stift 82
 Lundeberg 75
 Lundgårde i Farstrup sogn 142
 Lyng 51
 Lynggård herred 132
 Lübeck 66, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 105
 Lüneburg 23
 Læsø 165
 Løgsted 142, 168

 Malle 142, 168
 Malle hedegård 142, 168
 Malle sogn 138, 139, 141, 142, 166, 168
 Malmø 94
 Malmøhus 56, 82, 86, 127, 134, 154
 Mariager 163
 Mariager kloster 48, 50, 95, 124, 127, 162,
 163
 Maribo kloster 100
 Mausing 144
 Mecklenburg 94, 96, 120, 122, 153
 Mejlgård 150
 Merløse herred 142, 143
 Mogenstrup 142, 143
 Mollerupgård 120
 Moskva 93
 Mullerup gård 75
 Munke Bjergby 51
 Munkeliv gods 59, 61
 Munksjørup 143
 Myrhøj 143
 Mølgård i Lundby sogn 142

Møn 43, 44, 49, 50, 105
 Møns Vester herred 143

Nakkebølle 165
 Navntorp 24
 Nedenes ved Arendal 102
 Nederlandene 93, 129, 160
 Nielstrup i Ollerup sogn 12, 14, 20
 Ning herred 106
 Nordlandene 61, 63
 Nordnorge 94
 Norge 36, 44, 59, 60, 62, 63, 64, 88, 96, 102,
 103, 104, 105, 155
 Norup i Nr. Jernløse sogn 142
 Nr. Jernløse sogn 142
 Nyborg 38, 78, 90, 127
 Nyborg slot 54, 102
 Nygård ved Kolding 131, 132, 133
 Nykøbing F. slot 47, 70
 Nykøbing Mors 161
 Næsborg 142
 Næsborg sogn 142
 Næsby i Åle sogn 99, 143, 168
 Nørgård i Farstrup sogn 142
 Nørlund, herregård 99, 102
 Nørre Tvede 30

Odden 17, 19, 20, 21, 22, 23, 156, 164, 165
 Odense 14, 20, 78, 90, 92, 94, 95, 96, 110,
 117, 118, 154, 163
 Odensegård 50
 Oksholm 132, 162
 Ormager 143
 Ormager (senere Lystagergård) 137
 Oslo 59, 61, 62, 63, 102, 103, 104
 Overgård, herregård 59, 99, 124, 162
 Overlade 143

Pedersborg 51
 Pederstrup ved Løvel 145, 168

Randers 19, 22, 23, 24, 123, 162, 163
 Randers fjord 27, 28
 Randers hospital 115, 120
 Randlev 144
 Randrup 150
 Ranum 143
 Ravnholt ved Mårslet 123
 Ravnsborg i Birket sogn 50
 Ravnstrup i Løgsted sogn 142, 168
 Rendsborg 160
 Rhinen 160
 Ribe 31, 68, 94, 117, 118, 127, 170
 Ribe stift 50

Riberhus 50, 134
 Rinds herred 132
 Ring kloster 105, 151
 Ringsted 31, 46, 51, 58, 73, 165
 Ringsted herred 29, 30
 Risgård, Farstrup 142
 Risgårde 143
 Rold mølle 156
 Roskilde 33, 34, 46, 64, 88, 90, 93
 Roskilde domkirke 51, 63, 170
 Roskildegård 34, 42, 44, 46, 47, 153
 Rosmus 134
 Rosmus birk 133
 Rostock 127
 Rougsø herred 18, 19, 22, 23, 24, 27, 120,
 127
 Rugård 134
 Rusland 93, 94
 Ry, Tyrsting herred 19
 Rye kirke, Sjælland 162
 Ryegård, Sjælland 131, 162
 Rønbjerg 143

Sachsen 94
 Salling 132
 Saltholm 48
 Samsø 153
 Schweiz 170
 Sdr. Djurs herred 19
 Sdr. Hald herred 24
 Sdr. Jernløse sogn 142, 143
 Sdr. Kongerslev 14
 Sebber kloster 161
 Sebber sogn 142
 Sejlstrup 127, 131, 134
 Silkeborg 28, 95, 123, 126, 134
 Silkeborg len 112
 Simested 142, 145
 Simested kirke 145
 Sjælland 25, 29, 33, 36, 37, 39, 40, 41, 45,
 47, 49, 50, 51, 52, 54, 73, 79, 105, 123,
 128, 129, 132, 138, 139, 168
 Sjørup i Strandby sogn 141
 Skagen 156, 160
 Skambæk mølle 115
 Skanderborg 33, 50, 101, 113, 117, 122,
 124, 127, 128, 133, 134, 166
 Skanderborg len 112
 Skanderborg slot 48, 105, 123, 126
 Skelby, Tybjerg herred 30
 Skelskør 54
 Skibinge 30
 Skien 59, 102
 Skivehus 131

Skjoldenæs 45
 Skjoldenæs len 44
 Skotland 122
 Skovgård, Fjends herred 131, 133
 Skovshoved 18
 Skt. Agnete kloster i Roskilde 44
 Skt. Hans gods i Bergen 59, 61
 Skuderløse 30
 Skåne 24, 25, 34, 36, 38, 39, 49, 56, 64
 Slagelse 54
 Slagelse herred 30
 Slaglille 51
 Slesvig 170
 Slet herred 106, 138, 142, 168
 Slots Bjergby 51
 Sludstrup 51
 Smidstrup i Skibinge sogn 30
 Sneslev 29, 30
 Sorø 51, 73
 Sorø kloster 72
 Spanien 160
 Spørring 120
 Spøttrup 122
 Stavn 142
 Stege 71
 Stege len 44
 Stegehus 56, 57, 127, 134
 Stenalt 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25,
 27, 28, 30, 59, 111, 129, 139, 150, 152,
 153, 165, 166, 168, 170
 Stensgård, herregård på Fyn 14, 20
 Stenvigsholm 36
 Stettin 54, 64
 Stevns herred 45
 Stoholm 116
 Stolliggård 17
 Strandby, Gislum herred 18, 139, 141, 143,
 146, 168
 Strandbygård 143, 148, 166
 Støvringgård 15, 19, 25, 28, 148, 150, 151,
 153
 Stårupgård 15, 20, 21, 23
 Svendborg 78
 Svenstrup ved Aalborg 145
 Svenstrup i Malle sogn 142, 168
 Sverige 15, 36, 38, 48, 64, 66, 105
 Sæby 160
 Søby Søgård 152
 Sønderborg slot 15
 Søndergårde i Rørup sogn 101
 Sønderjylland 88, 101
 Sønderlade 143
 Sørby(magle) 51
 Tandrup i Strandby sogn 143
 Tapdrup 21
 Tasse mølle 143
 Teestrup 30
 Terndrup mølle 156
 Testrup 157
 Thisted 161
 Thorning 144
 Thousgård 142
 Ting Jellinge 143
 Tirsbæk 20, 21, 22
 Tjebberup 142
 Tjele 104, 133
 Toksværd 30
 Tolstrup i Næsborg sogn 142, 168
 Torkildstrup 142
 Tornemark 143
 Torstedlund 99, 132, 133
 Torsø, herregård i Skåne 86
 Torup, herregård i Skåne 25
 Torup i Ågerup sogn 142
 Tostenæs 143
 Tranekær 127
 Trend mølle 143
 Trondhjem 56, 59, 61, 62, 71, 102, 103, 104
 Tryggevælde 34, 46
 Tryggevælde len 44
 Tune herred 30
 Tureby len 170
 Tuse herred 143
 Tybjerg herred 30
 Tyskland 57
 Tystrup, Flakkebjerg herred 30, 31, 143
 Tårnburg 30
 Tårupgård 99
 Tåsinge 50
 Tåstrup, Merløse herred 52
 Udby, Bårse herred 30, 31
 Uglerup 143
 Vadgård i Strandby sogn 141, 146
 Valby bakke 38
 Vallensgård 81, 82, 85
 Vansted 142, 168
 Varberg 39, 40
 Varberg len 65
 Vejlbj ved Allingåbro 139
 Vemmeløse 143
 Vendelbo stift 50, 102, 112, 135, 160, 161
 Vendsyssel 21
 Vennebjerg herred 132
 Vester Falde 143
 Vester Lisbjerg herred 106

Vesterbølle kirke 145
 Vesterladegård 156
 Vestervig 134
 Vesthimmerland 92
 Veterslev 51
 Viborg 18, 26, 27, 88, 97, 99, 101, 116, 135, 162, 165, 166
 Viborg stift 50, 157
 Villestrup, herregård 20, 22, 148
 Vindblæs sogn, Slet herred 142
 Vindbyholt 47
 Vinderslevgård 131, 133
 Vinderup, Merløse herred 80, 138, 139, 142
 Vinstrup, herregård 17, 24, 25, 29, 30, 32, 38, 137, 138, 143
 Visborg på Gotland 81
 Visborggård 18, 99, 149, 150, 163
 Vitskøl 111
 Vitskøl kirke 146
 Vitskøl kloster 9, 10, 18, 99, 106, 134, 138, 143, 146, 147
 Vive 156
 Viverup 143
 Voer 15, 25, 26, 27, 139
 Voer kirke 111
 Voergård 131, 132, 133, 134, 164
 Voldborg herred 142
 Vor Frue kloster i Roskilde 44, 45, 51
 Vordingborg 29, 134
 Vordingborg len 162
 Vorgård 14, 15, 17, 24, 129, 150, 153
 Vrejlev kloster 135
 Vår 142, 147, 149, 153, 165, 166, 168

Wien 47
 Wittenberg 67

Øksendrup skov 75
 Ø kloster 132
 Øm 134
 Øm kloster 133
 Ørlunde 58, 68, 70, 76

Ørndrup på Mors 20
 Ørnebjerggård 141, 143
 Ørslevkloster 99
 Ørsnæs 142
 Ørsted, Rougsø herred 26, 28, 165
 Ørsted kirke 167, 169
 Ørum slot, Hassing herred 161
 Øster Alling 144
 Øster Brønderslev 161
 Øster Falde 143
 Øster Strett 142
 Østergård i Malle sogn 142
 Østergård, herregård i Salling 131
 Østersøen 81
 Østrupgård, herregård 14, 20

Ågerup sogn 142
 Ågård, Hanherred 9, 146
 Åkær 102, 123, 126, 134
 Aalborg 18, 19, 68, 156, 158, 159, 160, 165
 Aalborghus 59, 95, 96, 97, 99, 125, 127, 134, 135, 136, 142, 145, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 164
 Aalborghus len 106, 107, 108, 109, 110, 112, 154, 165
 Åle birk 139, 142, 143, 148, 166
 Åle kirke 146, 147
 Åle sogn 139, 141, 143
 Ålestrup 145, 168
 Århus 28, 70, 71, 73, 116, 119, 120, 124, 126, 128, 156
 Århus domkirke 19, 135, 152
 Århus hospital 115, 120
 Århus skole 120
 Århus stift 50, 106, 112, 113
 Århusgård 44, 66, 81, 95, 105, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 144, 149, 154, 162, 165
 Århusgård len 106, 107, 108, 109, 110, 132
 Års herred 106
 Åstrup, herregård ved Hjørring 134